4/25/2021

Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૧-૮૫

દ • ર્શ • નિ • કા

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર

ત્રણ રૂપિયા

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
બુ સે લ ર્સ : પ્લી શ ર્સ
પ્રિ ન્સે સ સ્ટ્રી ટ — મું બ ઇ ૨

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

કવિશ્રી અરદેશર ફ. ખબરદારનાં પુસ્તકો

ગુજરાતીમાં:—

૧	કાવ્યરસિકા	કિંમત રૂા. ૧–૮–૦	(પૃ. ૧૮૮)
૨	વિલાસિકા	,, ૧–૮–૦	(,, ૨૦૦)
૩	પ્રકાશિકા	,, ૧–૪–૦	(,, ૧૮૨)
૪	મલબારીનાં કાવ્યરત્નો ...	,, ૩–૦–૦	(,, ૪૫૦)
૫	ભારતનો ટંકાર (બીજી આવૃત્તિ)	,, ૧–૦–૦	(,, ૯૦)
૬	સંદેશિકા	,, ૧–૦–૦	(,, ૧૮૮)
૭	કલિકા	,, ૨–૦–૦	(,, ૨૬૦)
૮	ભજનિકા	,, ૧–૪–૦	(,, ૧૬૦)
૯	રાસચંદ્રિકા, ભાગ ૧લો, (ઊંચા કાગળ)	,, ૦-૧૪-૦	(,, ૧૨૦)
	,, ,, (ગીલ્ટ પૂઠું)	,, ૧–૪–૦	(,, ,,)
૧૦	દર્શનિકા (બીજી આવૃત્તિ)	,, ૩–૦–૦	(,, ૪૪૦)
૧૧	પ્રભાતનો તપસ્વી અને કુકકુટ દીક્ષા (બીજી આવૃત્તિ)	,, ૦–૮–૦	(,, ૭૦)
૧૨	કલ્યાણિકા	,, ૨–૦–૦	(,, ૧૭૬)

અંગ્રેજીમાં:—

૧૩	The Silken Tassel	,, ૨–૮–૦	(,, ૧૩૬)

—: હવે પછી છપાશે :—

૧૪ રાષ્ટ્રિકા
૧૫ રાસચંદ્રિકા, બંને ભાગ સાથે
૧૬ પ્રભાતગમન (વર્ણન કાવ્ય)
૧૭ કેટલાંક પ્રતિકાવ્યો
૧૮ લખેગીતા
૧૯ ગુજરાતી કવિતા અને અપદ્યાગદ્ય
૨૦ ગુજરાતી કવિતાની રચનાકળા (મુંબઇ યુનિવર્સિટી તરફથી)

૨૧ મનુરાજ નાટક (અખંડ પદ્યમાં)
૨૨ અમરદેવી નાટક
૨૩ યુગરાજ (મહાકાવ્ય)
૨૪ ગદ્યસંગ્રહ
૨૫ Leaf and Flower
૨૬ The Rest-House of the Spirit

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

દર્શનિકા

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર

ત્રણ રૂપીઆ

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
બુકસેલર્સ • પબ્લીશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ–૨

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

: પ્રકાશક :
યજ્ઞેશ હ. શુકલ
૪૩, કલ્યાણ બિલ્ડીંગ નં. ૧,
કાંદાવાડી, ગીરગામ,
મુંબઈ–૪

પ્રથમઆવૃત્તિ ૧૯૩૨
ઈ. સ. ૧૯૪૦
વિ. સં. ૧૯૯૭

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

બીજી આવૃત્તિ
૧૧૦૦

: મુદ્રક :
કેશવ હ. શેઠ
ખડાયતા મુદ્રણકલા મંદિર
ખાડીઆ : અમદાવાદ

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

મારી સદ્‌ગત પુત્રી

તેમીનાના

પવિત્ર સ્મરણને અર્પણ

જન્મ : તા. ૯ : ૧૧ : ૧૯૦૧]—[અવસાન : તા. ૧૭ : ૭ : ૧૯૨૯

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

સ્મરણમાધુરી

અમૃતમય આત્મજા! તાતધન તેમિના!
    તારકા તું જ મુજ આંખકેરી!
મુજ જીવનક્ષિતિજથી તું જતાં શી પડી
    જવનિકા હૃદય સર્વત્ર ઘેરી!
તદપિ તું તેમની તેમ રહી તારકા,
    સ્થૂળમાંથી સરી સૂક્ષ્મમાંહીં:
તુજ નવલ સૃષ્ટિના એ પ્રવાસે લીધી
    મુજ અચલ દૃષ્ટિ પણ તેં જ ત્યાંહીં!

જન્મ ને મૃત્યુ છે ઉભય સુંદર જગે,
    હો ભલે ઉભયના પંથ ન્યારા!
પણ ખરે મૃત્યુ એ અધિક સુંદર દિસે,
    જ્યાં ખીલે માત્ર શુભ સ્મરણક્યારા!
પૂર્ણ સૌંદર્યમાં તું સરી ગઈ, સુતા!
    ત્યાં કશી શોકતંત્રી જગાડું?
અંત્ય આનંદશબ્દો સર્યા તુજ મુખે,
    ત્યાં કશા અવર ધ્વનિ આજ પાડું?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

૨

સાત ને વીશ નક્ષત્ર વર્ષોતણી
તુજ જીવનચંદ્રની ફેરી પૂરી :
શુદ્ધ કૌમાર્ય તેં સફળ કીધું, સુતા !—
રહી અમારી જ સેવા અધૂરી !
વૃદ્ધ માતાપિતા અંધ ઉરવ્યોમમાં
અન્ય તારક છતાં તિમિર ભાળે ;
તોય નિજ હૃદયના હૃદયમાં જ્યોતિ તુજ
નવ થશે લુપ્ત ત્યાં કોઈ કાળે !

આજ આકાશનાં પડળ ઊઘડી ગયાં,
જ્યોતિની રેલ રેલાય સઘળે ;
આત્મ મુજ નાહ્ય તુજ અસ્તના રંગમાં,
અમૃતનાં બિંદુ વેરાય ઢગલે !
તું જ કવિતા હતી રંક મુજ જીવનની,
દર્શનિકા હતી તું જ મારી :
વિશ્વચૈતન્યમાં ધન્ય વસજે, સુતા !
તુજ સ્મરણમાધુરી આ સ્વીકારી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
2/2

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

? मा पैव दंमां ग्रंथालय
क्रमांक
वर्गांक

બીજી આવૃત્તિ માટે
પ્રકાશકનું નિવેદન

ઈ. સ. ૧૯૩૧માં કવિશ્રી ખબરદારનો કનકોત્સવ ઉજવાયો તેની એક માસ અગાઉ 'દર્શનિકા'નું પ્રકાશન થયું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વચિંતનથી ભરેલું આવું મોટું કાવ્ય બીજું કોઈ નથી. એટલે, 'દર્શનિકા'ને બધી તરફથી સારો આવકાર મળ્યો હતો. દેશપરદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓએ એની માગણી ચાલુ રાખી છે. ગહન વિચારોથી ભરેલા કાવ્યનો એ ગ્રંથ હોવા છતાં, ગુજરાતે એની પહેલી આવૃત્તિ ઠીક ઠીક વહેલી ખપાવી દીધી એમ કહેવું જોઈએ. છેલ્લા દોઢ બે વર્ષથી 'દર્શનિકા'ની નકલો મળતી ન હતી. કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લઈને આ આવૃત્તિ જલદી પ્રકટ કરવાનું બની શક્યું નહિ, તે માટે હું દરગુજર ચાહું છું.

'દર્શનિકા'ને મુંબઈ યુનિવર્સીટીએ એમ. એ. અને બી. એ.ના વર્ગોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સ્વીકારીને એનું ઉચિત ગૌરવ કર્યું છે. આપણા પ્રસિદ્ધ ને તટસ્થ વિવેચકોએ તેમજ વિદ્વાનોએ ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં એક અજોડ કાવ્ય તરીકે એની ગણના કીધી છે. 'દર્શનિકા'માંની જીવનફિલસૂફી કોઈ પણ ધર્મના માણસને સત્પંથે દોરવે તેવી છે.

આ નવી આવૃત્તિમાં કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે તે તરફ વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવાની હું ફરજ સમજું છું. કવિશ્રી ખબરદાર

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

સતત માંદગીના બિછાનામાં પડ્યા છે, છતાં તેમણે 'દર્શનિકા' માંની જૂની જોડણીને સુધારીને ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીકોશને અનુસરતી કરી દીધી છે. મુંબઈ યુનિવર્સીટીએ ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીકોશની જોડણીને માન્ય રાખેલી હોવાથી પાઠ્યપુસ્તકોમાં આ જોડણી જ હોય એ અનિવાર્ય છે, એમ સમજીને કવિશ્રીએ નવી જોડણીને અનુકૂળ કાવ્યરચનામાં અહીં તહીં સુધારા કરીને તેને સુસ્વર કરવા માટે ઘણો શ્રમ લીધો છે, અને તે સાથે 'દર્શનિકા'નું પુનરાવર્તન પણ તેમણે કર્યું છે. એમને યોગ્ય લાગ્યું ત્યાં એમણે સુધારા વધારા પણ કર્યા છે અને આ રીતે, 'દર્શનિકા' કાવ્ય વધુ સંસ્કાર પામ્યું છે.

ગુજરાતે કવિશ્રી ખબરદારના ગ્રંથો પ્રત્યે હમેશાં મમતા દાખવી છે, તેમ સદાકાળ દાખવી રહેશે એવી આશા સાથે વિરમું છું.

શ્રી ખડાયતા પ્રેસના માલેક અને મારા મિત્ર કવિશ્રી કેશવભાઇ હ. શેઠે ખાસ કાળજીથી બે માસમાં આ મોટું પુસ્તક સુંદર રીતે છાપી તૈયાર કરી આપ્યું છે, તે માટે તેમનો પણ આ પ્રસંગે હું આભાર માનું છું.

શરત્પૂર્ણિમા, સં. ૧૯૯૬
તા. ૧૫-૧૦-૧૯૪૦

યજ્ઞેશ હ. શુકલ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

પ્રથમ આવૃત્તિનું

નિવેદન

કવિતા એ જીવનની સમીક્ષા છે, એ મેથ્યુ આર્નોલ્ડનું જાણીતું મહાસૂત્ર આ "દર્શનિકા"ના વિસ્તૃત કાવ્યમાં મૂર્તરૂપે દેખા દે છે, અને ગુજરાતના ચરણમાં એ કાવ્ય મારા જીવનની અર્ધી સદી પૂરી થતાં હું સહર્ષ મૂકીને કૃતકૃત્ય થાઉં છું. દ્રષ્ટા હો, પયગમ્બર હો, કે કવિ હો, સૌ પોતપોતાની અંતરજ્યોતિના પ્રમાણમાં માનવજીવન અને વિશ્વ સંબંધના અનેક ગૂઢ કોયડાઓ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરતા જ રહ્યા છે, કારણ કે આ દેખીતા વિશ્વનાં પોલાણ ને અંધારમાં નિત્યગતિમાન ચૈતન્ય પોતાનાં કિરણ પ્રસરાવતું જ રહ્યું છે. હું ગૂઢ છું તે પ્રત્યક્ષ થાઉં, એ ચૈતન્યની એક જ મહેચ્છા છે, અને એ પ્રત્યક્ષ થાય છે ત્યાં જ તે ચૈતન્યની સિદ્ધિ છે. વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુ પણ મહાવિશ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ થયો છે, એ જ એના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ છે. જગતને પ્રભુના અસ્તિત્વને માટે બીજા પુરાવાની જરૂર નથી.

કવિતાની સાથે તત્ત્વદર્શન એ મૂળથી જ મારો પ્રિય વિષય છે, અને મારી સોળ વર્ષની નાની ઉમરમાં જ એક સંસ્કારી સિદ્ધ યોગીનો મને સંબંધ થયો હતો, જેની કૃપાથી મનુષ્ય અને પ્રભુના મહાસંબંધના કેટલાક ગૂઢ પ્રશ્નો ભણી મારા હૃદયનું આકર્ષણ થયું હતું, અને તેની જ કૃપાથી યોગસિદ્ધિના મર્મ પણ હું મેળવી શક્યો હતો. મારી છૂટક કવિતામાં તત્ત્વદર્શનનાં એવાં અનેક સૂત્રો મૂળથી જ પડેલાં છે, એ બીજને મેં જીવનભર જગતના મહાન્ તત્ત્વદર્શીઓનાં પુસ્તકોનાં વાંચન અને મનનથી સતત સિંચન અને પોષણ આપ્યું છે, અને આજે તે મારા હૃદયમાં સુંદર વૃક્ષરૂપે ફાલ્યું અને ફળ્યું છે. કવિતા અને તત્ત્વદર્શનનો મહાયોગ વિરલ છે, છતાં સ્વાભાવિક છે. સૌ મોટા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

કવિઓમાં ભાવ અને કલ્પનાની જેટલી વિશેષતા છે, તેટલી તત્ત્વ-દર્શનની પણ છે, કારણ કે ઊંચા કવિહૃદયમાં વિશ્વચૈતન્યનો તણખો પોતાની જ્વાળા અને જ્યોતિ વધુ સ્પષ્ટપણે પ્રસરાવે છે. તત્ત્વજ્ઞાનને કવિતામાં ઉતારવાનું કાર્ય કેટલું વિકટ છે, તે તો ખરા કવિઓ જ જાણે છે. કવિતાના પ્રવાહને તત્ત્વજ્ઞાન તરફ વાળતાં માર્ગમાં ભારે મોટા ખડકો અને ઊંડી ખીણોની ભીતિ હોય છે, અને કવિનું હૃદય જો સદાસર્વદા જાગ્રત અને રસની અખંડ સેર ઉડાડતું નહિ રહે, તો એ કવિતાનો પ્રવાહ એ ખડકો સાથે અથડાઇને છિન્નભિન્ન થાય, અગર તે ઊંડી ખીણોમાં પડીને અદૃશ્ય થઈ જાય. કવિહૃદયને એથી એવી તત્ત્વજ્ઞાનયુક્ત વિચારપ્રધાન કવિતા લખતાં સદા જાગ્રત રહેવું પડે છે, નહિ તો વિચારના શુષ્ક માર્ગમાં કવિતાનો રસ સુકાઇ જઇને અદૃશ્ય થાય છે, અને અંતે એવું લેખન શુદ્ધ કવિતા લેખે નહિ, પણ પદ્યમાં રચાયેલા સ્થૂળ વિચારોરૂપે જ રહી જાય છે. અંગ્રેજ તત્ત્વદર્શક મહાકવિ વર્ડ્સ્વર્થની એવી સેંકડો ને હજારો પંક્તિઓ ગદ્યરૂપે જ ગણાય છે તે એ જ કારણને લીધે, એ બધા અંગ્રેજી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને વિદિત છે. આ વિસ્તૃત કાવ્યમાં કવિતાના આત્મારૂપ રસ અને કલ્પના અખંડપણે વહે છે કે નહિ, અને એમાં કીધેલું તત્ત્વદર્શન કાવ્યના સ્વાભાવિક ઉચ્ચ પ્રવાહને કોઇ રીતે શુષ્કતામાં ઉતારી દે છે કે નહિ, તે તો રસિક અને રસજ્ઞ વાચકને જે લાગે તે ખરું.

હવે આ કાવ્યના ઉદ્‌ભવ માટે થોડા શબ્દો હું અહીં કહી દેવા ઉચિત ધારું છું. કરુણરસમાંથી જેમ વીરરસ જન્મે છે, તેમ તેમાંથી જ્ઞાનનો શાંત રસ પણ ઉદ્‌ભવ પામે છે. ઈ. સ. ૧૯૨૯ના જુલાઈ માસમાં મારી મોટી પુત્રી લાંબી માંદગી પછી પ્રભુશરણ થઈ. તે ઉપર મારે આશ્વાસનરૂપે એક પ્રશસ્તિકાવ્ય લખવું, એવી કેટલાક મિત્રો ને સંબંધીઓની સૂચના હતી. જીવનભરની તીવ્ર વેદનાના અને કડવા મીઠા પ્રસંગોના અનુભવોમાંથી પસાર થઈ સદ્‌જ્ઞાનની ઊંડી શાંતિ જ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

મારા હૃદયમાં ભરી હતી. મારી પુત્રી પ્રત્યેનો મારો નિર્મળ ને ઊંડો સ્નેહ મારી પુત્રીના દૃશ્ય કે અદૃશ્ય રૂપમાં પણ તેવો જ અખંડપણે વહેતો રહ્યો છે. તો પછી આ ખાનગી ખોટને હું કવિ હોવાથી શું જાહેર રૂપ આપું? એમાં તો મારા સ્નેહને નાનમ જ લાગે. એવો પ્રસંગ તો વિશ્વવહનનો સૌંદર્યપ્રસંગ જ કહેવાય. તીવ્રમાં તીવ્ર શારીરિક અને માનસિક વેદનાએ મારા હૃદયને વિશ્વચૈતન્યમાં અને સ્નેહના વિશ્વધર્મમાં શાંતિ અને સ્થિરતા અનુભવતું કીધું હતું, એટલે જીવન-ભરના મારા અનુભવોનો પાક ઉતારવો, એ જ મારે માટે ઇષ્ટ માર્ગ હતો. એ વિચારોમાં ‘ દર્શનિકા ’ કાવ્યનો ઉદ્ભવ થયો. એ કાવ્યની બીજરૂપ એક કડી કોઈ ધન્ય પળે ઘણાં વર્ષો પર લખાઈ હતી, તે મારી નોંધપોથીમાં પડેલી એકાએક મારી નજરે પડી. તે કડી આ પુસ્તકના ૧૧૧મા મુક્તકમાં સમાયેલી આ રહી :

“ દુઃખ ને દુઃખ જે જોય આ જગતમાં,
તે ન જાણે અહીં સુખ કદાપિ ;
દુઃખ માટે જ જો હોત દુનિયા કીધી,
તો કદી નરક ના જોત પાપી ;
સુખ વિના પાપ નહિ, દુઃખ વિણ પુણ્ય નહિ,
વિશ્વનું એ જ ઊંડું ઉખ્યાણું :
દિવસ વિણ તાપના તીવ્ર વ્યાપાર ક્યાં,
રાત્રિ વિણ ભવ્ય કયમ વિશ્વ માણું ? ”

આ કાવ્ય તા. ૧૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૨૯ને રોજ લખવાનું શરૂ કીધું, અને તા. ૩૧મી માર્ચ ૧૯૩૦ને દિને પૂર્ણ થયું, એટલે સાડાત્રણ માસની ટૂંકી મુદતમાં આ ૭ હજાર લીંટીનો પ્રવાહ અખંડપણે વહ્યો અને ભદ્રરૂપ પામ્યો. એ અરસામાં ધંધાનો વ્યવસાય, માંદગી વગેરે અનેક ઉપાધિઓ તો ચાલુ જ હતી, પણ મોટે ભાગે રાત્રિની શાંતિમાં એ કાવ્ય લખાઇને પૂરું થયું. મારી સદ્‌ગત પુત્રીની પ્રશસ્તિરૂપે પણ આ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

કાવ્ય તો મારે મન મંગલસ્વરૂપ જ છે. સર્વના કલ્યાણમાં વ્યક્તિનું કલ્યાણ પણ સમાઇ જાય છે.

આ વિસ્તૃત કાવ્યની રચના નવ ખંડમાં વહેંચી દેવામાં આવી છે, અને 'કલિકા'માં જેમ છૂટાં મુક્તક છે, તેમ આમાં પણ ઝૂલણા છંદની બે કડીનું મુક્તકયુગ્મ રાખવામાં આવ્યું છે. દરેક મુક્તકયુગ્મ સ્વયંપૂર્ણ છે, અને સ્વતંત્ર એકમ તરીકે તેને આગળ પાછળના સંબંધની ખાસ આવશ્યકતા નથી, તેમ છતાં વિચારપ્રવાહમાં તો દરેક મુક્તકયુગ્મ આખા ખંડનું સુસ્થિત અંગ થઇને રહે છે. આ રચના-કળાથી કાવ્ય દીર્ઘ બનીને કંટાળો આપતું નથી અને રસ અખંડ રાખે છે. પ્રત્યેક મુક્તકયુગ્મ એક એક સોનેટ જેવું છે. લાંબાં વર્ણનકાવ્યો કે તત્ત્વદર્શનયુક્ત વિચારપ્રધાન વિસ્તૃત કાવ્યો માટે આ વિધિ વાચકને કાવ્યનો રસ અખંડ જાળવવા માટે સહાયરૂપ થઈ પડે છે, એવી મારી શ્રદ્ધા છે. દુનિયાનાં બધાં મોટાં કાવ્યો બહુધા એક જ છંદમાં રચાયાં છે, અને તેમાં જ કવિની કળાની ખરી પરખ અને સિદ્ધિનાં દર્શન થઈ શકે છે.

માનવજાતિ હજારો વર્ષથી પોતાના જ્ઞાનભંડારમાં ઉમેરો કરતી રહી છે, અને ધર્મનાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વો સાથે વિજ્ઞાને પણ માનવ-જ્ઞાનને વધારવા તથા દૃઢ અને સિદ્ધ પાયા પર મૂકવા કંઇ જેવો તેવો ફાળો આપ્યો નથી. વિજ્ઞાનને હું તત્ત્વજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ હોવાનું માનતો નથી. પ્રકૃતિ જે પુરુષનું અર્ધાંગ છે, તેનાં ચલનહલનના નિયમનું જ્ઞાન પુરુષને સમજવા માટે તત્ત્વજ્ઞાન જેટલું જ અગત્યનું છે. આ કાવ્યમાં મેં ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો સમન્વય કરવા યત્ન કીધો છે. આજના પ્રચલિત કોઇપણ ધર્મને પૂર્ણ ગણવો એ અહંતા જ છે, કારણ કે આજના સર્વ ધર્મો એક જ સત્યધર્મની જુદી જુદી શાખા જેવા છે. વિશ્વ અને વિશ્વનિયંતાનું સત્ય જ્ઞાન જેને થયું છે, તે એ બધી જુદી જુદી પ્રત્યક્ષ ધર્મવિધિઓથી પર છે. તેને મન તો વિશ્વનો

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

એક જ ધર્મ સત્ય છે, અને તે સ્નેહનો વિશ્વધર્મ છે, માનવબંધુતાનો મહાધર્મ છે. એ સ્નેહધર્મ હજી તો એક ભાવના જ છે. પણ વિશ્વમાં માનવસમાજને અનેક મંડળોમાં ગ્રથિત કરવાના જે પ્રયાસો ઠેરઠેર થયા છે ને થાય છે, તે એ મહાવૃક્ષની શાખા જેવા જ છે. માનવ-જીવન હાલ છે તે કરતાં જ્ઞાનમાં બધી બાજુથી આગળ વધશે તેમ એ સ્નેહના વિશ્વધર્મ ભણી વધુ ખેંચાતું જશે. એ ભાવના એક દિન, હજારો લાખો વર્ષો પછી પણ, સિદ્ધ થશે, એ કવિઓની ને પયગંબરોની કલ્પના અને આશા છે; અને એ આશા જે ચૈતન્યથી ઉદ્ભવાઇ છે, તે ચૈતન્ય જ તેને પોષીને સિદ્ધ કરશે એવી શ્રદ્ધા વધારે પડતી નથી.

માનવજીવન અને વિશ્વસંબંધ માટે આજસુધીમાં એટલું લખાયું છે કે આ કાવ્યમાં કોઇને કશું નવું નહિ પણ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. એકમ પર એકમ ઉમેરાઈ આંકડાઓ વધતા જાય છે, તેમ માનવનું જ્ઞાન પણ વધે છે. 'મારવો તો હાથી ને લૂંટવો તો ભંડાર,' એ કહેવત પ્રમાણે મારી કાવ્યપ્રેરણાએ આ મોટા કાવ્યમાં માનવજ્ઞાનના સંચિત ભંડારમાંથી લૂંટ ચલાવેલી દેખાશે. એ લૂંટ પણ બાદશાહી લૂંટ છે. સર્જક સદા લૂંટતો આવ્યો છે, પણ તે પાછું નવસ્વરૂપે બક્ષવાને માટે. વિશ્વનિયંતા કહો, કે કાળભગવાન કહો, એ જગતને એક બાજુથી લૂંટી બીજી બાજુએ સમૃદ્ધ કરે છે. તમામ જીવનનું પુનરુત્થાન એમ જ થાય છે, અને સર્જક કવિની નવી સૃષ્ટિ પણ એવી જ જૂની સૃષ્ટિની લૂંટમાંથી બંધાય છે. સર્જકની કળા તેને પાછી નવી જીવંત સૃષ્ટિની વ્યવસ્થામાં આવિર્ભૂત કરવામાં છે.

અને હૃદયના આઘાતમાંથી ઉદ્ભવેલું આ વિસ્તૃત કાવ્ય છપાઇને પ્રકટ થતી વેળા પણ હું મારા જીવનની તીવ્રમાં તીવ્ર વેદનામાંથી પસાર થાઉં છું, અને આ પ્રસ્તાવના એવી મહાવેદનાના અનેક ઉથલાઓ વચ્ચે મળેલી બે શાંત ઘડીઓમાં લખાઇ છે, એ પણ પરમાત્માની કોઈ અદ્ભુત બિભૂતિનું જ તત્ત્વદર્શન કરાવે છે. આ લખતી વેળા હું

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

મહાવ્યથા અનુભવી રહ્યો છું, અને આ કાવ્ય તેના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થયેલું આ સ્થૂળ આંખે હું જોઈ શકીશ કે નહિ, તે ભાવિનું નિર્માણ છે, પણ આ મારી કૃતિ છેલ્લી જ હોય તોપણ તેને મારી પ્રિય ગુર્જરદેવીના ચરણમાં મૂકતાં મને આનંદ થાય છે. ગુર્જરીની સેવા જન્મભર મેં યથાશક્તિ કીધી છે, અને મારો છેલ્લો શ્વાસ જતાં પણ તેના જ ચરણમાં મારું જીવનભરનું તત્ત્વદર્શન મૂકી જાઉં, એથી વધુ અભિલાષસિદ્ધિ મારા આત્માને બીજી શી હોય? રાજ્યકારણમાં ગુજરાત આજે જગતભરમાં મોખરે છે, તેમ કાવ્યસાહિત્યમાં પણ તે જલદી મોખરે આવો, એ જ મારી અભિલાષા ને આશિષ છે. અસ્તુ!

મદ્રાસ
તા. ૬ ઠી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

1/2

અનુક્રમણિકા

અર્પણ	...	...	... પૃષ્ઠ ૮—૯
બીજી આવૃત્તિ માટે પ્રકાશકનું નિવેદન		...	પૃષ્ઠ ૧૧—૧૨
પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન	...	...	પૃષ્ઠ ૧૩—૧૮
ખંડ પહેલો ...	સૃષ્ટિની અસ્થિરતા	...	મુક્તક ૧ થી ૪૧
ખંડ બીજો ...	મૃત્યુનું નૃત્ય	...	૪૨—૭૩
ખંડ ત્રીજો ...	જીવનનું ગાન	...	૭૪—૧૦૩
ખંડ ચોથો ...	વિકાસની વેદના	...	૧૦૪—૧૨૯
ખંડ પાંચમો ...	ધર્મવાદનું ધુમ્મસ	...	૧૩૦—૧૬૪
ખંડ છઠ્ઠો ...	અનંતતત્વની સાંકળી	...	૧૬૫—૨૧૫
ખંડ સાતમો ...	વિશ્વચૈતન્યનો યોગ	...	૨૧૬—૨૮૦
ખંડ આઠમો ...	જીવનનું કર્ત્તવ્ય	...	૨૮૧—૩૩૬
ખંડ નવમો ...	સ્નેહનો વિશ્વધર્મ	...	૩૩૭—૩૭૫
સૂચિ	...	...	... પૃષ્ઠ ૪૦૧—૪૧૫
થોડાક અભિપ્રાયો	...	...	,, ૪૧૭—૪૧૯

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ પહેલો

સૃષ્ટિની અસ્થિરતા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

(ઝૂલણા છંદ)

આજ આકાશમાં કનક રેલે બધે,
પ્રકૃતિ તે ઝીલવા સર્વ ઊઠે;
જઈ પડ્યું શ્યામળું પિચ્છ પાતાળમાં,
તિમિરભર યામિની જાય પૂઠે;
ઝળહળે જ્યોત જ્યાં ધવલ કરધોધમાં,
ગગનમાં અગન ત્યાં કેમ દેખું?
ભીંજતી આંખડી બીડતી પાંખડી,
રાતદિનમાં કશો ભેદ લેખું?

કોટિ બ્રહ્માંડનાં કોટિ રૂપો રહ્યાં,
ચક્રમાં ચક્ર ચિરકાળ ફરતાં;
રાત હો, દિવસ હો, તેજ અંધાર હો,
સર્વ સમદૃષ્ટિમાં એક સરતાં;
સુખ ન માણ્યું કદી, દુખ ન જાણ્યું કદી,
માત્ર સાક્ષી બની સર્વ ભાળે,
તે મહાત્માતણે ચરણ મુજ શીશ હો!
શરણ સુખદુ:ખનો ભેદ ટાળે.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨

જીંદગી મૃત્યુ શું, સુખ અને દુઃખ શું,
પાપ ને પુણ્ય શું પૃથ્વીમાંહીં ?
જે હૃદયમાં પડ્યો તીવ્ર ઘા ચીરતો,
તે હૃદયને મળે શાંતિ ક્યાંહીં ?
જીવવું, ઝગડવું, લડવું અન્યાયશું,
હસવું થોડું અને રોવું ઝાઝું :
ઊકળતા ઉષ્ણ લાવા સમી જીંદગી
દાઝતી દઝવતી જોઇ દાઝું.

નહિ મળે જગતમાં જીવનસ્થિરતા કશી,
નહિ જડે શાંતિ પણ કોઇ ઠામે ;
પલકભર પલકતું સુખ ઉષા જેવું, ત્યાં
ઘડી પછી દુઃખનો તાપ જામે ;
જીવન જેવું ખરું જગત પણ આ દિસે,
કેમ માયા કહી વ્યર્થ કહેવું ?
જાય વહાલાં જીવનથી સદાનાં છૂટી,
કેમ એ ગહનતમ દુઃખ સહેવું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩

દિવસ ઊગી પળે નિત્ય અસ્તાચલે,
રાત પણ જાય સૌંદર્ય વેરી ;
પુષ્પ પણ ખીલી થઇ શુષ્ક આખર ખરે,
મેઘ વિખરાય આકાશ ઘેરી।
ઇંદ્રધનુ પણ પલક પોપટીશું ઊડે,
વીજ પણ ઝબકીને પાંખ ઢાળે ;
માનવી જન્મીને મૃત્યુખોળે સૂએ :
નવ દિસે સ્થિર કશું જગતથાળે !

માનવીજીવન પણ સતત વહેતું રહે,
જીવનના ભાવ સૌ જાય વહેતા ;
આશ ઉલ્લાસ છે સ્વપ્નછાયા સમાં,
પ્રેમ ને વિજય ઘડીવાર રહેતા ;
સૌ જતું ને થતું જ્યાં હતું નવ હતું,
ત્યાં હશે મૃત્યુ પણ જીવન જેવું ;
વિશ્વનું ચક્ર ફરતું વિવરકૂપમાં
સર્વ ઝબકોળતું જાય કેવું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
7/50

૪

આજ અહીં આવતાં સ્વપ્ન આનંદનાં
હૃદયને મોદ સર્વત્ર લાગે;
આજ આકાશ અહીં ખૂલતાં હાસ્યભર
પૃથ્વીમાં હાસ્ય સર્વત્ર જાગે;
કાલ અહીં શોકનાં ચિત્ર કંઇ ચીતરી
આંસુના નયન ઊડશે ફુવારા;
કાલ સંધ્યા અહીં શ્યામઘેરી સરી
મ્લાન કરશે જગતના ઉતારા.

જગતને ચોપડે એક દિન એહવો,
એક દિન તેહવો, એમ ખૂલે;
પૃષ્ઠ નહિ કોઇ સરખાં કદી ઊઘડે,
વાંચનારો ય કંઈ વાંચી ભૂલે;
કેમ નહિ દિવસ સરખા બધા એ હશે?
તે જ છે પૃથ્વી ને તે જ ભાનુ;
આ બધી વિકૃતિને ચોપડે પળ પછી
કોણ જાણે ફરે કેવું પાનું?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૫

આ સકળ વિકળતા, અકળ પરિવર્તનો,
અંત આ જીવનની સૌ ક્રિયાનો,
આ પ્રયત્નો અફળ હૃદયદૌર્બલ્યના,
આ વૃથા જીવનનાં સુખવિધાનો :
જોઈ જોઈ બધું આંખ મુજ આ રડે,
થાય સંતપ્ત અંતર ઉદાસી;
જગતમાં જીવન આ છે કશા કારણે,
કે જીવનની થતી જોઉં હાંસી ?

આ બધાં હૃદયનાં રુધિરમય રુદન ને
હાય અફસોસ શું નહોય સાચાં ?
આ બધાં દુઃખ દેખાય તે શું ખરાં ?
શું હશે સુખ સદા અલ્પ, આછાં ?
માનવીજીવનને શું ન ઠરવું હશે ?
જીવન શું અગ્નિમાં નિત્ય બળશે ?
આ બધા પ્રશ્ન પણ ઊઠી શું શમી જશે ?
મુઠ્ઠીમાંની મતા કોણ કળશે ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬

સૃષ્ટિના, પૃથ્વીના, કાળના ચક્રશું
　　જીવનનું ચક્ર પણ એમ દેખું ;
સર્વ ફરતાં રહ્યાં છે જ એ ચક્ર પર,
　　તો પછી કોણ સ્થિરજીવન લેખું ?
દેહ ને સ્નેહનાં બંધનો જે રહ્યાં,
　　તેહ પણ સર્વ એમાં જ બેઠાં ;
ચક્ર સાથે જતું કો ન અટકી શકે,
　　ચક્રથી જઈ શકે કો ન છેટાં.

સર્વને સાથ લઈ ચક્ર આ ચાલતું,
　　જીવનનો છે મળ્યો જેમ મેળો :
કોઈ ઉપર ચડે, કોઈ ઊતરે તળે,
　　કોઈ મોડો પડે, કોઈ વહેલો ;
ચક્રથી દૂર તો કાંઈ યે જતું નથી,
　　દૃષ્ટિમર્યાદને દૂર લાગે ;
તો પછી દૃષ્ટિથી દૂર સ્નેહી જતાં
　　કેમ આ જીવનનું ચક્ર ભાંગે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
10/50

૭

જીવનના ચક્રથી નવ કશું યે ગયું,
તો પછી આંસુ ને શોક શાનાં?
નથી ગયાં કોઈ વહાલાં અને સ્નેહીઓ,
છે પ્રવાસી અવર કો ઉષાનાં;
જીવનની એક પગથી ચડી પૂરી આ
અન્ય પગથી ઉપર છે ગયાં એ:
સ્થૂળ જો દૃષ્ટિ નવ સૂક્ષ્મમાં ઊઘડે,
કેમ કહેવાય અહીં નહિ રહ્યાં એ?

જીવન સંતપ્ત છે નિત્ય સંતાપમાં
વેદના વાસનાથી ભરેલું,
તે થકી છૂટી વહાલાં અને સ્નેહીઓ
જે ગયાં તે ભલું છે નિમેલું;
એક મધુરું વસે સ્મરણ જે અંતરે,
તે જ ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ રાખે:
છે ઉષાનું સ્મરણ પૃથ્વીના હૃદયમાં,
તે જ દિનજ્યોતિને રોજ દાખે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૮

કયાંથી ? શા કાજ ? કયારે ? બન્યું કેમ ? કયાં ?
એ બધા પ્રશ્નનાં ભૂત ઊઠે ;
માનવી હૃદય ધૂંધવાઇ મૂંઝાય બહુ,
જોય આગળ અને જોય પૂઠે :
માટી સાથે મળી માટી ત્યાં માટીનું
જીવતું પૂતળું નવલ બનતું ;
જીવનના રાક્ષસી પરુષ પંજા વિષે
જાય કચરાતું નિજ દિવસ ગણતું.

જગતમાં જીવનની ઓટ ભરતી થતી,
અહીં ખરે જીવન તો ત્યાં ઊગે કો ;
એનું એ ચક્ર રહે ચીચવાતું સદા,
એની એ તાલનો એ જ ઠેકો ;
પ્રશ્ન સૌ પ્રશ્ન રૂપે જ રહે અંતમાં,
નહિ મળે કોઈ નક્કી ખુલાસો :
તોય છે જીવન બક્ષિસ મહા નાથની !
વિશ્વરમતે પડ્યો એક પાસો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૯

જીવન આ તો બધું છે ઘડીવારનું,
ક્ષણિક ખીલી જવું છે સુકાઈ:
પત્ર ને પુષ્પ મધુઋતુતણાં જેમ સૌ
ઊગી ઝળીને ખરે ઘડી છવાઈ;
પલકભર બાળનું હાસ્ય મુખ પર સરે,
પલકભર ઇંદ્રધનુ સોહ્ય વ્યોમે;
જીવન આ પલક ઝાકળતણું બિંદુ છે,
પલક પલકી ઊડી જાય ધોમે.

વાદળાં આવીને જાય આકાશમાં,
છાય સરિતા ઉપર જાય સરતી;
સિંધુનાં સતત મોજાં ઊઠી ઊછળી
જાય ભાંગી ભરી તીર ભરતી;
ખરી જતાં પિચ્છ સંધ્યા ઉષાનાં નભે,
તૂટતી વીજળી પાંખ પલકી:
પક્ષીનાં વૃંદશું, યૌવનાનંદશું,
જીવન આવી ઊડી જાય ઝલકી!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

13/50

4/25/2021

૧૦

રંગબેરંગી ઊડતાં પતંગો ફરે,
ફૂલશું ફૂલ જેવાં વિલાસે;
ફૂલ આજે ખીલી કાલ સૂકાં ખરે,
ને મરે ત્યાં પતંગો ય પાસે;
રંગ ને ઢંગ આ જગત ને જીવનના
માનવી રોજ એ જોય પોતે;
તોય આ ભાઈશું ભાઈ લડતા રહે,
ને પડે વાટ મોતે કમોતે.

બાહ્ય સૌંદર્ય છે અજબ પૃથ્વીતણું,
લલિત લીલા બધે આંખ ઠારે;
તોય ઉદરે રહ્યો અગ્નિ ધૂંધવાઈ ત્યાં
પર્વતે ફાટતો ભય ફુંકારે;
અગ્નિની ખાણ પર માનવી બેસતો,
ફૂટી કે ફૂટશે કંઈ ન જાણે:
પણ ઘડીભર પરસ્પર ન અંતર વહે,
અગ્નિનાં અલખ તો તેજલહાણે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧

સૂર્યથી છૂટે સર્યું કિરણ સોના સમું,
વ્યોમ મારું કહી હૃદય ધારે ;
વ્યોમથી પણ સરી મેઘ પર જઈ પડ્યું,
મેઘ મારું કહી સોહ્ય ભારે ;
મેઘથી સરી પડ્યું કમળના કોટમાં,
કમળ મારું કહી પલક મહાલે:
આવી સંધ્યા, કિરણ સૂર્ય સાથે ગયું—
નહિ થયું કોઈનું કોઈ કાળે !

મારું મારું કરી સર્વ જોતાં રહ્યાં,
મારું એ નહિ રહ્યું કોઈ સારું ;
વીજ જેવો બધો પલક ઝબકાર એ,
કોણ રાખી શકે સતત વારું ?
પલકની ખલક બંધાય જે ઝલકમાં,
તે ઝલક કરથકી સહજ સરતી ;
મારું જે નહિ હતું તે ન મારું બને :
નદી ભરે કેટલી સિંધુભરતી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૨

શું હશે અચળ કંઈ ચલિત આ જગતમાં,
  જ્યાં બધું આવીને જાય પાછું?
અચળ આકાશ પણ કદી ન સરખું દિસે,
  પલક ઘેરું અને પલક આછું;
પળપળે ઊડી ઢંકાય જ્યાં પોપચાં,
  ત્યાં રહે અચળ શું દૃષ્ટિ સામે?
ઘડીઘડી દૃશ્ય બદલાય આ જગતનું,
  ને હૃદય કોઈ નહિ શાંતિ પામે.

'મારી' કહીને ધરો પુષ્પની માળ તે
  પલકમાં સર્પનું રૂપ લેતી;
શુદ્ધ કંચનથકી મોંઘી આ કાય પણ
  પલકમાં થઈ જતી શુષ્ક રેતી;
નાનું કે મોટું હો, નવીન કે જીર્ણ હો,
  હો ઘડી માસ વર્ષોતણું યે;
વિશ્વના આ પ્રવાહે કશું નવ રહે,
  સર્વનું જોણું છે રોજનું એ!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૩

માનવી સર્વ છે કર્મનાં પૂતળાં,
શક્તિ કે રૂપનો ગર્વ કેવો ?
રેંટના ચક્ર પર માખ બેસી ફરે,
હું જ એ ફેરવું ભાસ એવો ;
આપણી વૃત્તિ કહેવાય શું આપણી ?
આપણાં શું હલનચલન રેલે ?
કે છૂપો અણદીઠો હાથ હડસેલતો
પળપળે વિશ્વરમતે ધકેલે ?

વર્ષ ક્રોડો વહ્યાં રમત એ ચાલતી,
એક આવે અને જાય બીજો ;
પૂર્વમાં ઊગવું, પશ્ચિમે ડૂબવું :
આજ રીઝો અને કાલ ખીજો ;
વર્ષ ક્રોડો વહ્યાં ઘાટ કંઇ કંઇ થયા,
માનવી આખરે શો ઘડાયો ?
દેવના દેશ તો હજી દિગંતે રહ્યા,
માટીજાયો રહ્યો માટીડાહ્યો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪

જીવનનો ઘાટ કેવો ઘડાશે હજી,
    દૂરનું ભાવિ તે કોણ જાણે ?
ક્રોડ વર્ષો થયાં જીવનનું વૃક્ષ આ
    જાય વધતું જગે શા પ્રમાણે ?
અણગણ્યાં કંઇક પત્રો ખીલીને ખર્યાં,
    અણગણ્યાં આ દિસે તેય ખરશે ;
નવનવી ડાંખળી ફૂટતી જાય ત્યાં
    કોણ જાણે કશો ઘાટ ધરશે ?

આપણાં જીવન પણ એ જ પત્રો સમાં
    આજ ઊગી દિસે છે ઝૂલંતાં ;
કાલ નવપત્ર અહીં કંઇક ફૂટી વળી
    આપણાં પત્ર જોશે ખરંતાં ;
કાળનાં પડ ઉપર પડ રહ્યાં ભૂતમાં,
    તેમ એ ભાવિ પણ રહે બિડાયું ;
કોણ જાણે થશે જીવન કેવું જગે ?—
    પૂછતાં પત્ર પણ ખરી ભુલાયું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૫

જેમ વંટોળિયે ધૂળ ધસડાય ને
ચક્રમાં ઘૂમતી જાય આઘે,
તેમ આ જીવનના પણ મહાવાતમાં
માનવી તણખલું ભમતું લાગે ;
સેંકડો ભય વિષેથી જવું એહને,
સેંકડો ચીસ ને આંસુ પાડી ;
કામ ને ક્રોધ ને લોભ ને ભૂલમાં
સેંકડો વાર નિજ તન પછાડી.

યત્ન કરવાતણા નહિ કશા ફાવતા,
પળપળે કંઈ અકસ્માત નડતા ;
એ ગયું, એ વધ્યું, એ છૂંદાયું તહીં,—
પળપળે એમ પોકાર પડતા ;
કેમ, કયારે અને કયાં જઈ આખરે
તણખલું એ નિરાધાર ઠરશે ?
ક્રોડ કંઈ છે ગયાં તેમ એ પણ જશે,
ને અભર કાળકોઠાર ભરશે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૬

જીવન આ કેટલું ટૂંકું દેખાય, પણ
દિવસ લાંબા દિસે દુઃખશૂળે ;
જીવનસુખ હિમ સમું સંકુચિત થતું ઠરી,
જીવનદુખ તાપથી અધિક ફૂલે ;
જીવનની મોજ તો કેટલી ક્ષણિક છે,
જીવનના ક્લેશ છે તીવ્ર કેવા !
જીવનની છે કમાણી જગે અલ્પ, પણ
જીવનના કર પડે અધિક દેવા !

ધીમી કે જોરથી, શાંત કે શોરથી,
જીવનસરિતા વહે જગતપાટે ;
ગહન કો વિવરમુખમાં સમાઈ જવા
દોડતી જાય તે મૃત્યુઘાટે ;
જીવનસરિતાતણો પાટ સૂકો બની
કંઈ હતો ના હતો થાય અંતે :
શું હતું, શું રહ્યું, ક્યાં ગયું, શું થયું ?
દૃષ્ટિ સૌ શૂન્ય દેખે દિગંતે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૭

જીવનનું વહન આ એમ વહેતું રહે,
 જીવનનું યુદ્ધ ચોપાસ ખેલી;
કૈકને મારતું, કૈક ઉપજાવતું,
 કૈક દે શક્તિથી દૂર ઠેલી;
ક્યાં સુધી આ બધાં ખેલનો ચાલશે,
 ક્યાં સુધી આ બધી જીવનમસ્તી?
એક દિન આખરે આવશે એહવો,
 જીવન કે જગતની રહે ન હસ્તી!

એક દિન પૃથ્વી આ ચલિત ધ્રુવથી થશે,
 ને બધું સૂર્યમંડળ નિરખશે
એક સુંદર સિતારો ચળી ખરી જતો;—
 (વેધશાસ્ત્રી કશી નોંધ લખશે?)
પૃથ્વીનો આ સિતારો થશે ગુમ, પછી
 કોણ કહેશે હતો શું, ગયો ક્યાં?
ચિત્રના અશ્વ પર સમર શાં ખેલવાં?
 ચિત્રનો કાગળે છે રહ્યો ક્યાં?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૮

જીવન આ એવું છે સર્વનું પૃથ્વીમાં,
જ્યાં ન એ પૃથ્વી પણ અમર રહેશે;
વિશ્વના જીવનમાં પૃથ્વીનું જીવન પણ
બિંદુ જેવું ઘૂમે સતત કલેશે;
કલ્પના કે વિચારોતણી દોરી પણ
છોડતાં નહિ પૂગે કો પતંગો;
અમિત અવકાશમાં સૃષ્ટિ અગણિત રહે,
ત્યાં કશા પૃથ્વીના બહુ તરંગો ?

તો પછી જગતમાં જીવન ને મૃત્યુ શું ?
સુખ અને દુઃખની વાત શાની ?
સારૂં નરસું કશું ? સ્વર્ગ કે નરક શું ?
સત્ય ને અનૃતની શી નિશાની ?
દેહ ને આત્મ શું ? પરમ ચૈતન્ય શું ?
માનવીજીવનનો સાર કેવો ?
વિશ્વઅંધારમાં આંખ શું નિરખશે ?
ક્યાંથી આનંદ તલભાર લેવો ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

22/50

4/25/2021

૧૯

અકળ અંધારનું ઢાંકણું ઢાંકિયું,
    છિદ્ર કીધાં મહીં કોટિ કોટિ ;
તેજકિરણો અહીંતહીંથી ફૂટી સરે,
    આશ અંધારની એહ ખોટી ;
માનવી દૃષ્ટિ નિજ નિત્ય ખેંચી રહ્યો,
    છિદ્ર તો તેજની ધાર રેડે ;
છિદ્રની પાર જોવાય નહિ, કે ન તે
    હૃદયનો અટલ અંધાર ફેડે.

ધૂંધતા એ જ અંધારને ઢાંકણે
    એક મોટું દિસે છિદ્ર પડતું,
ને અવર છિદ્ર થઈ જાય અણદીઠ ત્યાં,
    તોય એથી કશું અવર જડતું ?
તેજ રેડાય, અંધાર છેદાય, પણ
    માનવીદૃષ્ટિને બેઉ સરખાં :
શું હશે પાર તે કો ન ઉચ્ચારતું,
    માનવી મારતો સતત વલખાં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦

જગતનો જન્મ અંધારમાં છે થયો,
જગત વહેતું ય અંધારમાંહીં ;
જગતકર્તા રહ્યો સર્વ પાછળ છૂપો
ઓઢીને એ જ અંધાર ત્યાંહી ;
જગતના રાહ સૌ કોણ જાણે અહીં ?
જગતકર્તા બતાવે ન સીધું :
જગત જેણે રચ્યું તે જ કરશે બધું,
માનવીએ નથી જગત કીધું.

કોણ જાણે જગત કેમ ચાલે, નિભે,
કોણ જાણે થશે ભાવિમાં શું ?
પૃથ્વી આ આપણી એક આપણથકી :
અણગણ્યાં જગતની છે સીમા શું ?
જગતકર્તા પથે જગતને દોરવે :
ક્યાં હશે વિશ્વવિશ્રામથાણું ?
મેળ સૌ સાધી તે પાર ક્યમ પાડશે ?
કોણ હા છોડવે એ ઉખ્યાણું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૧

કોણ કૂંચી જગતભેદની પામિયાં ?
    કોણ પાસે જગતદ્વાર ખોલ્યાં ?
જગતમાં જન્મતાં કોઈ બોલી શક્યાં ?
    કે જગતથી જતાં કોઈ બોલ્યાં ?
સભર સાગરતળે કૈંક સર્જન વસે,
    છે ઉપર ફીણ ને ઊર્મિક્રીડા ;
ઊર્મિ પર નાચતી સરલ નૌકા જતી
    પામતી કંઈ અકસ્માત પીડા.

દ્વાર પાછળ રહ્યાં દ્વાર કંઈ અણગણ્યાં,
    ખોલતાં ખોલતાં હાથ થાકે ;
વ્યોમ પાછળ રહ્યાં વ્યોમ બીજાં વિરલ,
    દૃષ્ટિને પાર શું દૃષ્ટિ તાકે ?
પેટીમાં પેટીઓ એક અંદર અવર
    ખૂલતાં હોય બીજી હજીએ :
માનવી કૂંચી એ પામતો નવ કદી ;
    ભેદુના ભેદમાં જગત જીવે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૨

જગતનું તંત્ર આ પૂર્ણ સમજાય નહિ,
  માનવી લાખ પડ એ ઉઘાડે;
કોણ જાણે રહે સત્ય ઢંકાઈ ક્યાં?
  કોણ એ ભાર ઉરનો ઉપાડે?
પાંદડીઓ ગુલાબી ઉષાફૂલની
  માનવી જાય કંઈ ખોલવાને;
જોતજોતાં ખરે ફૂલ ને પાંદડી,
  ને રહે આંખ તો ચોળવાને!

નહિ રહે જગતમાં સ્થિર કશું એમ આ,
  તેથી શું જગત કહેવાય માયા?
અચળ કો વસ્તુ દેખાય નહિ જગતમાં,
  આવી સરતી બધી વસ્તુછાયા;
નહિ જડે પૂર્ણતા કોઈ વાતે જગે,
  સ્પષ્ટ સમજાય નહિ તંત્ર તેનું;
તેથી આ જગત પણ સ્વપ્ન જેવું ગણ્યું:
  જીવનનું? જગતનું?—સ્વપ્ન કેનું?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૩

સ્વપ્ન છે જગત આ એમ ડાહ્યા કહે,
　દૃષ્ટિને સર્વ દેખાય મોટું ;
પણ ઉરે જગત આ પળપળે આથડે,
　તોય એ જગત કહું કેમ ખોટું !
સ્વપ્ન તો સત્ય છે જ્યાં લગી ચાલતું,
　સ્વપ્નના ભોગ પણ સત્ય જેવા ;—
જીવીએ આપણે યે ન શું સ્વપ્નમાં ?
　આપણે જગતને સ્વપ્ન એવા.

આપણું સ્વપ્ન પળ કે ઘડીનું હશે,
　સૃષ્ટિનું સ્વપ્ન કંઈ મહાયુગોનું ;
સ્વપ્ન નિદ્રાતણું, સ્વપ્ન જાગૃતિતણું :
　ઘાટ કંઈ કંઈ છતાં તે જ સોનું ;
ને સકળ સૃષ્ટિના નાથનું સ્વપ્ન આ
　નાથને ઉર અનંતત્વ ભરતું :
ને પૃથક્ માનવી અંતરે અંતરે
　ભિન્ન પ્રભુરૂપનું સ્વપ્ન સરતું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૪

આપણાં એહ પ્રભુરૂપનાં સ્વપ્નશો
    પ્રભુ હશે કે નહિ, કોણ જાણે ?
કે સ્વયંસ્વપ્ન એ પ્રભુ જ શું ના હશે ?
    સ્વપ્નની આંખ શાં સ્વપ્ન માણે ?
સ્વપ્નને દેખવા સ્વપ્ન જાગૃત થતું,
    સ્વપ્નને ઢાંકવા સ્વપ્ન સૂતું :
આ મહાસ્વપ્ન સંસ્થાયું ત્યારે કહીં
    અસ્તિ ને નાસ્તિનું રાજ્ય હૂતું ?

સર્વ સંસાર એ સ્વપ્નમાંહીં જ નિભે,
    સ્વપ્ન છે જીવનનું મધ્યબિંદુ :
હૃદયને રૂંધતા વિશ્વઅંધારમાં
    તારલા બીચ છે એ જ ઈંદુ ;
ધર્મ ને કર્મમાં જગત જાગૃતિતણું,
    પણ જીવન સ્વપ્નરસ વગર અધુરું :
કિરણમય કાય ને પલકમય છાય, પણ
    મેઘધનુ સૂર્યનું સ્વપ્ન મધુરું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૫

સ્વપ્ન જેવું જગત હોય આ તેથી શું?
શું થયું જીવન પણ હોય એવું?
પણ સરી જાય સુખસ્વપ્ન કયમ સહજમાં,
ને રહે વળગી દુખસ્વપ્ન કેવું?
કેમ સંધ્યા ઉષા સહજ પલકી જતી
માનવીહૃદય રસ કંઈક પૂરી?
તાપમાં તો દિવસભર જળી રહેવું, ને
રાતભર પડવું અંધાર ઝૂરી!

હોય સુખ સ્વલ્પ તો દુઃખ છે સોગણું,
જીવનનો જોગ એવો જગતમાં;
હોય આનંદના દિવસ બે ચાર, તો
ગાળવાં કંઈક વર્ષો વિપતમાં;
સ્વપ્ન એ વિપતનાં કેમ પૂરાં થશે
માનવીજીવનના આ પ્રવાસે?
શું સદા એમ સંસારસાગર ઉપર
ડોલશે માનવીજીવન ત્રાસે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૬

સભર સંસારસાગર ઉપર સરકતી
 મનુજનૌકા હુલે તનુજ જેવી ;
ઉર ઉપર ઊર્મિની છોળ રહે છલકતી,
 ઢળકતી મલકતી જાય એવી :
સરલતા શ્વેત શઢશી કશી નીતરે,
 ભીતરે ભાવના ભવ્ય ભરતી !
પળપળે જલ અતલ જલધિનાં ઝળહળે,
 સફર નૌકાતણી તોય નરતી.

નજર જલ પર અટલ અચલ એ રાખતી,
 તોય જલ પર વમળ કૈંક ઊઠે :
ભ્રમરનાં અભ્રશું તિમિર સામે ચડે,
 પવનભર ધૂંધતી આંધી પૂઠે ;
પહાડમોજાં તુતક ઉપર તૂટી પડે,
 થાય નૌકા હતી ના હતી ત્યાં :
સફળ સંસારસાગર ઉપર નવ કશું ;
 કોણ કહેશે શિરે શું ય વીત્યાં ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

30/50

4/25/2021

૨૭

મનુજનૌકા જતી ગહન સાગર ઉપર
નજર નિજ નાખતી ત્યાં દિગંતે;
આવતા લોઢ ચોપાસ મુખ ફાડતા,
તોય જળ ખેડતી જાય ખંતે;
દૂર કો તટતણી છાય નજરે પડે.
ને પડે ઊપડે ત્યાં જવાને;
ચાર ડગ દોડતી, આઠ ડગ છોડતી:
કેમ જઈ પૂગશે દૂર સ્થાને?

સ્વપ્ન કૈં કૈં ભર્યાં ઉદરભંડારમાં,
સ્વપ્ન કૈં કૈં વસ્યાં દૂર દેશે;
છાય તો દૂરની દૂર ત્યાં જાય ને
આંખ ગંધાય અંધારવેશે:
રાત ને દિવસ, ને દિવસ ને રાત ત્યાં
સતત પછડાય નૌકા બિચારી:
શઢ પડે, જળ ચડે, આખરે ત્યાં ગડે—
નહિ જડે સાગરે કોઈ યારી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

31/50

4/25/2021

૨૮

ઉપર આકાશવિસ્તાર અનહદ પડ્યો,
છે તળે સભર જળજળ ઊભરતું;
માનવી હાથ ઊંચા કરી પ્રાર્થતો,
કોઈ ત્યાંથી ન સાહ્ને ઊતરતું;
કૈંક નૌકા દિસે આસપાસે જતી,
સર્વના હાલ પણ છે જ એવા;
કોઈ આજે ડૂબે, કોઈ કાલે ડૂબે;
કોઈ પામે ન ત્યાં અચળ રહેવા.

મનુજનૌકા બધી જાય એ ડૂબતી,
શું પછી કંઈ જ તેનું ન રહેશે?
શું કિનારે જઈ પૂગવાનાં બધાં
સ્વપ્ન ને આશ પણ સાથ વહેશે?
માટીમાંથી અજબ જેહ નૌકા બની,
તે પડી જળ વિષે જાય ભાંગી;
માટી જળમાં હતી ના હતી થાય, ત્યાં
કોણ ઊઠી ફરી જોય જાગી?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૯

માટીમાંથી ઘડાયો દિસે માનવી,
શું જશે માટીમાંહીં જ અંતે ?
અવધ માટી સુધી જ શું હશે જીવનની ?
જગત આ અટકતું શું દિગંતે ?
સર્વ વ્યાપાર આ માટીના વિરમતાં
માટીની સર્વ તૃષ્ણા વિરમશે ?
માટીને પગ તળે રાખતો જે હતો,
શું થવા માટી તેને જ ગમશે ?

માટીમાંથી ઘડાયો, છતાં માનવી
નહિ જ કંઈ જાણતો શાથકી એ ;
કેમ સૌ ઊપજતું, કેમ ભાંગી જતું :
શું નથી અંત પણ ઘાતકી એ ?
માટીનો અંત એ માટીમાં હો ભલે :
પણ જશે ક્યાં બધા ભાવ ગરવા ?
માટીમાં ખેલતો 'હું' ન માની શકે
માનવી છે ઘડાયો જ મરવા !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

33/50

4/25/2021

૩૦

તેજ અંધારનું અજબ આ પૂતળું
માનવી કોયડો છે જ પોતે :
માટી ને શક્તિનું એવું મિશ્રણ બન્યું,
અકળ અદ્‌ભુત કળા કોણ ગોતે ?
જ્ઞાન અજ્ઞાનનું પોટલું માનવી,
કામ ને ક્રોધનો શુષ્ક ભારો ;
અહીં તહીં રચનમાં વિષમતા છે વસી,
તોય સૌંદર્યનો એ જ ક્યારો !

કૈંક યુગયુગતણી સાંકળી માનવી !
કૈંક તત્ત્વોતણો ભેળ એમાં :
શાંતિ તોફાનનો સિંધુ એ ઊછળતો,
રાગ ને દ્વેષના મોજ તેમાં ;
શોક આનંદની વિરલ એ આરસી,
કૈંક આશા નિરાશા ભરેલો :
કર્મશું ઝગડતો માનવી છે કશો
પાપ ને પુણ્યનો અજબ થેલો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

34/50

૩૧

સ્વર્ગનો દૂત પણ માનવી એ જ છે,
એ જ છે ભોમિયો નરક કેરો ;
ભણી ભણી ભૂલતો શિષ્ય પણ એ જ છે,
એ જ છે વિશ્વશિક્ષક વડેરો ;
એ જ રેલી રહે સ્નેહસરિતા જગે,
એ જ ધિક્કારનો અગ્નિ ફૂંકે :
સાચ ને જૂઠની રમતમાં રાચતો
માનવી જગતબાજી ન ચૂકે !

સ્નેહ ને સત્ય ને જ્યોતિની દિવ્યતા,
સર્વ એ માનવીમાં સમાઈ ;
તોય એ ધૂળને ચૂંથતો રહે સદા,
અજબ એ જીવનની છે સગાઈ !
કેટલી ભીડશે હામ એની જગે ?
કેટલે પૂગશે શીશ એનું ?
વિશ્વની ખાણને ખોદતો માનવી
પામશે આખરે દર્શ કેનું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૨

વિશ્વની ખાણ અંધારથી છે ભરી,
તોય અદ્દભુત રહ્યાં રત્ન તેમાં ;
માનવી ખોદતો જાય તે ખંતથી,
ને કરે જીવનભર યત્ન એમાં ;
ખોદતાં એમ અંધારમાટીતણા
થાય ઢગલા બધે આસપાસે ;
રત્ન કો પામતાં જીવન અજવાળશે,
અગર અંધારઢગલે દટાશે !

વિશ્વની ખાણમાં માનવીએ સદા
આપબળથી રહ્યું કામ કરવું ;
આંખનું તેજ અંધારમાં ફેરવી
રત્ન કાજે સતત મહીં વિચરવું ;
લાખ કે ક્રોડ સાથી હશે તોય શું ?
ભિન્નતા સૌની છે રત્નભાવે :
માનવીએ મથી રહેવું છે એકલું,
કોઇનું રત્ન નહિ કામ આવે.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૩

શું થયું હોય અંધાર ધાડો ઘણો
ને ઊગે એકલો સૂર્ય રાતો?
શું થયું હોય જો તીવ્ર કાંટા ઘણા,
ને ફૂટે એકલું ફૂલ ત્યાં તો!
શું થયું હોય મૃગ સેંકડો કૂદતાં,
ને ઊઠી એકલો સિંહ ગાજે?—
નહિ જ એ એકલાંને કશું શોચવું:
જીવનનો વિજય છે વીર કાજે!

માનવીજીવન આ એકલું લાગતું:
સિંધુના બિંદુનું પણ અણુ એ,
ઝળકતું એક રજકણ હવામાં ઊડે,
કિરણ કો ગુપ્ત જ્યોતિતણું એ;
વિશ્વવિસ્તારમાં માનવીજીવન શું?
તુચ્છ કો તણખલાશું તણાતું:
માનવી તોય સરદાર છે સૃષ્ટિનો,
માનવીજીવનનું દ્વિગુણ નાતું!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૪

સર્વ આ સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં વિલસતી,
સર્વમાં સ્નેહનું તેજ દીપે;
સોહ્ય આકાશટોચે ઝળી તારલા,
સિંધુઊંડાણમાં મોતી છીપે:
ભૂમિરસ ચૂસતા વૃક્ષના મૂળથી
અણી લગી ફૂલ ને પાનકેરી,
સૃષ્ટિસૌંદર્ય છાઈ રહ્યું સર્વમાં;
માનવીદૃષ્ટિ કયમ રહે અનેરી?

સૂર્ય નિજ હૃદયથી કિરણ વેરે બધે,
પૃથ્વીલીલા ઝીલી તે વિકાસે;
પુષ્પનાં મુખ બધે હાસ્યરંગે ખીલે,
દિશદિશે નવજીવનતેજ ભાસે;
એ કિરણસ્પર્શ ઉત્કર્ષ સૌનો કરે,
માનવી પણ પડે કાર્યવાટે;
તોય સૌંદર્ય કયમ આંખથી ઊડી જતું,
-ને ફરી દુઃખ રહે તેહ સાટે?

સૃષ્ટિની અસ્થિરતા.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫

આ બધી સૃષ્ટિલીલા છવાઈ રહી,
 આ વનશ્રી બધે આંખ હરતી,
આ બધાં પુષ્પ પૃથ્વી અને વ્યોમનાં,
 આ સકળ પ્રકૃતિની સ્નેહભરતી,
આ મહાગાન સાગર અને વાયુનું,
 આ ભવું ભાનુનું મેઘખાપે :
શી વિષમતા હશે માનવીહૃદયમાં,
 કે ન સૌંદર્ય કો શુદ્ધ માપે?

હૃદયસરવર હશે માનવી કેરું શું
 એવું ડહોળાયલું ધૂળધેરું,
સર્વ સૌંદર્યની વિકૃતિ ત્યાં થાય, ને
 સ્પષ્ટ દેખાય નહિ કંઇ રૂડેરું?
સ્નેહ, સૌંદર્ય, ઔદાર્ય, આનંદ, સૌ
 જાય ડહોળાઈ એ વારિમાંહીં :
દુઃખ ને શોક ને દ્વેષ ને ક્રૂરતા,
 શું જણાશે સદા એ જ ત્યાંહીં?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૬

હૃદયસરવર કદી સ્વચ્છ શું નવ થશે
નીલ આકાશ કે કાચ જેવું?
ગાઉ ક્રોડો રહ્યા દૂર તારા છતાં
સ્વચ્છ વ્યોમે પડે બિંબ કેવું!
સ્નેહ શું હૃદયમાં સ્થિર નહિ વ્યાપશે?
આંખનાં ઝેર શું નહિ નીકળશે?
હૃદયમાંથી સ્વયંજ્યોતિ સ્ફુરશે ન શું,
કે સકળ સૃષ્ટિનું હાસ્ય ઝળશે?

સર્વ આ પ્રકૃતિસૌંદર્ય સાથે ન શું
માનવી પૂર્ણ આનંદ પામે?
જાય સરિતા બધી સિંધુહૃદયે શમી,
તેમ ઉરએકતા શું ન જામે?
દુઃખ ને શોક ને કલહ શું નવ બને
સ્નેહશેત્રંજનાં માત્ર મહોરાં?
સિંધુની ઊર્મિશો છે સબળ માનવી,
તોય ઉડવે કશાં વ્યર્થ ફોરાં?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૭

માનવીજીવનની જાય નૌકા હજી
સૃષ્ટિસાગર વિષે ખાતી ડોલાં,
કંઈ વિકારોતણા પવન ફૂંકી રહે,
ઊર્મિ પર ઊર્મિનાં ધાય ઝોલાં;
કોણ એના સુકાને સબળ બેસશે?
સાગરે દોરશે કોણ એને?
પવન, મોજાં અને કૈંક ખડકો થકી
રક્ષશે કોણ ત્યાં અચળ નેને?

પૂર્ણ નકશા બધી સિંધુવિગતે ભર્યા
મેળવી કો દિ શકશે સુકાની?
પૂગશે જીવનનૌકા પરમ બંદરે?
કે વમળમાં જ ડૂબશે દિવાની?
અણદીઠા સાગરો ખેડવા છે હજી,
નવનવી આડ ઊભી થશે ત્યાં:
માનવી છે હજી બાળનાવિક સમો,
કેમ એ સિંધુ તે જીતશે ત્યાં?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૮

શું નહિ જ સ્નેહ એ જીવનનૌકાતણું
નિજ સબળ હસ્ત સુકાન ધરશે ?
શું નહિ જ ઊછળતાં પહાડમોજાં ઉપર
જીવનનૌકા સફળતાથી તરશે ?
વિકટ સંસારસાગર કદી નવ થશે
શાંત ને સરળ સરવર સમો શું ?
સબળ સુંદર રહે જીવનનૌકા છતાં
આખરે ડૂબતી તેહ જોશું ?

માનવીબાળ શું કોઈ દિન સમજશે
વિકટ એ સિંધુનું ક્ષેત્ર પૂરું ?
શું કદી ના થશે નાખુદા કુશળ એ
પ્રેરવા ચલન નૌકાનું શરૂં ?
ગહન આકાશમાં કંઈક બ્રહ્માક્ષરો
છે લખાયા પરમ પંથ રેલી ;
માનવીબાળ એ સાગરે ડોલતો
શું કદી સર્વ શકશે ઉકેલી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૯

માનવીબાળને વિધિ લઈ બેસતો
પરમ બ્રહ્માક્ષરો ઘૂંટવાને;
કર ધરી દોરવે કૈંક, ને ત્યાં પછી
મૂકતો બાળને આપ તાને;
કર કશો ના ડરે, બાળ પળપળ ડરે,
તોય તે ઘૂંટવા યત્ન કરતો;
કર પળેપળ ખસે, વિધિ ફરી તે ભૂસે:
બાળ ત્યાં આખરે આંસુ ભરતો.

બાળ લખતો જતો, વિધિય ભૂસતો જતો:
કેમ બારાખડી થાય પૂરી?
સકળ બ્રહ્માક્ષરો શીખશે ક્યાહરે?
કે સદા પાટીની છે મજૂરી?
એહ લેખન ભૂંસણુ ચાલશે શું સદા?
શું કદી જ્ઞાન એ ના સધાશે?
માનવીબાળ શું રહે સદા ભૂલતો?
જીવન એમાં જ શું પૂર્ણ થાશે?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૪૦

દેવ સૌ મૌન ધારી રહ્યા છે હજી,
કો ફિરસ્તા હજીયે ન બોલે;
બોલનારો કરે સ્વપ્નની વાત, કે
જાગતા ભ્રમ હવામાં હીંચોળે!
શા થકી આ બધું જગત એવું થયું,
શા થકી માનવી છે જ તેમાં?
પ્રશ્ન એ પૂછવાનો સદા છોડી દ્યો,
કોઇ નહિ બોલશે એહ એમાં!

આદિ કે અંતને પૂછીને શું કરો?
દેવ પણ કોણ એ જોઈ આવ્યા?
દેવનો દેવ ઊંડાણ એવે વસે,
કે ગયા તે ન કો ખબર લાવ્યા;
દૃષ્ટિ સામે દિસે આ બધું ચાલતું,
જીવન તેને જ નહિ પૂરું જોશે;
ભૂત ને ભાવિના સાગરે માનવી
હાથ નિજ બોળતાં આજ ખોશે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
44/50

4/25/2021

૪૧

પૃથ્વી પર પ્યાલું છે ઢાંક્યું આકાશનું,
ખદ્બદી રહે મહીં સર્વ પ્રાણી;
પૃથ્વી કેરી રકાબી રહે ઘૂમતી,
સતત ફરતી રહે જેમ ઘાણી;
કોણ કરમાંહ્ય પ્યાલું રકાબી રહ્યાં,
તે ન મહીંથી શકે કોઈ જોઈ;
પ્યાલું ઊંચકાય નહિ કોઈ દિન ત્યાંથકી,
નહિ રકાબી છૂટે પલક કોઈ!

છે રકાબી વિષે પણ બધું ઘૂમતું,
સ્થિર રહી નવ શકે કોઈ તેમાં;
કંઈક ઊઠે, ઘડી ખદ્બદીને શમે;
છે રસાયન ભર્યું અજબ એમાં;
પ્યાલું ઢંકાયું છે રત્નજડિયું ઉપર,
તેય રહી ઘૂમતું કંઈક ગોતે:
પ્રાણીઓ શું ઉપર જોઇને માગશે?
પ્યાલું પણ છે જ લાચાર પોતે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

45/50

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ બીજો

મૃત્યુનું નૃત્ય

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૪૨

અતલ અંધારસાગર ઉપર ઊઠતા
દિવસના બુદ્દબુદો સૂર્ય જેવા;
રોજ એ રંગભર ફૂટીને ફાટતા,
ચૂકતા નહિ મળ્યો લાભ લેવા;
વિશ્વભર આ અનંતત્વના સિંધુ પર
જીવનના બુદ્દબુદો એમ ઊઠે;
રંગ ને ઝલક નિજ પલકભર દાખતા,
ને થતા ફૂટીને લુપ્ત પૂઠે.

જળતણા બુદ્દબુદો પળ પછી ફાટતા,
બાળનાં બલુનશા આંખ આંજી;
દિવસના બુદ્દબુદો ફાટતા સૂર્યશા
ખેલતા ગગનમાં ગહન બાજી;
સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારકો ને ગ્રહો,
ક્યાં સુધી બુદ્દબુદો એય ટકશે?
વિશ્વખેલે બધા એમ ફૂટે, પછી
જીવન આ અતૂટ રહી કેમ શકશે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૪૩

પંડિતો મોલવીઓ બધે બેસીને
લોક સાથે કરે વાત ડાહી:
કૈંક આલોક પરલોકની વાતમાં
ગૂઢ નિજ જ્ઞાનની દે ગવાહી;
સ્વર્ગ ને નરક, જિન્નત જહાન્નમ, અને
દ્વૈત અદ્વૈતના લે ફડાકા:
મૃત્યુવંટોળિયો સર્વ ફૂંકી ગયો,
સર્વને મુખ પડ્યા ધૂળફાકા!

પંડિતો મોલવીઓ ગમે તે વદે,
એ બધી વાત અંધારપેટી;
જૂગટું સૌ રમી એ રહ્યા જ્ઞાનનું,
શિખરને ચાહ્ય જોવા તળેટી;
વાત તો એક પ્રત્યક્ષ ને સત્ય છે:
જીવનનો પલકભર નહિ ભરોસો;
જાયું તે જાય ને ઊગ્યું કરમાય સૌ,
જીવન ખેડે સદા મૃત્યુકોષો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
50/50

4/25/2021

૪૪

પંડિતોના મહા વાદપ્રતિવાદમાં
    રાત ને દિવસ કંઈ જાય ચાલ્યા;
નહિ જ આકાશકુસુમો કદી કો મળ્યાં,
    નહિ જ અંધારના ફાલ ફાલ્યા;
સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મની વાત કંઇકંઇ કરે,
    કંઇક સિદ્ધાંત થાપે ઉથાપે;
લાખ ગજ જાય ભરતા અકળ શબ્દમાં,
    તોય નહિ એક તસુ ભેદ કાપે.

ગોળ ફરતું રહે દ્વાર તેને ધરી
    માનવી બહાર તે ક્યમ નીકળશે?
એમ ને એમ ફરતો ફરે, તોય ત્યાં
    નહિ જ તેને કશો પંથ મળશે;
જીવનના પરિધમાં મનુજત્રિજ્યા ફરે,
    કેમ એ પરિધની પાર દોડે?
જીવનના ભેદની ગ્રંથિ કંઈ કંઈ છૂટે,
    મૃત્યુના ભેદની કોણ છોડે?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

૪૫

જોઈ કે જોઈ નહિ જગતલીલા જરા,
જાણી કે જાણી નહિ જ્યોતિ તેની;
શીખી કે શીખી નહિ જુક્તિ આ જીવનની,
માણી કે માણી નહિ મોજ એની;
ખોલી કે ખોલી નહિ હૃદયની આંખડી,
બોલી કે બોલી નહિ પ્રાણમેના :
દૂત ત્યાં તો ઊભો આવીને બારણે—
સૌ તજીને ભળો ભૂતસેના !

નહિ શમ્યાં હૃદયનાં ઝેર પૂરાં હજી,
ત્યાં મુખેથી પડ્યો અમૃતપ્યાલો ;
નહિ લખી લીટી એ ચાર પૂરી હજી,
ત્યાં ઊડ્યા મગજના સર્વ ખ્યાલો ;
નહિ સજ્યો સ્નેહનો પંથ પૂરો હજી,
નહિ અહંભાવ કે સ્વાર્થ ખૂટ્યો :
જીવનનું સ્વપ્ન ત્યાં તો ગયું તૂટી, ને
મૃત્યુએ એક વધુ મોર ચૂંટ્યો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

2/50

4/25/2021

૪૬

રોજ પૈસાતણા ગંજ કરતા જગે,
 તે મુએ એક પૈસો ન પામે;
મેઘશું મહોર સોનાની જે વેરતા,
 ઘોરમાં કીટશું તે વિરામે;
સોની સામે ધસી એકલા ઝૂઝતા,
 આંગળી ઊંચકે તે ન એકે:
માટીનાં પૂતળાં ભાંગી માટી થશે:
 શ્વાસ ભરનાર ફરી કોઈ છે કે?

સૂર્ય ઊગ્યે પડે છાય તરુવરતણી,
 આથમે સૂર્ય ત્યાં છાય ઊડે;
રંગ તરતા નવા સૂર્યની સાથ તે
 સૂર્ય પૂઠે બધા સાંઝ બૂડે;
સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મના એ સંબંધ તે
 સ્થૂળમાં સૂક્ષ્મની ઝલક મૂકે:
અવનિમાં ઓલિયો કો ન આવ્યો હજી,
 ભાંગી એ માટીમાં શ્વાસ ફૂંકે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૪૭

જન્મથું મૃત્યુને જોડતું જીવન આ
મૃત્યુને કેમ કદી યે ચુકાવે ?
જે ઉષા સાથ જોડાઇને આવિયો,
તે દિવસ કેમ સંધ્યા વટાવે ?
જન્મ ને મૃત્યુના ધ્રુવની વચ્ચે ઘૂમી
જીવન એ જીવનને જાય છેડે;
માનવી અમરતા ખેડવા જાય, પણ
જીવન તો મૃત્યુનાં ક્ષેત્ર ખેડે.

જીવવું એટલે હોવું નહિ આખરે :
એ જ કડુ સત્ય શું પીવું આંહીં ?
જીવવું એટલે જગત જોઈ જવું,
તદપિ નહિ પૂછવું પળવું ક્યાંહીં ;
નદીકિનારે મળી બાળકો કંઈ રમે,
હસીરમી લડીવઢી થાય છૂટાં :
જીવવું એટલે ઘડીક મળવું જગે,
પણ પછી સર્વ પડવાં વિખૂટાં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૪૮

આત્મ પરમાત્મ તો જ્યાં પડ્યા છે જુદા,
ત્યાં બધા પંથનો મેળ મળતો ;
દિશદિશે પંથ સૌ દૂર લંબાય, પણ
મધ્યમાં સર્વનો જ્યોતિ બળતો ;
લાખ ચોર્યાશી ફેરા ફરે, કે પછી
યુગ મહાયુગતણો ખાય ખાંચો ;
ધૂમકેતુ સમો દૂર ભ્રમણે ભમી
આવશે આખરે આત્મ પાછો :

ઋષિ· મુનિનાં વચન એ હશે સત્ય, પણ
માનવી કેમ અહીં ધૈર્ય ધારે ?
જે ગયું તે ફરી તે જ રૂપે જગે
આવીને પૂરતું સાખ ક્યારે ?
પૃથ્વી ને ચંદ્ર ને સૂર્ય ને તારલા,
ને અજબ કાય આ માનવીની—
શું ન એ સાખ આત્માજુદાઈતણી ?
શું ન એ સ્થિતિ સદા ભાનભીની ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૪૯

જે ગયું તે ન આવે ફરી, તો પછી
જે રહ્યું તે કશું ધૈર્ય ધારે ?
ધૈર્ય દેનાર પણ જોતજોતાં જશે,
બોલનારો ભૂલી બોલ હારે :
દીપ તૂટી જતાં જ્યોત હોલાય, કે
જ્યોત હોલાય ત્યાં દીપ ખોટો ?
દીપની ખોટ એ પ્રશ્ન કયમ પૂરશે ?
દીપ ને જ્યોતનો એ જ ટોટો !

વાદળાં તો ગયાં સૌ વિખેરાઈ, ને
મેઘધનુનો સર્યો સર્વ મહિમા ;
વનલીલા સૌ વિલાઈ જતાં રણ થયું,
ત્યાં વનશ્રી રહી નહિ જ કંઈમાં ;
વાંસળી ફૂટી ને સૂર ઊડી ગયા,
થઈ ગઈ સર્વ આખર સલામી :
મરી જનારું ગયું છે મરી, તો પછી
સર્વ ફિલસૂફી આ છે નકામી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૫૦

પુણ્ય કીધું ન ખોવાય જગમાં કદી,
નેકીનો હોય પ્રતિકાર રૂડો ;
પામશે આંચ નહિ સત્યવાદી કદી,
છે જ પરમાર્થમાં અમૃતપૂડો ;
માનવીજન્મનો જોગ આ જગતમાં
નહિ જ બીજે મળે, એ ય સાચું ;
સંતજન કહે, હજી નાચને લ્યો ભજી,
સર્વ સંસારસુખ છે જ કાચું.

માનવી જગતમાં જોય કડકા બધા,
શું કદી પૂર્ણને જોઈ શકશે ?
જોતજોતાં જીવનવૃક્ષ સુકાય, ત્યાં
ક્યાં સુધી પત્રશી આશ ટકશે ?
વાંસળી તૂટી સંધાઈને વાગશે,
પણ ખર્યું પત્ર પાછું ન ખીલે :
દેહની માટી ફરી કોણ સમરાવશે ?
શ્વાસ ઊડ્યો ફરી કોણ ઝીલે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૫૧

ચિત્તવ્યાપાર ચાલે ગમે તેટલા,
તોય નહિ માનવીતર્ક ફાવે;
વિશ્વને વિશ્વના દેવ ઢાંકી રહ્યા,
ભેદ તે કોણ ખોલી બતાવે?
જન્મ ને જીવન ને મૃત્યુને સમજવા
માનવી મથી રહે દિવસ આખો:
સૂર્ય સાથે ફરે તોય તે સરી જતો,
ને પછી રાત દે ઢાંકી આંખો!

જીવનની રાત એ આંખને ઢાંકશે,
ઢાંકશે તે જગતનેય સાથે;
દિવસનું એક આ સ્વપ્ન પૂરું થશે,
ક્યાં ઊઠી ચોળશે આંખ હાથે?
દિવસ ઢંકાય ને જીવન ઢંકાય એ,
ને પછી ભેદ પામે મથી શું?
પૂછતું, શોધતું, હારતું, જીવન તો
જાય આ, ને પછી—ને પછી શું?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

8/50

4/25/2021

૫૨

મૃત્યુ જે સર્વને નિત્ય વીંટી રહ્યું,
મૃત્યુ તે પણ ન કંઈ એક દીસે;
ચક્રી એની અચૂક ચાલતી જાય, ને
સર્વને તેહમાં રોજ પીસે;
પણ જીવન જીવતાં આપણે જોઇએ
મૃત્યુ એ આપણી આસપાસે;
વૃક્ષનાં પાન પડતાં ટપોટપ નીચે,
જીવન બીજાં જતાં એમ ભાસે.

પણ અરે આપણા જીવનનું પાન આ
ખરી જઈ આખરે ધૂળ થાશે,
મૃત્યુ ત્યારે દિસે કંઈક બીજું જ એ,
જીવનશું જગત પણ ડૂબી જાશે:
વ્યોમમાંથી ખરે તારલો આપણો,
સૂર્ય હોલાઈ લોપે સદાનો;
સૃષ્ટિ ને સૃષ્ટિનાં સ્વપ્ન સૌ આપણાં—
ભાંગી ભૂકો થશે એ બધાંનો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

9/50

4/25/2021

૫૩

મૃત્યુ આ એવું છે અન્યનું, આપણું.
  ત્યાં રહ્યો શોક શો મૃત્યુ કેરો ?
સર્વને એક માર્ગે જવાનું રહ્યું,
  સર્વનો ઊડી જશે જીવનડેરો ;
સર્વના જીવનડેરા ઊડી જ્યાં જતા
  પળપળે આપણી આંખ સામે,
ત્યાં કશો હર્ષ કે શોક ભરવો ઉરે ?
  આપણો પણ જશે કોણ ઠામે ?

ગામગામે જઇ હાટવાડા મળે,
  માલ સોદા કરી થાય છૂટા ;
આજ આ ઠામ તો કાલ બીજે ભરે,
  દિવસ અંતે પડે સૌ વિખૂટા ;
જીવનસંબંધ આ સર્વ એવા દિસે,
  કોઇને કોઇની ખોટ પડતી :
જગત આ રોજનું એમ ચાલ્યું જતું ;
  ક્યાં સુધી રાખવી આંખ રડતી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૫૪

કેમ કહેવાય, નવ કોઈ સમજી શકે
આપણી આ પડી ખોટ મોટી?
કેમ કહેવાય, અન્યે ન દીઠું હશે
દુઃખ આવું થયાં વર્ષ કોટિ?
નાની કે મોટી હો ખોટ, પણ તેથી શું
આપણી ખોટ કંઈ થાય કમતી?
દુઃખ ખમનાર પણ દુઃખના ગર્વમાં
બાદશાહી કશી જોય ગમતી?

કેમ કહેવાય, આ ખોટ પૂરાય નહિ:
ક્યાં સુધી? કેટલી જીવનદોરી?
આજ ચાલી ગઈ છે ઉષા, તેથી શું
કાલ વ્યોમે ઊગે કો ન ગોરી?
ખોટ તો જગતને રોજની આ પડે,
તોય એ જાય નિજ પંથ ધપતું:
જગતની ખોટથી આપણી શું વધે?
આપણી જેમ શું એ જલપતું?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૫૫

જીવન આ ડૂબતાં જગત ડૂબે બધું,
કેમ બોલાય એ આપણાથી ?
ડૂબ્યું જે દેખીએ આપણી દૃષ્ટિથી,
તે ગયું શું હશે જગતમાંથી ?
જ્યોતિ જો તીવ્રતાથી અગોચર રહે,
તો નથી જ્યોતિ એ કેમ જાણો ?
સ્થૂળ આ આંખ દેખી શકે નવ બધું:
નથી ગયો કૂપડૂબ્યો ય પહાણો !

આપણા દિવસથી જે ગયું દૂર ને
આપણી રાતની પાર ઊડ્યું,
તે જીવનબંધનો તોડી છૂટું થયું,
છે જ આ આપણું દૃશ્ય ખૂડ્યું;
સૂર તેના હશે વિશ્વગાને ભળ્યા,
નૂર તેનું હશે વિશ્વનૂરે :
જીવનનાં દ્વારની પાર જોયા વિના
જીવનપોલાણ આ કોણ પૂરે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૫૬

'એ બિચારું ગયું શાંતિમાં,' એમ પણ
 કેમ કહીએ દયા એની ખાઈ?
મરણવશ જે થયું સ્નેહી એ, તેહની
 શું દયા ખાવી છે માણસાઈ?
જે ગયું તે વસે નહિ જ આ મૃત જગે,
 પણ હશે હસતું કો અમૃતસ્થાને :
જ્યાં હશે ત્યાં નહિ જ પૂગીએ આપણે
 મુક્ત તે માટીના બંધવાને !

કોણ કહે જે ગયું તે સદા ઊંઘવા?
 ઊંઘવું તો નથી અંત કો'નો :
ઊંઘવું તે ફરી થાક લઈ જાગવા,
 લાભ લેવા જીવનની તકોનો ;
ઊંઘવું ત્યાં ય નવસ્વપ્ન કંઈ નિરખવું,
 જીવનના સ્વપ્નથી ઊડી કોડે :
રાત આવે દિવસ જેમ બે જોડતી,
 ઊંઘ એ જીવન બે શું ન જોડે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૫૭

કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળે,
ઘડી મળીને પછી થાય છૂટા ;
કેમ એ મિલન તૂટી જતું આખરે,
શું મળ્યા એમ પડવા વિખૂટા ?
કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળી
સ્નેહનાં બંધનો કૈંક બાંધે,
તદપિ નહિ કોઈ છૂટું પડે એહવું
અચળ બંધન ન કો કેમ સાંધે ?

કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળી
થાય છૂટા જીવનઝૂંસરીથી ;
પણ મળી સર્વ છૂટા પડ્યા જે અહીં,
તે કદી ક્યાંહીં મળશે ફરીથી ?
ને ફરી જો મળે તો હશે તેજ સૌ,
કે હશે કંઈ જુદા ત્યાં પ્રથમથી ?
પૃથ્વીને રોજ આ દિવસ આવી મળે,
તે મળે તેજ કે છાય અમથી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૫૮

જ્યાં ગયા સર્વ ત્યાં છે જવું સર્વને,
માનવીને કશું જોવું પાછું?
સર્વ રાહે જતાં ઢચુપચુ શેં થવું?
હૃદયબળ પાડવું શીદ આછું?
જે ગયું તે નહિ જ આવતું કો ફરી,
સરિતનું વહેણ પાછું ફરે શું?
જીવન ફરી તે જ જીવવા ગમે કે ખરું
જઈ અનંતત્વને ઉંબરે શું?

દિવસનો તાપ દિનભર તપીને શિરે
છે જ સંધ્યા વિષે શાંતિ લેવી:
છે જ સંધ્યા સમા મૃત્યુના રંગ સૌ,
છે મધુરતા વળી રાત્રિ જેવી;
જીવનના સ્વપ્નથી છે ફરી જાગવું,
થઈ અનંતત્વના અંશ રહેવું:
મૃત્યુ જે જોડતું તે જુદું પાડવા
ચલિત આ જીવનને શીદ દેવું?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
15/50

૫૯

નહિ અનંતત્વમાં મૃત્યુ ક્યાં યે દિસે,
જે દિસે મૃત્યુ આ તે ઠગારું;
થાક ખાવા પડ્યું જીવન જ્યાં પલકભર,
કેમ કહેવાય તે મૃત્યુ વારું ?
છે અનંતત્વસાગર વિષે ચાલતી
ભરતી ને ઓટ એ તો સદાની :
એક ઊર્મિ ચડીને ફરી ઊતરે,
ત્યાં જ બીજી ચડે છે સમાણી.

જીવનના અંત જે સૌ અધૂરા દિસે,
તે હશે ઊર્મિનાં ચલન એવાં;
કોઈ નાની ઊઠે, કોઈ મોટી ઊઠે;
સર્વનાં એકસરખાં ન વહેવાં;
પણ જીવનનો પરમ અંત આવ્યે વસે
તે અનંતત્વની પૂર્ણતામાં :
બિંદુ જે વર્તુલે જઈ સમાઈ ગયું,
પૂર્ણ છે અંત તેનો બધામાં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬૦

ધૂમ રાખો કરી બંધ કો કુંભમાં,
કુંભ જોનાર નહિ ધૂમ કળતો ;
કુંભ ફૂટી જતાં પૃથ્વીમાં તે પડે,
ને ચડી ધૂમ આકાશ ભળતો :
જે ગયું તેની આ માટી ગઈ માટીમાં,
પણ અમર આત્મ તેમાં હતો જે,
તે ગયો જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ફરી ;
ને અહીં જગત તે વ્યર્થ ખોજે !

જે ગયું તે વટાવી ગયું જીવન આ :
આ રહી આપણી ગીચ ઝાડી,
ત્યાં વૃથા આપણે શૂન્યશું લડી રહ્યાં,
તિમિરછાયા વિષે ક્લેશ માંડી ;
જે ગયું તેની માટી ન કંઈ જાણતી,
પણ બધાં જીવતાં આ દટાયાં
લોભ ને મોહના ગર્તમાં આપણે,
ને નિરાશે ભગ્ને સૌ ખવાયાં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૬૧

મૃત્યુથી નવજીવન પામતું જગત આ,
જગતને એ જ કંઈ તાજું રાખે;
જીર્ણુ નહિ જાય ને નવલ નહિ થાય, તો
જગતને શુષ્ક રણુ સર્વ ઝાંખે;
જગતની આંખમાં નવલ ભૂરકી પડે,
ને બધે હાસ્યલીલા પ્રસારે;
જગતનાં મેલ ને જીર્ણુતા જો રહે,
તો પછી કેમ નવજીવન ધારે?

વૃક્ષનાં ફૂલ ને પાન ઋતુએ ખરે,
ને નવાં ફૂલ ને પાન આવે;
દેહનાં તેમ પરમાણુઓ પણ ખરે,
ને નવાં આવી જૂનાં ભુલાવે;
દિવસનાં તેજફૂલો ખરે સાંઝનાં,
ને નવાં ખીલી રહે દર પ્રભાતે:
મૃત્યુના ખાતરે જગત જીવે બધું,
મૃત્યુ નહિ વણુસતું કોઈ વાતે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૬૨

મૃત્યુ નહિ હોય તો જીવન ક્યાં જીવન રહે ?
મૃત્યુ વિણ માત્ર રહે જીવનછાયા ;
રાત્રિ નવ હોય તો દિવસ કહેવાય ક્યમ ?
સર્વ તાપે સદા રહે તપાયા ;
જીવનનો શ્વાસ છે મૃત્યુ દૂર રાખવા,
મૃત્યુનાં ઝેર પર અમૃત ફૂંકી ;
મૃત્યુ નવ હોય તો વિજય ક્યાં શ્વાસનો ?
જીવન લજવાય નિઃશ્વાસ મૂકી !

દુઃખીને દુઃખ જોવું નિરંતર રહ્યું,
તો પછી દુઃખનો અંત ક્યારે ?
મૃત્યુ વિણ જીવનનો કલહ જો નવ શમે,
કેમ એ જીવનને તો ઉગારે ?
મૃત્યુનો ભય જતાં જાય આશા ઊડી,
રહે પછી માત્ર લડવું સદાનું ;
સર્વનો અંત જો છે અનંતત્વમાં,
ઊઘડે તો જ નવજીવનપાનું !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૬૩

મૃત્યુ નહિ હોય તો માનવી જગતમાં
કેમ જાણે જીવનની અમીરી ?
મૃત્યુ વિણ કેમ સમજી શકે માનવી
જીવન ભરતી જગતની ફકીરી ?
જન્મ જેનો થયો મૃત્યુ પણ તેહનું :
મૃત્યુ વિણ જન્મ પણ હોય ક્યાંથી ?
જગતનું સર્વ અસ્તિત્વ અટકી પડે,
જો રમે ત્યાં ન એ યુગલ સાથી !

તો પછી મૃત્યુથી હોય ડરવું કશું ?
મૃત્યુ છે જીવનનો અંત મીઠો ;
દેહધારી જીવે દેહમાં રહી કદી
નહિ અનંતત્વનો પંથ દીઠો ;
છે ઉષા દિવ્ય સૌંદર્યભર દીપતી,
તો ન સંધ્યા કમી તેથી લાગે :
જીવનની છે લીલા જન્મ ને મૃત્યુમાં ;
માનવી મૃત્યુથી શીદ ભાગે ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬૪

સરિતનાં મૂળ ને મુખ સમાં કંઈ દિસે
જન્મ ને મૃત્યુ આ જીવનકેરાં ;
સરિતનું મૂળ પર્વત દિસે, તોય એ
મૂળનાં મૂળ બહુ છે અનેરાં ;
જન્મથી જીવનનો પંથ મંડાય, પણ
જન્મ તો દ્વાર છે તેનું આંહીં ;
સરિતનું મૂળ પણ છે મહાસિંધુમાં,
જીવનનું મૂળ મહાજીવનમાંહીં.

જન્મથી જીવનનો પંથ મંડાય તો
મૃત્યુમાં પંથનો અંત આવે ;
જન્મ ને મૃત્યુ બે જીવનસંબંધી છે,
જીવનમાં બેઉ સૌંદર્ય લાવે ;
સરિતના મુખ સમું મૃત્યુ પણ સભર છે,
જીવનના વહનની સિદ્ધિ સાધી :
મૃત્યુનું દ્વાર મહાજીવનમાં ખૂલતાં
શું ન રહે જીવનની છલક વાધી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

21/50

૬૫

કોણ સૌંદર્ય એ મૃત્યુનું નિરખશે?
  કોણ જોશે બધી એની લીલા ?
જીવનના ઘોરતમ વાદળે કૈક એ
  પાડતું જાય બહુરંગી ચીલા ;
સરિતની પૂર્ણતા વહનમાં નહિ દિસે,
  તદપિ જ્યાં સિંધુઉરમાં સરે ત્યાં ;
જીવનની પૂર્ણતા, જીવનની દિવ્યતા,
  જીવન એ મૃત્યુદ્વારે ઠરે ત્યાં.

દારૂખાના થકી અગ્નિબાણો ઊડે,
  ને ચડે જ્યાં લગી દારૂ છૂટે ;
તદપિ સૌંદર્યશોભા ખરી બાણની
  તો ઝળે ગગન જ્યાં બાણ ફૂટે !
સૂર્યના અસ્તમાં છાય રમણીયતા,
  છાય એવી ઝલક જીવનઆરે :
દૂધિયા ફીણના મોર વેરાય શા
  ભાંગતાં ભવ્ય મોજાં કિનારે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬૬

સિંધુનું નીર આકાશમાં જઈ ચડ્યું,
ને તદીં વાદળું તે ગણાયું ;
વાદળું તેજ નીચે ફરી ઊતર્યે
નામ વરસાદથી ઓળખાયું ;
એ જ વરસાદ ધરણી ઉપર વરસતાં
ઝરણુ ને નદી થયાં સજળ વહેતાં ;
નદી ફરી નીર એ સિંધુમાં રેડતી :
એ જ રહે નીર બહુ રૂપ લેતાં.

વિશ્વચૈતન્ય છે એક, ત્યાંથી ઊડે
અણગણ્યા કૈંક ચૈતન્યતણખા :
જ્યાં પડ્યા ત્યાં નવે રૂપ બોલાય, પણ
એક માળાતણા એ જ મણકા ;
નવનવાં રૂપ તણખા બદલતા રહે,
નવનવી રીત દે વિશ્વસેવા :
રૂપ બદલાય તેથી કશું થઈ ગયું ?
વિશ્વ તો ચાલ્યુ ચૈતન્ય રહેવા.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬૭

જે હતું તે જતું : જે હશે તે જશે :
    જે સદા છે જ તે તેમ રહેશે :
સૂર્ય ને તારકો ઝબૂકશે, ભાંગશે,
    તદપિ આકાશ રહેશે હમેશે :
સિંધુથી વાદળું વ્યોમ જઈ ખેલતું,
    વારિ વરસી થતું લુપ્ત ત્યાંથી ;
સિંધુજળથી થયું વાદળું, તો પછી
    વાદળાનું થયું વારિ ક્યાંથી ?

જગતથી લુપ્ત તો નહિ કશું યે થતું :
    રૂપ બદલાય છે સર્વ કેરું ;
સૂર્યથું કિરણ આવે અને જાય છે,
    કિરણ જાતાં થતું તિમિર ઘેરું ;
તેની તે માટીના ઘાટ વિધવિધ થતા,
    તેનું તે કિરણ રહેતું ઝબકતું :
જીવનથી શું થયું ? મૃત્યુથી શું ગયું ?
    ઘટકજળ કૂપમાંહીં જ ટપકતું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

24/50

4/25/2021

मा देव देसाई ग्रंथालय
क्रमांक
वर्गांक

૬૮

મૃત્યુમાં અંત શું સર્વ આવી ગયો ?
એ જ શું જીવનનો હોય છેડો ?
સર્વ આ જ્ઞાનનો લોપ શું ત્યાં થશે ?
તિમિરમાં બૂડશે જીવનબેડો ?
હાલતું ચાલતું સકળ ચૈતન્ય જે
સ્વપ્ન ને કલ્પનામાં વિકસતું,
તે પડી ઘોર વિસ્મરણનિદ્રા વિષે
જગતથી શું સદાનું વણસતું ?

તેજસંતાન ચૈતન્ય જઈ સત્ત્વમાં
શું ન રહેશે ફરી રૂપ એવે ?
તામસી માટી અંધારની પુત્રી આ,
તે ભલે એ જ અંધાર સેવે :
તેજ ને ઉષ્ણતા અગ્નિનું જીવન છે,
તે જતાં અગ્નિની રાખ રહેશે;
શ્વાસ ને હૃદયસ્પંદન જ નથી માનવી :
ક્યાં પછી એનું ચૈતન્ય વહેશે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૬૯

મૃત્યુ જો મૃત્યુ જેવું જ દેખાય, ને
મૃત્યુથી જો જતે સૌ ભુસાઈ,
માટીની સાથ ચૈતન્ય પણ તૂટી જો
રહેત પાછળ ન વ્યક્તિત્વ કાંઈ,
તો પછી પરમ પ્રભુરૂપ જે સ્નેહ આ,
તે સુધા સતત વરસાવતે ક્યાં ?
જગતનું તંત્ર સૌ સ્વાર્થમાં ઝગડતાં,
જીવનનું ધ્યેય ઉતરાવતે ક્યાં ?

મૃત્યુ પાછળ નથી કંઈ જ, એ વાત તો
હૃદય આ આપણું નહિ જ માને;
હૃદયમાં જે રહ્યો સ્નેહ આ ઊભરતો,
તેહ ભરસ્વાર્થમાં પણ પિછાને;
સ્નેહ નહિ રહેત તો જ્યોતિ આ જગતની
લાગતે માત્ર બળતી સદાની :
સૂર્ય દે તાપ પણ નહિ કશું તેજ દે,
તો પછી અંધતા છે બધાંની !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૦

મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો
જીવનની સીડીને ક્યાં ટકાવો ?
જીવન આધાર વિણ લટકતું આ રહે,
પડી જતું કેમ એને બચાવો ?
મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો
જીવન અર્પણ કરે સ્નેહ ક્યાંથી ?
માનવીની બધી દેવલીલા જગે
સતત ઉભરાય આ તેહ ક્યાંથી ?

છે દિવાલો બધી આ દિગંતે ઊભી,
ત્યાં જ નહિ સૃષ્ટિનો અંત આવે :
દૃષ્ટિથી દૂર સફરી જતાં સાગરે
નહિ જ સફરી ડૂબેલી જણાવે ;
સૃષ્ટિ પાછળ રહી સૃષ્ટિ બીજી કંઈક,
સતત રહે પડ પછી પડ ઊઘડતાં :
જીવન પાછળ ન કયમ જીવન બીજું રહે
મૃત્યુનાં પડ પછી પડ ઊપડતાં ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૧

જન્મ આ જે મળ્યો માનવીને જગે,
તે હશે સુખ અગર દુઃખ કાજે ?
જન્મ એ છે જ આ જીવનનું દ્વાર, ત્યાં
પેસતાં શું સકળ જીવ દાઝે ?
જન્મીને જીવનમાં હોય દુઃખ જ બધું,
તો પિતા બાળ શા કાજ માગે ?
રોજ આ દિવસ જન્મે અને આથમે,
તોય શેં નવલ દિનજ્યોતિ જાગે ?

જન્મ છે જીવનનું દ્વાર એ એક, તો
મૃત્યુ છે જીવનનું દ્વાર બીજું :
જન્મને જોઈને જો હું રીઝું સદા,
તો પછી મૃત્યુથી કેમ ખીજું ?
જન્મ ને મૃત્યુ છે જગતનું જીવન આ,
વિશ્વના શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ મોંઘા :
બુદ્ધિ ને કલ્પના સતત પછડાય ત્યાં,
તોય સમજે ન એ શબ્દ સોંઘા !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૨

જીવન ને મૃત્યુના ખેલ ખેલાય, ત્યાં
માનવીએ કશું હોય રોવું ?
જે ન નિજનું હતું તે થયું નવ થતું,
તે જતાં શું રહ્યું જગત ખોવું ?
જીવન કે મૃત્યુ એ કો નથી માનવી,
માનવી સાથ છો એ જડાયાં;
એકને ભાગતાં અન્ય બાકી રહે:
માનવી તોય શેં રહે ઠગાયાં ?

જીવનનું ગાન છે પરમ મોહે ભર્યું,
તો નથી મૃત્યુનું નૃત્ય કમતી;
એકના સૂર તનતાર જગવે બધા,
અન્યની લયલીલા શાંત રમતી;
મૃત્યુના ઘાટ પર જીવન ખેલી રહ્યું,
માનવીએ મળ્યું માણી લેવું:
ગાન પૂરું થશે, નૃત્ય પણ અટકશે:
તોય એ બેઉનું જાદુ કેવું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૩

ફૂલ ખરતાં વસંતે ન ઝાંખપ પડે,
ધૂળ ભરતાં ન ઢંકાય ભાનુ :
તોય કંઈ અલ્પ આ માનવીજીવન તો
લાગતું એટલું મોંઘું શાનું ?
એ જ વહાલાં બધાં, એ જ સ્નેહી બધાં,
એ જ આ ગામ ને ઠામ પ્યારાં ;
આંખ મીંચ્યા પછી થાય અંધારું, ને
જીવન તૂટ્યા પછી સર્વ ન્યારાં.

જીવનની પાર શું અણતૂટ્યો રેલશે
જીવનસરિતાતણો એ જ રેલો ?
દેહ છોડ્યા પછી આત્મ પરજીવને
ખેલશે એ જ કે અન્ય ખેલો ?
કોણ આવી કહે વાત નિશ્ચિત બધી ?—
તોય કંઈ હૃદયમાં થાય છાનું :
ફૂલ ખરતાં વસંતે ન ઝાંખપ પડે,
ધૂળ ભરતાં ન ઢંકાય ભાનુ !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ ત્રીજો

જીવનનું ગાન

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૭૪

વિશ્વની વહેતી આ સભર સરિતા ઉપર
જીવનના બુદ્‌બુદો સતત ઊઠે;
સર્વ એ સાથ ધસડાઈ આગળ જતા,
નવનવા ઊઠતા કંઈક પૂઠે;
ઘડીક એ ચમકતા ક્ષણિક સૌંદર્યમાં,
રાખતા જીવનનો ગર્વ એમાં;
ફીણના અશ્વ ફૂં ફૂં કરી દોડતા,
થાય ઉન્મત્ત એ સર્વ તેમાં.

બુદ્‌બુદો સર્વ ધસડાય એ રેલમાં,
જાય અથડાઈ એકેક સાથે;
સરિતનાં પૂર પર પૂર આવે પૂઠે,
બુદ્‌બુદો લડી રહે બાથ બાથે;
ક્યાં સુધી ચાલશે કલહ ખેલન બધાં?
એક પછી એક સૌ જાય ફૂટી;
સરિતમાં સર્વનાં જીવન પાછાં શમે,
કોઈ નહિ સરિતથી જાય છૂટી.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૭૫

હોય એવા જ બુદ્‌બુદ સમું જીવન આ
તોય એ વ્યર્થ છે કેમ કહેવું ?
વહન સરિતાતણું છે જ બુદ્‌બુદ ભર્યું,
બુદ્‌બુદો સાથ છે નિત્ય વહેવું;
બુદ્‌બુદો જાણતા વહન કરીએ અમે,
જીવન જીવીએ અમે આપબળથી ;
તદપિ સરિતાતણું પૂર વહેતું રહે,
ને ધકેલે બધા સર્વ સ્થળથી.

રજનિમાં એ જ બુદ્‌બુદ સમા તારકો
એમ દેખાય સૌ વહન કરતા ;
જીવન શું તેમનાં વ્યર્થ કહેશો કદી ?
કો તરાવે કિંવા આપ તરતા ?
અજબ કો જ્યોતિભર ગોળ ગુંબજ દીપે
બુદ્‌બુદોના અને તારકોના :
વિશ્વસરિતાતણાં સર્વ છે અંગ એ,
કેમ કહું વ્યર્થ અવતાર કો'ના ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૭૬

જીવનનું મૂળ વિધવિધ રૂપે જગતમાં
સતત ઊગે થવા બાળ રોતું;
એક બોલી રુદનની જ તે જાણતું,
પળપળે આંસુથી આંખ ધોતું;
જ્યોતિ ને તિમિર કંઈકંઈ ભરે ને સરે,
બેઉ તે ઝાલતું મુઠ્ઠીમાંહીં;
સહજ કંઈ હાસ્યની રેખ હોઠે તરે,
કે ડુબાડે રુદન આવી ત્યાંહીં!

હાજતો એ કહે રુદનસંકેતથી,
જીવન જાણે જિવાતું રુદનમાં;
બુદ્ધિ ખીલતી જતાં આંખ ખૂલતી જતી,
નવલ રસ ભાસતો ત્યાં જીવનમાં;
બાળનું રુદન એ જાય ઝાંખું થતું,
જીવન ખીલતાં ખીલે જીવનવાણી;
મુઠ્ઠીને ખોલતાં રુદન નીચે પડે,
જ્યોતિ લે જીવનઆનંદ માણી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

35/50

૭૭

જીવનનું રુદન છે બાલ્યની બોલી, તે
પુખ્ત નરનારને કેમ શોભે ?
ખોઈ કે ભૂલી આનંદ અંતરતણો
માનવી રોઈ દે માત્ર ક્ષોભે ;
બાલ્યની બોલી તે ભૂતકાળે જતાં
માનવી બોલતો જાતભાષા :
જીવનવાણી પૂરી સમજતાં શેં ફરી
તે ધરે રુદનબોલીની આશા ?

સરિત જ્યાં મૂળથી છૂટી આગળ પડે,
ત્યાં વહે ખળખળી ઝરણુ નાનાં ;
ખાડમાં, ખડકમાં, ખટકતાં, ફફણતાં,
જાય એ સરિતનાં વારિ ત્યાંનાં ;
પણ વધી સરિત પૂરપાટ જ્યાં રેલતી,
ત્યાં ન ખળખળ કરે તેહ પાછી :
જીવનના પૂર્ણ વહને પછી હોય શી
બાલ્યની તે રુદનબોલી આછી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૭૮

જીવતું મૃત્યુ છે જીવન આ તેહનું,
જેહને જીવન આ વ્યર્થ લાગે:
પળપળે લાખ શંકા ઉઠાવી ઉરે
જીવનનો સર્વ આનંદ ભાંગે;
જીવનનો મહામૂલો જોગ ચાલી જતો,
મેઘ વરસી જતો વ્યોમમાંથી:
નહિ ઝીલ્યાં અમૃત કો એક અંજલિ ધરી,
પામશે જીવનરસ એમ ક્યાંથી?

જે દિવાલો કરે આસપાસે ઊભી,
ને સૂએ માંહીં અંધાર ઓઢી,
તે ન કંઈ દિવસનાં તેજ પામી શકે,
ખોય ત્યાં સર્વ આનંદ પોઢી;
ફૂલ નહિ જોય નિજ રંગ સૌરભ કશું,
તદપિ કાંટા જ નિરખે શરીરે,
તો પછી વ્યર્થ છે જીવન એ ફૂલનું,
જીવતું મૃત્યુ એ જીવન ચીરે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

37/50

૭૯

પૃથ્વી પર જીવન આ પ્રથમ છે આપણું,
કે હશે જીવન બહુ એમ જીવ્યાં ?
વિશ્વપટ આ વણાતું જતું પૂર્વથી,
સીવણુ તેનાં હશે શું ન સીવ્યાં ?
જીવનની જ્યોત આ જીવનથી જ છે ઊગી,
કે હતી જ્યોત એ અહીં સદાની ?
સૂર્ય આ જેમ ઝળતો રહે વ્યોમમાં,
તેમ એ જ્યોતની શી નિશાની ?

જીવન જીવ્યાં હશે પૂર્વમાં, તોય તે
જીવન જાણી કશો લાભ કરવો ?
જ્યોત આજે બળે છે જુદા જીવનમાં,
એ જ નવજીવનરસ પૂર્ણ ધરવો ;
સૂર્ય ઝળતો ઊગે રોજ આકાશમાં,
પણ ન આકાશ એ રોજ સરખું ;
જે ગયો દિવસ તે રજનિ ત્યાં ભૂંસતી,
પૂર્વવિસ્મરણનું એ જ પરખું.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૮૦

અણગણ્યા યુગતણાં વર્ષ ક્રોડો ગયાં,
માનવી આજ જેવો સરજવા ;
ધરતીકંપો મહારેલ ને હિમ વિષે
પ્રકૃતિ ટીપાઈ નિજ સાજ સજવા ;
પહાડમુખ આગના કંઈ ફુવારા ઊડ્યા,
સિંધુહોઠે ધવલ ફીણ આવ્યાં :
પૃથ્વીને એમ ખેડી પરમ ચેતને
માનવીપ્રકૃતિનાં બીજ વાવ્યાં !

કંઈ શરદ ને વસંતો વહી પૃથ્વીમાં,
છોડ ધીમે ધીમે ફૂટી ખીલ્યા ;
જંતુ ને પ્રાણીઓ કંઈક આવ્યાં—ગયાં,
સર્વના અંશ કંઈ કંઈક ઝીલ્યા ;
જીવનનું વૃક્ષ ફાલ્યું પછી આખરે
ફળ ઊગ્યું માનવીરૂપ અનેરું :
જીવનનાં ગુણકિરણ એમ થઈ એકઠાં
માનવીરૂપ ધર્યું રમ્યઘેરું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૮૬

આ સકળ અણગણ્યાં જીવનનાં રૂપમાં
વિશ્વચૈતન્ય આનંદ ધારે ;
સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રૂપો થકી રીઝતું
દીર્ઘ રૂપો વિષે કર પ્રસારે ;
રૂપ રૂપે રહ્યા વિવિધ ગુણ છાઇને,
કોઇમાં એક કે અન્ય રૂડો :
ફૂલ ફૂલે ઠરી ગણગણી, રસ ચૂસી,
શો કરે અજબ મધમાખ પૂડો !

કંઈક ઓછું રહ્યું પ્રકૃતિના રૂપમાં,
કંઈક ઝાંખો ઊડ્યો ઘાટ પેલો ;
એમ અધૂરી રહી શક્તિ કંઈ એકમાં,
કંઈક અટકી પડ્યો તેમ વેલો ;
પ્રકૃતિનો પિંડ જ્યમ જ્યમ ઘડાતો ગયો,
ત્યમ ઊગ્યાં ફૂલ સુંદર વિશેષે :
વિશ્વચૈતન્ય આખર ઝુલાતું ખીલ્યું,
ને ઊગ્યો માનવી પૃથ્વીદેશે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૮૨

વિશ્વનાં કંઈક અગણિત રૂપોમાં રહી
માનવી આખરે જન્મ પામ્યો :
સર્વ રૂપોતણી છે જયશ્રી ભરી,
સર્વનો પ્રાણમહિમા ય જામ્યો ;
સર્વના ગુણ રહ્યા અજબ ગૂંથાઇને
એક આ માનવીહૃદયમાંહીં ;
જીવનનું એ પગેરું ચલાવી જુઓ,
માનવી આવિયો ક્યાંથી આંહીં !

માનવી આવતાં જ્યોતિ ઊગી નવી,
કંઈ જ નવ જડ રહ્યું વિશ્વપાટે ;
ઝરણ ને વાયુ કંઈ ગાન ગાતાં થયાં,
દેવ ઊડતા રહ્યા વ્યોમવાટે ;
કંઈક સંદેશ સંધ્યા ઉષા દેતી થઈ,
કંઈ પરી ડોકિયાં કરતી ફૂલે :
માનવીથી બન્યું વિશ્વ આ બોલતું ;
આજ તો સૃષ્ટિ ભરપ્રાણ ઝૂલે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

41/50

૮૩

જે જીવે તે ન જગમાં જીવે એકલું,
કે જીવે તે ન નિજને જ માટે;
જે મહાજીવનનો જીવન આ અંશ છે,
તે સકળ જીવનને જોડી આંટે;
જીવન આ સર્વ સાપેક્ષતામાં રહી
જીવનસંજોગ અન્યોન્ય દેતાં :
જીવન જ્યાં જાય નિજ કાજ લેવા કશું,
જીવન શું અન્ય આપી ન રહેતાં?

દાંડિયા રાસ જે ઘોરિયાઓ રમે,
છે ગૂંથાયાં જીવન સર્વ તેવાં;
દાંડિયાં ભીડતા જાય પોતાતણાં,
ને ભીડે અન્યશું તેમ કેવાં!
તાલમાં ચૂકી બેતાલ જે થાય, તે
જીવન આનંદ પોતે જ ખોશે :
પટ વણાતાં તૂટી તાર અળગો પડે,
તે. પછી પટ વિષે કોણ પ્રોશે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૮૪

છે બન્યું જગત પ્રત્યેક જીવનથકી
તે જ જીવનથકી હોય જાણે :
પળપળે જે થતું જાય તે જીવનમાં,
તે થયું નિજથકી જ એમ માને ;
જે થતું જાય તે કોક પળ માટ એ
થાય છે વહન સઘળી ક્રિયાનું ;
કંઈક ખોતું જતું, કંઈક લેતું જતું :
વહન નિર્માણ છે કંઈ કર્યાનું.

બીજ જઈને પડ્યું ભૂમિમાં, ત્યાંથકી
ભૂમિ રસ પૂરતી બીજમાંહીં ;
બીજમાંથી પછી છોડ ફૂટી વધે,
ઝાકળે નિત્ય સિંચાય ત્યાંહીં ;
છોડ માટે જ ત્યાં વાયુ વાતો રહે,
સૂર્ય ને ચંદ્ર ને મેઘ પોષે :
છોડ પર ફૂલ ને ફળ પછી આવતાં,
તેથકી જ સૌ થયું જીવન જોશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

43/50

૮૫

ફૂલ કે ફળ ગમે તેવું એ હોય, પણ
જગતને કાજ એ છે અગતનું ;
જીવન દે ફળ ગમે તેવું, પણ આખરે
તે ધપાવે જીવન કુલ જગતનું ;
જે મહાજીવનનું યુદ્ધ આ ચાલતું,
ત્યાં સકળ જીવનની થાય ભરતી ;
જીવન પ્રત્યેક તેનો જ સૈનિક બન્યું,
જ્યાં મહાજીવનની આણ વરતી !

કંઈક નક્ષત્રની ટુકડીઓ નભ પડી
તારલા સ્થાન નિજ નિજ તપાસે ;
વિશ્વની કો મહાયોજના કાજ એ
ઘૂમી રહે સર્વ નિજ નિજ પ્રભાસે ;
લઘુ ગુરુ ઊર્મિઓ ઊછળી સતત ત્યાં
સકળ સાગરજીવન ભવ્ય રાખે :
જીવન પ્રત્યેક એ આપણું રસ ભરે
આ મહામાનવીજીવન આખે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૮૬

માનવી જીવનને શું પિછાને પૂરું,
જીવન અંધી ગુફાશું જણાતું:
જે ગયો તે જતો મહીં જ ગૂંથાઇને,
તિમિર અંદર ગહન ધૂંધવાતું;
નહિ જ કો માર્ગ બીજો જડે છૂટવા,
એક ઠગદ્વાર પણ દે ઠગી ત્યાં;
જીવનની એવી અંધી ગુફા ખોળતાં
ઓલિયા પણ ગયા કૈં ઠગી ત્યાં.

તોય ગર્વિષ્ટ એ માનવી શો દિસે!
કૈંક બકવાદ એ નિત્ય કરતો:
જીવન આ પૃથ્વીનું પૂર્ણ નવ સમજતો,
તોય પરજીવનના સિંધુ ભરતો!
જીવનને પિંજરે જે પુરાયો રહે,
તે કરે વાત આકાશ કેરી!
પિંજરે પાંખ ફફડાવતો માનવી
ક્યાં સુધી પૂગશે પિચ્છ વેરી?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

45/50

4/25/2021

૮૭

જ્યાં સુધી જીવનનો અગ્નિ જળતો રહે,
 ત્યાં સુધી જીવનની છે જ જ્યોતિ;
જાય બળતાં ઉપર ગગનને ચુંબવા,
 જ્યોતિની દૃષ્ટિ રહે ઊર્ધ્વ ઓતી;
ઘડી ઘડી ધૂમ પણ સાથ ધૂંધવાઈને
 જ્યોતિની દૃષ્ટિથી ગગન ઢાંકે:
ધૂમ ચડતો જતો, રાખ પડતી જતી:
 જીવનનો અગ્નિ નિજ અવધ આંકે.

માનવીજીવનના ઉચ્ચ અભિલાષ સૌ
 શું જશે ઊડી એ ધૂમ જેવા?
જીવનની શક્તિ પળપળ ઘટી શું થશે
 જીવન એ રાખ જેવું જ કહેવા?
તોય એ રાખ ને ધૂમની પાર પણ
 શા ઝળે જીવનના અગ્નિતણખા!
સકળ બ્રહ્માંડ પણ છે જ તણખા સમું,
 તો નથી આપણા વ્યર્થ મનખા.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

46/50

૮૮

જીવન ક્યાંથી મળ્યું એ પૂછયે સાર શો ?
જીવન જે છે મળ્યું તે જ સારું ;
દિવસમાં જન્મીને દિવસમાં મરી જતા
કીટ ક્યમ સમજશે રાત્રિ વારું ?
જીવન જ્યાંથી મળ્યું ત્યાંથી આગળ જવું,
વિશ્વનો એ જ છે ક્રમ સ્થપાયો ;
જે ગયું તે બધું વિશ્વસંચિત બની
નવલ સર્જનતણો થાય પાયો.

તો પછી ભૂતમાં શું હશું આપણે,
જાણવા તે કશો કાળ ખોવો ?
જે ગયું તે બળ્યું, તેની કંઈ રાખને
નિરખતાં નવ કશો લાભ જોવો ;
જીવનને સફળ આગળ ધપાવી કરો,
શ્રેષ્ઠને જોય તે શ્રેષ્ઠ ચૂંટે :
રાત્રિમાં તારલાપુષ્પને નિરખતાં
પૃથ્વીના હૃદયમાં ફૂલ ફૂટે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૮૯

જીવન આ આપણું છે મળ્યું કહીંકથી,
તો પછી આપણું કેમ કહીએ ?
જીવન આ છે અપાયું અહીં કોકથી,
તેથી શું જીવનનો ભાર વહીએ ?
જીવન માગ્યું નથી આપણે કોઈ દિન,
માગનારો સદા રહે ભિખારી :
જીવનને માણવું હૃદયવીરત્વથી,
કે ગુલામી સદાની સ્વીકારી ?

જીવનને રાખવા, જીવનને ચાખવા,
જીવનની સાહ્યબી જાણવી એ :
જીવન હળવું નથી જીવનરસ રાખવા,
જીવન રળવું ઘટે માનવીએ ;
જીવન લેનાર પણ જીવન આપે બધું,
આપશે તો જ પોતાનું કરશે :
સૂર્યનું તેજ લઈ ચંદ્ર આપે ફરી,
ચંદ્રની ચાંદની તો જ ઠરશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૯૦

જીવનનું મૂલ્ય નહિ કોઈ પણ કરી શકે,
જ્યાં સુધી જીવન એ જાય વહેતું;
દિવસ કેવો જશે અમુક આખર સુધી,
એ દિવસમાં જ તે કોણ કહેતું?
જીવન જીવનાર પણ કોઈ નવ કહી શકે,
કે ન જાણી શકે સત્ય આખું:
મૃત્યુની મહોર જ્યારે જીવન પર પડે,
થાય ત્યારે જીવનમૂલ્ય સાચું!

જીવન આ છે ઘણું મૂલ્યવંતું જગે,
જીવન પેલું દિસે છે નકામું;—
કેમ કહેવાય એ જીવનવ્યાપારમાં,
જ્યાં સુધી ચાલુ છે જીવનનામું?
કાલ આ જીવન ખાતે ઉધરશે કશું,
ને જમા કંઈ થશે જીવન પેલે:
જીવનનું મૂલ્ય છે મૃત્યુની મહોરથી,
મૂલ્ય ત્યાં આવશે આપમેળે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૯૧

જીવનની પૂંજી નવ લેખશો દોલતે,
  જીવનની પૂંજી નવ હોય જ્ઞાને;
જીવનની પૂંજી તો તે જ, જે જગત આ
  જીવનની પાસ માગે વિધાને;
જગત દાવો કરે જીવન પ્રત્યેક પર,
  ત્યાં શકે કેટલું જીવન આપી;
જેટલો એહ દાવો હશે તેટલી
  જીવનની પૂંજી દેવાય માપી!

જીવનની પૂંજી વધતી જશે જેમ એ,
  તેમ દાવો ય વધશે જગતનો;
ઝૂંપડી, મહેલ, મેદાનમાં ટાંગશે
  દીપ રહે જેમ જેવો અગતનો;
જગત દાવો કરે સર્વ આ જીવન પર,
  તે જ સૌ જીવનનું મૂલ્ય આંકે:
જ્યોતિ દે તેટલી સૂર્યની પૂંજી છે,
  ચંદ્રની છે કમી ચંદ્રવાંકે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

૯૨

જ્યાં સુધી જગતને જીવન આપી શકે,
ત્યાં સુધી જીવનનું મૂલ્ય લાગે ;
જીવન પ્રત્યેક એકેક વર તીર્થ છે,
જગત ત્યાં આવતું કંઈક માગે ;
જીવનની પૂંજી નહિ આપણે આંકીએ,
જગત જે આંકશે તે જ જાણો ;
રત્નની ખાણ છોડી, જતું જગત આ
પૂજવા વાટનો વ્યર્થ પહાણો !

જ્યાં સુધી જીવનમાં અમૃત કંઈ પણ હશે,
ત્યાં સુધી આવશે જગત પાસે ;
જગતનું જીવન નિજ અમૃતથી પોષવું,
જીવનપ્રભુતા ખરી એ જ ભાસે ;
જીવનમાંથી અમી જાય જ્યારે ઊડી,
જીવન ત્યાં મૂલ્ય તેનું ગુમાવે :
સરિતનો પાટ સૂકો પડ્યો સર્વથા,
ત્યાં ફરીથી ન કો તીર્થ આવે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

૯૩

જીવનનું મૂળ અંધારમાં છે રહ્યું,
છે જ અંધાર અજ્ઞેય એ તો;
આજ આ રૂપમાં માનવી જે દિસે,
તે હશે આવિયો ક્યાંથી વહેતો ?
ક્યાંથી અંધારમાં કિરણુ રોપાયું એ,
ને ઊગી ત્યાં ઉષા જીવનકેરી ?
વિવિધ રંગે સકળ ગગન એ આંજતી
દે ભુલાવી તિમિરછાય ઘેરી.

રમ્યઘેરા દિસે જીવનના રંગ એ,
જીવનસૌંદર્ય એમાં જ ખીલે;
પળપળે રંગ પણ સર્વ બદલાય એ,
જીવનની મોહિની જીવન ઝીલે;
જીવનનું ફળ નથી જીવનના રંગમાં,
પણ જીવનશુદ્ધિમાં જીવન ફૂલે:
રંગભર જ્યાં ઉષાફૂલ કરમાય, ત્યાં
શુદ્ધ રવિજ્યોતિફળ ગગન ઝૂલે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૯૪

દિવસ આ રોજના રોજ જે આવતા,
તે નથી તેજ પણ અન્ય ભાસે :
કાલથી આજ લાગે જુદી ઊગતી,
આજથી કાલ પણ ભિન્ન વાશે ;
જે ગયું તે ફરી નહિ જ કંઈ આવતું
તેમનું તેમ આ જગતમાંહીં :
દિવસ આ છે જુદા, માનવી પણ જુદા,
તોય છે નામ તો તે જ આંહીં.

રજનિ આ જાય ને ગગન આવે ઉષા,
ને ઉષા જાય ત્યાં દિવસ ઝળકે ;
દિવસ એ જાય ને હાસ્ય સંધ્યા કરે,
જાય સંધ્યા અને રજનિ પલકે :
એમનાં એમ છે ચક્ર ફરી ચાલતાં,
એમનાં એમ સૌ જાય આવે :
જીવન પણ એમ દીસે જતાં આવતાં,
તદપિ નહિ તેનું તે રૂપ લાવે.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૯૫

કુસુમકળી તો પ્રભાતે ઊગી ખીલતી,
 પાંદડી ખેરવે સાંજ પડતાં ;
ને પતંગો ય નાનાં દિને જન્મીને
 રાતના દીપને ભોગ ચડતાં ;
માસ કે વર્ષ કંઈ નવ ગણે પોપટી,
 જીવન છે માત્ર થોડી ઘડીનું :
ટૂંકું હો તોય આનંદભર જીવન એ
 લઈ—દઈ રસ કરે હૃદય ભીનું.

સાઠ સિત્તેર કે વર્ષ સો જીવતો,
 તોય કંઈ માનવી નહિ ધરાતો :
આ રહ્યું, તે રહ્યું, ધાર્યું કંઈ નવ થયું :
 રોજ એવો અસંતોષ ખાતો ;
કાળની પળ ગમે તેટલી ખેંચતાં
 જીવનસૌંદર્ય વધતું ન કાંઈ :
જન્મીને જીવવું તે ન કંઈ જીવવું—
 જીવન સુંદર જીવે તે નવાઈ !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/50

4/25/2021

૯૬

મનુજનું હો કિંવા હો પશુપ્રાણીનું,
ફૂલનું હો કિંવા ધૂળનું યે ;
આગિયાનું કિંવા સૂર્ય તારકતણું,
સૂક્ષ્મનું હો કિંવા સ્થૂળનું યે :
જીવન જ્યાં હોય ત્યાં જાય કંઈ ખોલવા,
ખોલવા ખોલ કંઈ હૃદયકેરો ;
છોડ ઊગે, ફૂટે ફૂલ ને રંગ ત્યાં—
જીવનનો જોગ કંઈ એ અનેરો !

ફૂલકળીમાં ય સૌંદર્ય બંધાય, પણ
જીવનનું હાસ્ય નહિ તેહ મૂકે ;
બુદ્‌બુદોમાં ય રવિકિરણ ઢંકાય, પણ
તેજની ઝલક નહિ એક ચૂકે ;
ધુમ્મસે ચાંદની જાય ગૂંચવાઈ, પણ
નહિ જ એની સુધા પલક અટકે :
જીવન દે જગતને જીવનનું તેજ સૌ,
માનવી તો પછી કેમ ખટકે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૯૭

માનવીજીવન આ જગતમાં ઝબકતું
વિશ્વને ઘડીક ઝબુકાવી રહેતું;
ઘોર અંધારમાં ચમકતી વીજશું
સકળ આકાશને તેજ દેતું;
સૃષ્ટિ કેરા પ્રબંધો રચાયા હશે,
તેમ આ સૃષ્ટિ ધીમે વિકાસે:
માનવીકલ્પના સૃષ્ટિમાં ઝબકતી
સર્જનો નિજ ધરે સૃષ્ટિ પાસે.

રજનિના ઘોરતમ શ્યામપટ પર ઘડીક
સહજ મારે ઉષા લાલ પીંછી;
તલસતી શોષભર ભૂમિ પર મેઘ પણ
સહજ વિખરાય નિજ અમૃત સિંચી:
જીવનસૌંદર્યમાં પરમ ઔદાર્ય છે,
જીવનની હો ભલે ટૂંક મૂડી:
પરમ આકાશની મેઘધનુ—પોપટી
વાદળે બેસી ઘડી જાય ઊડી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૯૮

સરિતના વહનશું માનવીજીવન પણ
સતત વહેતું રહે તે જ સારું;
નવલ નિર્મળ પળેપળ વહી જળ મહીં
બળ અતુલ આપતું એમ ન્યારું;
જળ સરોવરતણાં જાય બંધાઇને,
તેહ પોતે જ મર્યાદ બાંધે:
જીવન નિજ વર્તુલે માત્ર ફરતું ફરે,
તેહને જીવનમહિમા ન લાધે.

જીવન પોતે જ બંધાઇને જે પડે,
તે જીવનના ન કો બંધ તોડે:
આપતું, વેરતું, ખોતું, ખંખેરતું,
જીવન રસ જોગવે જગત જોડે;
શિર ઉપર હિમતણા ઢગ કરી રાચતો,
ઓજ તે પહાડ પોતે જ ધારે;
પણ ઝરણ જળતણાં જે વહાવે બધે,
તે જગત લે ઉપાડી ફુંકારે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૯૯

રાત ને દિવસ નિજ ચોપડો વિધિ લખે,
નવનવાં ખોલતો જાય ખાતાં ;
કૈંક કરતો જમે, કંઈ ઉધારે ક્રમે ;
જાય વણરોધ ખાતાં લખાતાં ;
પળપળે બંધ પણ કૈંક ખાતાં થતાં,
પળપળે ડૂબતા જેમ તારા ;
જાય જૂનાં વળી થાય કંઈ નવનવાં :
જીવનની નોંધના એ ઉતારા.

જીવન કંઈ કંઈ ઉધારે લઈ માગતું,
જીવન કંઈ કંઈ ઉધારેય દેતું :
ક્વચિત લેનાર દેનાર ભૂલે, છતાં
ચોપડે સર્વ નોંધાઈ રહેતું ;
કૈંક બેરીજ ને બાદબાકી થતી,
કંઈ ગુણ્યું ભાગતાં રહે ન ઝાઝું :
છે હિસાબે જમે કે ઉધારે રહ્યું ?
કે મળી જીવનની બેઉ બાજૂ ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

8/50

૧૦૦

જીવનની રમત આ કર્મથું ખેલવા
માનવીબાળ જગપાટ બેસે;
ઘડીક કો રમકડે ખેલતો, રાચતો,
ઘડીકમાં તોડી દે કોક ઠેસે;
એક પછી એક કંઈ નવનવાં આવતાં,
કૈંક ડૂલી રહે, કૈંક ઝૂલી :
જીવનનાં રમકડાં ભાંગતાં જાય, ને
માનવી ઘડી રડી જાય ભૂલી.

જીવનની રમત એ ઝડપથી ચાલતી,
નહિ મળે કંઈ ઘડી પણ વિસામો;
ખેલવું, તોડવું, રોવું ને રાચવું :
કાળ નહિ જાય જરીએ નકામો;
રમતમાં કૈંક રસ પામતો માનવી,
ત્યાં અચાનક ફરી થાપ ખાતો;
કૈંક સમજે ન સમજે રમત કર્મની,
થાય પૂરું અરે જીવન ત્યાં તો!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૦૧

બીજના હૃદયમાં છોડ ને પુષ્પ છે,
    પુષ્પના હૃદયમાં ફળ છુપાયું,
ફળ વિષે સ્વાદ ને બીજ પાછું મળે :
    જીવનનું એમ વર્તુલ વળાયું ;
એહ વર્તુલતણા કૈંક કડકાથકી
    જીવનની પૂર્ણતા કોણ કળશે ?
સિંધુની ઊર્મિઓ દેખતાં શું કદી
    સિંધુવિસ્તારનું માપ મળશે ?

પૂર્વ પશ્ચિમ રહ્યાં એક ગોળાર્ધમાં
    ઉદય ને અસ્તની દોરી ઝાલી ;
જન્મ ને મૃત્યુમાં જીવન પરિમેય છે,
    તેથી શું જીવનની જ્યોત ડાલી ?
ચંદ્રનું સત્ત્વ વધુ સૂર્યકિરણો ગ્રહી
    ઉદય ને અસ્તમાંહીં જ વિકાસે :
બીજનો ચંદ્ર શું વ્યોમતીરે જતાં
    માનશે કોઈ દિન પૂર્ણ થાશે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૦૨

સૂર્યનું કિરણ અંધાર બાઝી રહે,
જગતને તેમ આ જીવન બાઝે;
તિમિરશી જગતની લપસણી ભૂમિ પર
જીવન એ કેટલી વાર રાજે?
સૂર્યનું કિરણ સપડાય નહિ કળથકી,
તો ફરી સૂર્યની સાથ સરતું:
જીવનનું સત્ત્વ પકડાય નહિ તો પછી
જીવન રહે જગત પર કેમ ઠરતું?

સૂર્યના કિરણને આગિયા કાચમાં
ઝીલતાં કિરણ એ અગ્નિ ધારે;
સ્નેહ, સેવા અને શુદ્ધ સત્કર્મમાં
જીવનનું સત્ત્વ જગતે ઝગારે;
કિરણ સરજે ન જો કિરણ બીજું જગે,
તો પડ્યું કિરણ એ વ્યર્થ જાણો;
જીવનનું ફળ જગે જો ન કંઈ ઊતર્યું,
જીવન જીવ્યું કશું એ પ્રમાણો?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૦૩

વિશ્વદરબારમાં વિશ્વપતિનો દિસે
માનવીઆત્મ પ્રિયતમ ગવૈયો,
વિશ્વનાં પરમ ગુણગાન સૌ ગાઇને
રીઝવી રાચતા, એ રવૈયો ;
માનવીઆત્મ તો ચાલ્યો ત્યાં દિવ્ય કો
વિશ્વના નાથનું ગાન ગાવા ;
વિશ્વવાડી સમી પૃથ્વી આ છે ગમી,
ચાલ્યો લેવા તહીં પરમ લહાવા.

જન્મ પર જન્મ એ માનવી લે અહીં,
ગાન પર ગાન ગાતો અનેરાં ;
જીવન પર જીવનની વાંસળી કૈંક લઈ
ગાય તે ગીત બહુ રમ્યઘેરાં ;—
વાંસળી એક જો તૂટી તો શું થયું ?
છે અમર સૂરનો પૂરનારો :
ગાન તે દિવ્ય નહિ થાય પૂરું કદી,
વાંસળી તૂટતી છો હજારો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
12/50

ખંડ ચોથો

વિકાસની વેદના

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૦૪

જગતસૌંદર્ય ને જગતખંડેર પર
માનવીબાળની દૃષ્ટિ ફરતી ;
ઘડીક આનંદ, આશા અને સ્નેહશું
શોક ને દ્વેષ પર તેહ ઠરતી ;
મહેલ ને મંદિરો એક બાજૂ ઊભાં,
ધૂળ ને રાખના ઢગ અવરમાં ;
માનવીબાળનું સ્વપ્નસૌંદર્ય ત્યાં
સહજ કચ્ચડાય ખંડેરથરમાં.

સર્વ માધુર્યની થાય કટુતા તહીં,
સર્વ આનંદ ઢંકાય શોકે :
જીવનના અગ્નિને ભારવા શું પડી
ધૂળ ને રાખ ત્યાં થોકથોકે ?—
મહેલ ને મંદિરો વાળતાં ધૂળ થઈ,
અગ્નિને બાળતાં રાખ જામી :
જીવનનું ફળ જીવન ગાળવામાં રહ્યું,
તો પછી કેમ કટુતા નકામી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

15/50

4/25/2021

૧૦૫

દુઃખમય હૃદયને જગત દુઃખી દિસે,
દુઃખને હોય નવ કો સીમાડા :
પવનનાં શોકગાનો પડે કર્ણમાં,
સિંધુના જોય દિનભર પછાડા ;
વ્યોમમાં શ્યામતા વહે નિરાશાતણી,
ને સરે આંસુ ધગધગ થતાં ત્યાં ;
સૂર્ય રહે બાળતો, મેઘ રહે બોળતો :
જગતમાં કોઈ સુખિયાં હતાં ક્યાં ?

પણ હશે જગત આ દુઃખ માટે જ શું ?
શું રહે સતત અંધાર એમાં ?
કે રહ્યો સર્પઅંધાર મુખ ખોલીને,
જગત આ નિત્ય હોમાય તેમાં ?
જીવન આ દુઃખથી નહિ જ ભાંગી જતું,
દુઃખથી જગત હારી ન શોભે :
ધૂળ ને રાખ છો પૃથ્વીની ઊડતી,
જગત આ તોય ભરતેજ શોભે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

16/50

૧૦૬

ક્યાં હશે સુખ જગે માનવી શોધતો :
સુખ હશે રાયને રંગમહેલે,
સુખ હશે શક્તિના પરમ અધિકારમાં,
કે હશે લક્ષ્મીની રેલછેલે ?
સુખ હશે મિત્ર સંતાન દારા થકી,
સુખ હશે ભાવિ કે વર્તમાને ?—
ક્યાં હશે સુખ જગે, નિત્ય રહે શોચતો,
આખરે શોધતો સુખ સ્મશાને !

રાયનું શિર રહ્યું સતત અસિધાર પર,
શક્તિનો ગર્વ તો ધૂળ ચાટે,
લલિત લીલા ચળે ચલિત લક્ષ્મીતણી,
મિત્ર સુત દાર સૌ સ્વાર્થ સાટે;
ભાવિના ભેદ નવ કોઈ ભેદી શકે,
વર્તમાને જતું જોતજોતાં :
સુખ સમી વસ્તુ છે કોઈ નહિ જગતમાં,
માનવીમન વૃથા ખાય ગોથાં.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૦૭

પાપ ને પુણ્યનાં જોડલાં જીવનમાં
સુખ અને દુઃખનાં ફળ ઉગાડે ;
પાપ ને પુણ્યનાં બીજ ક્યાંથી જગે
માનવીને મળ્યાં જીવનઝાડે ?
પુણ્યથી સુખ સદા દૃષ્ટિ સામે મળે,
તો પછી પાપની વાત ક્યાંથી ?
પાપ ને પુણ્ય શું અણઙૂલ્યાં છે જગે
માનવીનાં સતત જીવનસાથી ?

પાપનો અંસ વિનિમય ગણો મૃત્યુમાં,
તો પછી પુણ્યનો હોય શેમાં ?
જન્મ કે જીંદગી જેની ઉત્પત્તિ છે,
પાપનો તે જ અંધાર એમાં ;
જગતમાં જોય સર્વત્ર અંધાર તે
માનવી છાય નિજની જ જોતો :
ભંગદર્પણથકી ફૂટતાં તેજકણ
અહીં તહીં પામતાં ભ્રાંતિ ખોતો.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

18/50

4/25/2021

૧૦૮

પુણ્યવાને સદા દુઃખમાં ડૂબવું,
એ જ શું રાહ છે જગતકેરો ?
ને ભલા જનતણે આંગણે પણ સદા
સર્પનો કેમ ડોકાય ડેરો ?
ભક્તનો ભીડભંજન થતો કોઈ નહિ,
ભક્તનું રક્ત શું દુષ્ટ કાજે ?
જે ન બદલો કશો જગતથી માગતો
તે જ વધુ દુઃખમાં નિત્ય દાઝે !

પુણ્યને પૃથ્વીનાં રાજ્ય નવ જોઈએ,
શિર પડે ધૂળ પણ ધૈર્ય રાખે ;
ને ભલાઈ ન માગે કશી ભવ્યતા,
સર્પને ફૂલશું જોય આંખે ;
ભક્તિ તો પ્રભુ વિના નવ કશું ભાળતી,
અચળ શ્રદ્ધા વિષે તાપ સેવે :
જગતને તો બધું બાળીને ઓળવું,
મનુજને જીવવું ન્યાય એવે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

19/50

૧૦૯

કેમ આ આપણાં દુઃખમાં ડૂબતાં
સર્વ આ જગત ડુબાડી દેવું?
વ્યર્થ આ આપણો દુઃખપોકાર શું
વૃદ્ધ આ વ્યોમને પાડી રહેવું?
જગતમાં સર્વને સર્વની છે પડી,
આપણાં રુદનથી શું વળે ત્યાં!
પૃથ્વીની દુઃખજ્વાળા ઊડે બહાર, તો
પૃથ્વી પોતે જ તેમાં બળે ત્યાં!

દુઃખ તો થાય તેને જ સહેવું રહ્યું,
અન્યને અન્યનું છે જ લાગ્યું;
દુઃખ નાનાં કહો, દુઃખ મોટાં કહો,
કોઈએ દુઃખ જાતે ન માગ્યું;
ફૂલ પરથી ખરે બિંદુ ઝાકળતણું,
ફૂલ ત્યાં વ્યોમને કંઈ પુકારે:
પણ પ્રભાતે બધા ખોય નિજ તારલા
વ્યોમ આ, ફૂલ તે શું વિચારે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧૦

દુઃખનાં ઝાડ ઊગે બધે જગતમાં,
 અન્ય કોઈ કશાં ઓળખાવે ?
ગામમાં, નગરમાં, જંગલે જંગલે,
 પદપદે દેખતાં પાર ના’વે :
માનવીહૃદયમાં બીજ જેનું રહ્યું,
 માનવીદષ્ટિમાં બિંબ તેનું :
જન્મનું તૂલ એ, જગતનું મૂળ એ :
 કેમ વિસરાય ઉર સ્મરણ એનું ?

વિશ્વનું વૃક્ષ આ ફાલિયું ફૂલિયું,
 સર્વ સૌંદર્ય એમાં સમાયું :
તેજફળ લટકતાં દૃષ્ટિને ઠારતાં,
 માનવી જોય તો લે જ ચાહ્યું :
અગ્નિ વિણ તેજસૌંદર્ય ક્યાંથી મળે ?
 વિશ્વને હૃદય અંધાર જામે :
દુઃખનાં ઝાડ એ અગ્નિ જેવાં ઊગે,
 તેજફળ માનવી તો જ પામે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧૧

પાપ ને પુણ્યના દેશ જૂજવા દિસે,
સુખ અને દુઃખના વેષ જૂજવા :
તિલક છાપાં કરી, તુલસીમાળા ધરી,
માનવી જાય મનમૂર્ત્તિ પૂજવા ;
તેજ અંધારના સતત પડદા સરે,
ધૂપ ને શીતનાં ચક્ર ફરતાં ;
સ્વર્ગના બાગ એ, નરકના કુંડ એ :
માનવીહૃદય નવ ઠામ ઠરતાં.

દુઃખ ને દુઃખ જે જોય આ જગતમાં,
તે ન જાણે અહીં સુખ કદાપિ :
દુઃખ માટે જ જો હોત દુનિયા કીધી,
તો કદી નરક ના જોત પાપી !
સુખ વિના પાપ નહિ, દુઃખ વિણ પુણ્ય નહિ :
વિશ્વનું એ જ ઊંડું ઊખ્યાણું :
દિવસ વિણ તાપના તીવ્ર વ્યાપાર ક્યાં ?
રાત્રિ વિણ ભવ્ય કયમ વિશ્વ માણું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

श्री महादेव देसाई ग्रंथालय
क्रमांक
ग्रंथांक

૧૧૨

મેઘ વરસે કદી રાતદિન વર્ષભર,
તો કશો ખેતરે પાક પાકે?
થાય ભરતી સદા સિંધુમાં તો પછી
પૃથ્વી પર શું જમીન રહે જરાકે?
સૂર્ય જો થાય નહિ અસ્ત કે કાળ તો
તેજ ને તાપથી સર્વ બાળે:
માત્ર આનંદ આ જીવનમાં હોય તો
જીવનની વીરતા કોણ ભાળે?

હોય આનંદથી દુઃખ કંઈ સોગણું,
તોય એ દુઃખ આનંદ માટે;
હળ ધરા ચીરી ઢેફાં ઉપર કાઢતો,
તો વધે ભૂમિરસ પૃથ્વીપાટે;
જીવન આ લાગતું કટુક જ્યાં હૃદયને,
ત્યાં જ છે જીવનનો મિષ્ટ માવો:
વાદળી વ્યોમથી જ્યાં તૂટે, ત્યાં જ લે
અમૃતવર્ષણતણો પરમ લહાવો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧૩

જગતમાં માત્ર આ તેજ જો હોત, તો
તેજની કોઈ નહિ કરત પરવા ;
હોત અંધારનું તત્ત્વ નહિ, તો પડત
તેજનું નામ ક્યાંથી ઉચ્ચરવા ?
સુખતણી કલ્પના કેમ આવત મને,
જો કદી હોત નહિ દુઃખ જગમાં ?
વૃક્ષ સ્થાયી રહ્યું તે કશું કલ્પશે
ગાઉ કે ગજતણું માપ ડગમાં ?

દુઃખથી સુખ અને સુખથકી દુઃખ છે,
એક વિણ હોય નહિ અન્ય એવાં ;
એ જીવનયંત્રનાં ચક્ર સહુ જીવનને
ઉડવતાં પક્ષીની પાંખ જેવાં ;
એકને તોડતાં જીવન તૂટી પડે,
તિમિર વિણ જીવનનું સ્વપ્ન ક્યાંથી ?
વિશ્વમાંથી કદી કાઢી લ્યો પ્રકૃતિને,
તો પ્રભુ જ લુપ્ત થઈ જાય ત્યાંથી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૧૪

માનવીજીવનમાં દુ:ખનાં વાદળાં
ઘોર ઘેરાઈ આવે ઘડીમાં ;
જીવનની જ્યોતિ ઢંકાઈ લાગે તહીં,
તિમિરપદ આવતાં જોય ધીમાં ;
આંખથી આંસુના મેઘ ધોધે વહે,
છાતીમાં થાય તોફાન ઘેરાં ;
જીવનના મોર તો સર્વ લાગે ખર્યા,
ને ઊડે સ્વપ્ન સૌ ભાવિકેરાં.

દુ:ખની ચીસમાં દુ:ખની તીવ્રતા
વિશ્વના અણવીંધ્યા મર્મ વીંધે ;
જીવનમાં કૈંક પડછંદ કૂંળા ઊઠી
જીવનને વિશ્વની પાર ચીંધે ;
દુ:ખમાં હ્રદયનાં મોતીડાં નીગળે,
સ્વપ્નના મેલ સૌ ધોય આંસુ :
દુ:ખના તિમિરભર વાયરા વાય, ત્યાં
વાળી દે જીવનની કૈંક પાંસુ.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

25/50

4/25/2021

૧૧૫

દુઃખ ને વેદનાથી કશું હારવું?
વેદનામાં જ અંધારલીલા;
પૃથ્વીની માટી ફરિયાદ કંઈ નવ કરે,
હૃદય ફાટી ઊગે રોજ પીલા;
રેતીનું રણ સતત શુષ્ક નિષ્ફળ રહે,
નહિ ઊગે એક પણ છોડ જેમાં;
રેતીના રણ સમું જીવન આ હોત, તો
ઊગત નહિ એક આનંદ તેમાં!

લાખ વર્ષો ઉપર માનવીજીવન આ
જે હતું, તે જ શું હોય આજે?
માનવીજીવનમાં ફૂલ કંઈ કંઈ ઊગ્યાં,
ને નવાં કંઈ હજી ફૂટી રાજે;
જ્યાં નથી વેદના ત્યાં નથી ફળ કશું,
માટીને તાપ આપે પકવવા;
યુગયુગો કંઈ ગયા, મથન કંઈ કંઈ થયાં,
છોડ પર ફૂલ એક જ ઉગવવા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૬

દુઃખ દુનિયા વિષે ક્યાં નથી, દાખવો !
દુઃખ દુનિયાનું છે સ્થાયી દેવું:
પ્રકૃતિને પ્રાણના આંસુથી આપવું,
આપવું પ્રકૃતિ એ ચાહ્ય જેવું;
આપવું તો ખરી વીરતાથી બધું,
હૃદય કાયર બની જીવન હારે:
સિંધુ દે વારિ નિજ શોષવા સૂર્યને,
ને સદા ઊછળતો મોજ મારે !

થાય તોફાન આકાશ ઘેરી બધું,
પૃથ્વીમાં વૃષ્ટિ ને રેલ રેલે;
સૂર્ય સંતાય, અંધાર ઘેરાય ને
સર્વ દેખાય ડૂબતું કવેળે;—
જાય તોફાન ને શાંતિ ફેલાય ત્યાં,
થાય આકાશ નિર્મળ પછી શું !
જીવનઆનંદ તો જીવનકલહે વધે,
દુઃખ સુખનું જ વિવરણ નથી શું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

27/50

4/25/2021

૧૧૭

અણુહઠ્યાં દુઃખને સહન કરવાં જગે,
　　એ જ છે જીવનનો વિજય મોટો :
તેલની કોક તાતી કઢામાં પડી
　　ખીલતો જીવનનો ફૂલગોટો ;
સહનતા કેરી આંખો ચગી રહે બધી,
　　ધૈર્યના પાદ નગધાર પૂગે ;
તોય દૃઢતા ન મૂકી સહે એ બધું
　　માનવીમર્દ નિજ વદન મૂંગે !

આશને રાખતાં આશ પણ દે દગો,
　　કે અગસ્ત્યે દીધા વાયદા દે ;
રાત નહિ જાણતી કાલ કાલે ઊગે,
　　કે ઊગે કૈંક માસે પ્રમાદે ;
દુઃખ નહિ તોડતું જીવનને કો રીતે,
　　જીવન તૂટે ધરી ભીતિ ચિત્તે :
ખીણને દેખતાં ખાઈ ચકરી પડે,
　　તેહ ગિરિશિખર તો કેમ જીતે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧૮

તેજ અંધારની પાર અવકાશમાં
એક નિર્મળ મહાતત્ત્વ વ્યાપે;
સર્વ તત્ત્વો ઝરી ત્યાંથી નિજ રૂપ લે,
વિવિધ મિશ્રણથી વ્યક્તિત્વ થાપે.
એ મહાતત્ત્વ છે મૂળ આ વિશ્વનું,
પૂરતું રસ સદા વિશ્વવૃક્ષે;
પરમ ચૈતન્યમાં અદીઠ પથરાઈ તે
ખીલવવા વિશ્વસૌંદર્ય લક્ષે.

તેજ સંકેત છે પરમ ચૈતન્યનો,
તેમ અંધાર મહાતત્ત્વ કેરો;
તેજ અંધાર ગૂંથાઇને વિશ્વમાં
સકળ સંસાર સરજે અનેરો;
એ મહાતત્ત્વસંકેત અંધારમાં
જાય ચૈતન્યનું તેજ ફૂટવા;
એ જ છે વેદના વિશ્વઅંતરતણી,
ચાલ્યુ જ્યાં તેજ આનંદ લૂંટવા!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૧૯

માનવી જોય અંધાર આ જગતમાં
દુઃખ ને શોકનો ઠામઠામે;
જીવનનાં ચિત્ર પ્રતિપળ ચૂંથાતાં કરે
સબળ ફરિયાદ વિધિન્યાય સામે;
જગતઅંધાર આ જગત સર્જન કરે,
કે કરે જગતનો નાથ એને?
કે વસ્યો માનવીમાં જ અંધાર એ,
જોડિયો જન્મની સાથ જેને?

વાદળાં પણ બધાં સૂર્યસંતાન છે,
સૂર્યની જ્યોતિ સંતાય વીજે;
જ્યોતિના ફલકશો એમ અંધાર એ
માનવીઆંખની ઝલક ભીંજે;
સૂર્યના ભવ્ય તડકા વિષે ઝબકતી
વીજળી કોઈએ ક્યાંહીં દીઠી?
છે જ અંધાર તો છે જ ત્યાં જ્યોતિ એ:
સખત તડકા વિષે છાય મીઠી!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૨૦

જીવનના કલહને કો ન ડારી શકે
ખળભળી રોજ ફરિયાદ કરતાં;
જીવનમાં અવનવું આવતું જાય, તે
અનુભવી લેવું સૌ શાંતિ ભરતાં;
જીવનનો અર્ક આ વિશ્વ જે માગતું,
તે મળે એમ પીલતાં જીવનને;
માટીનો પિંડ અકળાઇને શું કરે,
છે સદા વશ જીવનના મથનને.

જીવનની ડાંખળી પિંડમાં છે ઊગી,
ફૂલ તેનું ફૂટે આત્મમાંહીં;
વાયુ તોફાનમાં નિત્ય ઝોલાં ભરી
પત્રપુષ્પે રહે ખીલી ત્યાંહીં;
પિંડને પિંડનું દ્યો ગમે તે થવા,
હૃદયચૈતન્ય ધૈર્યે ઝગારે:
પાંદડાં પવનથી ત્રાસતાં ખડખડે,
ફૂલ તો શાંતિમાં મૌન ધારે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

31/50

૧૨૧

પ્રકૃતિની શક્તિ જ્યાં વિકસવા જાય, ત્યાં
માનવીને ભરે દુ:ખભાસે ;
જીર્ણને તોડવું, નવલ કંઈ જોડવું :
શક્તિ પ્રતિદિન મથે એ પ્રયાસે ;
થાય સર્જન ન કો દુ:ખગર્જન વિના,
દુ:ખનો એ જ છે ભેદ પૂરો :
વીજનાં દહન ને થાય ઘનગર્જનો,
ને સભર વરસતો મેઘ શૂરો.

માનવીજીવનને રોજ વિકસાવવા
પ્રકૃતિની શક્તિ એ મથન કરતી ;
દેહમાં દેહનાં મથન વેદન કરે,
હૃદયમાં હૃદયનો ભાર ભરતી ;
જીવનનો કલહ છે જીવન બહલાવવા,
કલહ વિણ જીવનની નહોય પૂર્તિ ;
દુ:ખદર્શન પછી થાય સર્જન સદા :
દુ:ખ છે શક્તિની પરમ મૂર્તિ !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૨૨

પ્રકૃતિની શક્તિ આ સર્વને તોડતી,
લાગતા શક્તિના ઘા નમેરા ;
પાપ કે દુઃખ કહો, હોય કે અધમ કહો,
સર્વ ઉત્પાત એ શક્તિકેરા ;
તોડતી તે ફરી જોડવાને બધું,
પીડતી અંત્ય આનંદ દેવા :
શ્રેયને વ્યક્ત કરવા જતું હોય સૌ,
શક્તિના એ ચમત્કાર કેવા !

સત અસત દર્શનો બુદ્ધિ ને શક્તિનાં :
સત બધું બુદ્ધિનું તેજ ધારે ;
બુદ્ધિ ને સત રહે વીંટી સૌ સૃષ્ટિને,
ત્યાં અસત શક્તિનું કાર્ય સારે ;
એ જ છે શક્તિ માયા, તમસ ને અસત,
અહ્‌રિમન્ એ જ જરથોસ્તી કેરો ;
એ જ સેતાન છે ખ્રિસ્ત મૂસાતણો,
એ જ આ વિશ્વનો રંગ ઘેરો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૨૩

દૃષ્ટિ સામે થતા કૈંક ઉત્પાત આ
જોઇને માનવી ધૈર્ય ખોતો ;
ઘડી વિષે પ્રકૃતિમાં તુમુલયુદ્ધો થતાં,
કંપતો સભય તે સર્વ જોતો ;
પ્રકૃતિનાં કૈંક પરિણામ નિર્દય દિસે,
જોતજોતાં મરે જન હજારો ;
પ્રકૃતિની ક્રૂરતા જોઈ વિસ્મય થતો
માનવી એમ ધ્રૂજે બિચારો.

ધરતીકંપો થઈ નગર કો તૂટતાં,
તો નવી ભૂમિલીલા રચાતી ;
થાય તોફાન ને નાવ કો ડૂબતાં,
તો હવા પૃથ્વીની શુદ્ધ થાતી ;
યુદ્ધ ને મરકીમાં પ્રાણ લાખો પડે,
ને બને પૃથ્વી સમતોલ પાછી :
લાભ કે ખોટમાં જીવન વહેતું જતું :
શું જુએ માનવીદૃષ્ટિ આછી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૨૪

પ્રકૃતિની શક્તિનાં સર્વ સ્પષ્ટીકરણ
　　વિશ્વ પરિવર્તનોથી ચલાવે ;
ધરતીકંપો, મહાવૃષ્ટિ, વંટોળિયા,
　　પૃથ્વીમાં શુદ્ધિ પાછી સ્થપાવે ;
બળુંબળું થાય આકાશ બહુ તાપથી,
　　કૈંક કરમાય ખડકાય ખાકે ;
એ જ તાપે અમીવૃષ્ટિ વરસે બધે,
　　એ જ તાપે સભર પાક પાકે.

તો પછી દુઃખ સંતાપ ને કલેશ શું,
　　ને બધા વેદનાના પુકારો ?
તો પછી શોક નિઃશ્વાસ ને આંસુ શું,
　　ન્યાય અન્યાયના શા વિચારો ?
આ બધી વેદના, આ બુરાઈ બધી,
　　શ્રેયસીડીતણી છે જ પગથી :
એ જ પગથી ઉપરથી જવું સર્વને,
　　તો જવું કેમ ના વીર ડગથી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

35/50

4/25/2021

૧૨૫

સર્વ આ પ્રકૃતિ કો મહાકળા જેવી છે,
  વિરલ અદ્દ્ભુત દિસે દર્શ એનું ;
પરમ પ્રભુની જહીં સિદ્ધ અંગુલિ ફરે,
  ત્યાં ઊઠે પૂર્ણ મહાગાન તેનું ;
પૂર્ણ સંવાદ એ મહાકળામાં વસે,
  કો કળાવંત તે પૂર્ણ જાણે ;
માનવીનું શ્રવણ અલ્પ અધૂરું રહ્યું,
  કેમ સંવાદ એ સિદ્ધ માણે ?

જે દિસે ભિન્નસ્વરતા વિસંવાદ અહીં,
  તે હશે ગાનસૂરો અજાણ્યા ;
સર્વ સંવાદસૂરો મહાવિશ્વના
  માનવીએ હજી ના પિછાણ્યા ;
ભિન્નભાવો, વિસંવાદ ને દુઃખ આ
  જે દિસે જગતમાં ઠામઠામે,
તે બધા વિશ્વસંવાદના સૂર થઈ
  વિશ્વના શ્રેયનો ઠાઠ જામે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

36/50

4/25/2021

૧૨૬

કો મહાશિલ્પી કેરા કળાભવન શું
ભવ્ય આ વિશ્વનું ભવન ભાસે ;
કંઈ ઘડાઈ ઘડાતી અહીંતહીં પડી
આ કળામૂર્ત્તિઓ આસપાસે :
વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુ આ રહ્યો છે ઘડી
મૂર્ત્તિઓ સર્વ અદ્‌ભુત કળાથી ;
રૂપ જેવાં તરી કલ્પનામાં રહ્યાં,
રૂપ તેવાં ઊઠે મૂર્ત્તિમાંથી.

આપણી મૂર્ત્તિઓ છે ઘડાઈ રહી,
કોણ જાણે થશે કેવી અંતે ?
જેવું પ્રભુકલ્પનામાં હશે રૂપ એ,
તેવું તે આ ઘડ્યો જાય ખંતે ;
છીણી એની સતત કોતરી આ રહી,
ઉપર પળપળ પડી રહી હથોડી :
શિલ્પીએ ધાર્યું તે રૂપ ત્યાં આખરે
પ્રગટશે વ્યર્થ સૌ અંશ તોડી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

37/50

4/25/2021

૧૨૭

સર્વ આ આપણાં જીવનની જગતમાં
મૂર્ત્તિઓ જે રહી છે ઘડાતી,
અણદીઠી કો હથોડી અને છીણીથી
તે રહી પળપળે કોતરાતી ;
આપણા જીવનની એ જ છે વેદના,
એ જ સંતાપ છે દુઃખઘેરા ;
પળપળે તૂટતું જાય કંઈ જીવનથી,
ને ઊઠે ઘાટ અભિનવ અનેરા !

એ મહાશિલ્પી ને એ મહાકવિતણી
પરમ સર્જનકળા છે જ એવી :
વ્યર્થ સૌ અંશ તોડી છણી નાખીને
મૂર્ત્તિ કલ્પિત કરે સિદ્ધ તેવી !
તો પછી જીવનથી જે છણાઈ જતું,
તે થકી શોક શા કાજ કરવો ?
વસ્તુ કે વ્યક્તિનો અર્થ નવ કંઈ રહ્યો,
તે જતાં ઊઠશે ઘાટ ગરવો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
38/50

૧૨૮

ઘાટ આ જે ઘડાશે જીવન આખરે,
તેની થઈ પ્રથમથી રૂપરેખા;
જીવન પૂરું ઘડાઈ રહે તે પછી
દે તહીં જીવન નિજ પૂર્ણ દેખા;
તો અધીરા થવું કેમ ગભરાઇને
વ્યર્થ ભયથી હૃદય ગૂંગળાવી?
લધુ જીવનનો રહ્યો કંઈક આનંદ તે
આજ શા કાજ દેવો ગુમાવી?

પાનખરમાં ખરે વૃક્ષથી પત્ર સૌ,
તે બને વૃક્ષ ત્યાં હાડકીહું;
પણ રડે તેજ જેણે નવાંકુરથકી
તે ફરી ઝૂલતું ત્યાં ન દીઠું;
જે છણાયું, ગયું, તે નકામું બધું;
જે રહ્યું તે નવું તેજ ધારે:
સર્વ સૂકું ખરી જાય આ જીવનથી,
નવલલીલા થવા જીવનક્યારે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૨૯

છો બધાં દુઃખ ખાતાં હૃદય કોતરી,
છો બધી વેદના દેહ પીલતી;
છો બધાં કષ્ટ સંસારને વીંટતાં,
છો બધી વ્યાધિ આરોગ્ય છીલતી;
છો બધા આવી અણધારી ધા મારતી,
છો બધા કલેશ ઉરમોર ચૂરતા :
જીવન આ જાય કચડાતું લાખો રૂપે,
તોય નહિ જીવનની જાય સુરતા.

દુઃખ જ્યમ જ્યમ દિસે જીવનમાં વાધતું,
જીવન ત્યમ ત્યમ દિસે અધિક મોંઘું;
જીવનઆસ્વાદ પણ હોય બહુ છાછરો,
જીવનનું મૂલ્ય જ્યાં હોય સોંઘું;
જગતમાં જીવન જે મધુરમાં મધુર છે,
તે અધિક દુઃખમાં રહે દળાતું :
મિષ્ટમાં મિષ્ટ ફળ વૃક્ષ પર હોય તે
કીટ ને પક્ષીનો ભક્ષ થાતું!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

40/50

ખંડ પાંચમો

ધર્મવાદનું ધુમ્મસ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૩૦

વિશ્વનું વહાણુ પૃથ્વીકિનારે રહી
માલ કૈં કૈંક ખાલી કરે ત્યાં;
દિવસ ને રાતશી તેજ અંધારની
ટોપલીઓ ચડે ઊતરે ત્યાં;
આવતા ને જતા માનવીને મળે
તેજ અંધારનાં એમ ચટકાં:
માનવીઆંખ અંજાય એ બેઉથી,
જોય એ બેઉનાં સતત લટકાં!

તેજ અંધારની રજ ઊડે પૃથ્વીમાં,
માનવી ત્યાં કશું એક ઝાંખે?
નહિ જ અંધાર તારાકણી વિણ દિસે,
નહિ જ કો તેજ અંધાર પાખે;
શુદ્ધ અંધારમાં અંધ છે માનવી,
શુદ્ધ તેજેય તે થાય અંધો:
સ્વર્ગગંગા સમું આછું ને ઊજળું
તેજ આ મોઝ સંસાર સંધો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

43/50

૧૩૧

સ્વાત્મપ્રેમે બધી જગતલીલા દિસે,
 સ્વાત્મપ્રેમે બધો રસ જીવનમાં :
સર્વ આ તારું ને મારું જે ઊપજ્યું,
 તે પડ્યું સ્વાત્મપ્રેમે મથનમાં ;
હું ચડું સર્વથી, હું વધું સર્વથી :
 એ જ તૃષ્ણા સકળ હૃદયકેરી ;
સારું નરસું બધું સમજવા માનવી
 સ્વાત્મપ્રેમે ભરે નિજ કચેરી.

હું અને તું બધા સતત લડતા રહે,
 પલક લાગે જગત સ્વાત્મ માટે ;
મારું–તારું થતું, જગત વહેતું જતું—
 ને બધા આવી રહે મૃત્યુઘાટે ;
હું અને તું ન રહે, મૃત્યુમાં સૌ વહે,
 ને પછી બેઉ બદલાઈ જાશે :
સ્વાત્મપ્રેમે રહે પ્રેમ નહિ કોઈનો,
 હું અને તું પછી શું ગણાશે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૩૨

માનવી ઝેરને જોઈ જ્યાં ત્યાં રહ્યો,
ઝેરથી જગત લાગે ભરેલું ;
સૂર્ય ને ચંદ્રના ડાઘ જોતો ફરે,
પૃથ્વી ને સિંધુનું જોય મેલું ;
ઝેરની આંખને ઝેર ઝરતું દિસે,
અમૃતની આંખને અમૃત ભાસે :
રજનિમાં અમૃત વેરાયું તારા સમું,
જોય અંધાર તે નિત્ય ત્રાસે.

તેજ અંધાર છે વિશ્વના પાત્રમાં,
અમૃત ને ઝેર પણ હોય તેમાં ;
નીર ને ક્ષીર પાડી જુદાં દેખતી
હંસની દૃષ્ટિ છે સિદ્ધ એમાં ;
અમૃત ને તેજની સતત ધારા વહે,
તોય નત આંખ તે નવ નિહાળે :
ચંદ્ર રેડે સુધા સ્નેહની, તોય આ
રાત્રિ તો ઘાસ પર આંસુ ઢાળે !

ધર્મવાદનું ધુમ્મસ .

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
45/50

૧૩૩

જેહ નરસું દિસે સ્પષ્ટ આ દૃષ્ટિએ,
તે ન નરસું હશે કાંઈ મૂળે;
જગતના શ્રેય કાજે હશે પીડતું
ખાસ નરસું બધું દુઃખશૂળે;
કારી કરવત સમી ધારનાં પાન ને
તીવ્ર કાંટા ઊગે પ્રથમ છોડે,
પણ પછી ગુલ્લતણું પુષ્પ કેવું ઊગે,
ચૂંટવા તે બધું જગત દોડે!

શું થયું અળશિયાં ને કીડા કંઈ મરે,
ને ઊગે પાક જગ કાજ ક્ષેત્રે?
શું થયું આંસુધારા વહે એવડી,
ને નવી જ્યોતિ ઝળકાય નેત્રે?
શું થયું છાપરાં કો ઊડે ને પડે,
ને નવાં ત્યાં કળાભવન ઊડે?
માનવી વેંતભર જોઈ સામે રડે—
જગતને બક્ષવા જગત લૂંટે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૩૪

સારું કે નરસું નથી એક આ જગતમાં,
યુગયુગે નવનવાં નામ ધરતાં;
દેશ ને કાળ સાથે રહે બદલતાં,
જાત ને ભાતની સાથ ફરતાં;
એક કાળે ગણાતું જગે સારું, તે
થાય નરસું વળી અન્ય કાળે;
માનવીની બધી સગવડો સાધતું
સારું કે નરસું ઉરયંત્ર ઢાળે.

જે મને પીડતું, જે મને ભીડતું,
તે મને સર્વ નરસું જ લાગે;
જે મને રીઝવતું, ભાવથી ભીંજવતું,
તે જ સારું ગણું હૃદયરાગે;
એકનું સારું તે નરસું છે અન્યનું,
ગૂંચ એ ગૂંચવે પ્રકૃતિ સંધી:
રાતને ચાહ્ય નહિ કો રતાંધળું, અને
દિવસને ઘુવડની આંખ અંધી!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૩૫

ક્યાં સુધી સારું કહેવાય આ જીવનમાં,
ને થશે નરસું એ કોણ ઠામે ?
કઈ પળે દિવસ આ દોડી અટકે નભે,
કઈ પળે રાત્રિ આરંભ પામે ?
છાય એકેકની એમ ભળતી રહે,
જીવનસંધ્યા રહે ત્યાં ગુંચાતી ;
સારું ને નરસું કરતો રહે માનવી—
જીવનસંધ્યા તહીં લુપ્ત થાતી !

દિવસ ને રાત વચ્ચે રહ્યું ઠામ, ને
દિવસ ને રાત વચ્ચે પલકવું ;
જીવન એવું મળ્યું માનવીને અહીં,
પલક સંધ્યા સમું રહી મલકવું ;
જીવનને જે મળ્યું પરમ ચેતન જગે,
તે જ વિસ્તારી તે શું ન ખૂડશે ?
જે દિવસમાંથી સંધ્યા સરી આવી, તે
દિવસના રંગ ઉર ધારી ઊડશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૩૬

વિધિ કિંવા ભાગ્ય કહો, કર્મ કે નસીબ કહો—
માનવીએ જ એ ભૂત સરજ્યું :
કાર્યનું કોઈ કારણ કશું ના દીઠું,
ઘન વગર કેમ આ ગગન ગરજ્યું !
જગતશિર આખરે ભાગ્ય એ સ્થાપિયું,
ને હવે જગતને ભાગ્ય લૂંટે :
માનવી બાપડો ભાગ્ય સંભારતો
ભાગ્ય નહિ તદપિ નિજ ભાલ ફૂટે !

માનવીએ હશે કહીંક પોતે લખ્યું,
કે લખ્યું કોઇએ કંઈ લખાવ્યું ?
નહિ હતો દિવસમાં તારલો એક, તો
રાત્રિમાં ક્યાંથી એ જૂથ આવ્યું ?
જીવનના નિયમમાં જીવન વહેતું જતું,
માનવી પૂર્ણ ક્યારે પ્રમાણે ?
કલમ આ અંધ પોતે જ લખતી બધું,
તોય ના હાથ કે અર્થ જાણે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૩૭

કર્મથી જો મને જન્મ આ છે મળ્યો,
તો ભલા જન્મને હું કરું શું?
આ બધા દોષનો કયમ હું માલિક થયો?
કર્મ કે હું કરું? કહો ખરું શું?
કર્મથી જો મને જન્મ સાથે મળ્યાં
આ બધી લક્ષ્મી ને જ્ઞાન મારું,
તો બધા શેં મને વ્યર્થ પૂજી રહ્યા?
છે ન મારું જ એ સર્વ સારું.

કર્મ આ જન્મ દઇને મને દોરતું
સ્વર્ગ કે નરકમાં જો ધકેલે,
તોય એ કર્મ મારી જ સાથે વસે,
હું કરું ત્યાં કશું કર અકેલે?—
માનવી એમ આ ભૂત ઉપજાવીને
ભૂતથી કેમ બંધાય વહાઈ?
માનવીઆત્મ છે તેજનો પુત્ર, તો
છાયશું વ્યર્થ આ શી લડાઈ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
50/50

4/25/2021

૧૩૮

જાતિનાં બંધનો, જ્ઞાતિનાં બંધનો,
બંધનો કૈંક વળી ધર્મકેરાં:
માનવી એમ બંધાઈ નિજ બંધને
સરજતો દુઃખ પોતે નમેરાં;
છે નિયમ સર્વની પ્રગતિ માટે જગે,
નહિ જ તે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હરવા;
હોડીમાં બેસવું તીર સામે જવા,
નહિ જ અન્યોન્યને જકડી ધરવા!

જ્ઞાતિઓ, જાતિઓ, ને સમાજો બધી,
તેમ આ ધર્મના સર્વ પંથો,
માનવીએ બધું જે સુખાર્થે રચ્યું,
તે જ તેને ભરે દૈત્ય દંતો!
સર્વ એ હોડી હો માનવીપ્રગતિની!
સર્વની સફર છે એક તીરે:
કેમ તીરે કદી હોડી એ લઈ જશે,
જો પડે સર્વ બંધાઈ નીરે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૩૯

આ બધી ધર્મની શી કચાકચિ થતી,
આ બધા ધર્મના શા બખેડા ?
માનવું હોય તે સર્વે માનો ભલે,
પણ કશા જગત પર જુલમવેડા ?
એ જ છે જગત ને એ જ છે માનવી,
એ જ લોહી વહે સર્વ રગમાં ;
સર્વની જ્યોતિ છે સર્વને કાજ, ત્યાં
ધર્મઝગડા કશા વ્યર્થ જગમાં ?

બુદ્ધિ ને હૃદયને જેવી ખારી મળી,
પામશે તેવી તે વિશ્વજ્યોતિ :
સર્વ છીપે ન સરખાં જ મોતી મળે,
કે ન છીપે છીપે હોય મોતી ;
માનવું હોય તે સર્વ માને ભલે,
કે પછી સિંધુમાં સર્વ વામે :
જગતમાં દુઃખ ને જુલમશું છે કમી,
કે વધારો બીજાં ધર્મનામે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪૦

આ બધા ધર્મના મર્મ લાગે જુદા,
આ બધા ધર્મની વાત નોખી;
સર્વ નિજ ધર્મની જાળમાં અન્યને
જકડવા જાય નિજ શ્રેય જોખી;
ધર્મની જાળના દેશકાળે વિવિધ
માનવીએ ધર્યા હાથ છેડા,
એકને ખેંચતાં અન્ય ખેંચાય, ને
થાય ત્યાં ધર્મનામે બખેડા.

છે પિતા એક પરમેશ જે સર્વનો,
તે પિતા એમ ચૂંથાય જગમાં;
જે પિતા સ્નેહનો પરમ ભંડાર છે,
તે પિતા તો રડે પ્રેતઢગમાં!
દિવસના કીટને રાત્રિની સમજ નહિ,
તોય રહે લડીવઢી રાત્રિ કાજે:
માનવી ધર્મનામે અધર્મો કરે,
કે રીઝે ઈશ પૂજા નિમાજે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

3/50

૧૪૧

ખ્રિસ્તીઓ કહે, અમારો ગ્રહો ધર્મ, તો
  સ્વર્ગનાં દ્વાર સૌ થાય ખુલ્લાં ;
વચન દીધું અમારા જ પયગંબરે.—
  શું બકે વ્યર્થ આ કાજી મુલ્લાં ?
વચન જે દીધું ઇસુએ ન ભૂલો તમે,
  પાપ સૌ માફ કરશે તમારાં ;
ચાર સ્ત્રીઓ કરી બાંગ મારો ભલે,
  ઇસુ વિના સ્વર્ગ સૌનાં ઠગારાં !

મુસ્લિમો કહે, ખુદા છે તમારો કયો ?
  ભૂત કે બાપ કે ખ્રિસ્ત બેટો ?
સ્વર્ગવ્યાપારના ભાગિયા ત્રણ કીધા,
  ભાગિયો કોણ ત્યાં પ્રથમ ભેટો ?
એક અલ્લા અમારો બહિસ્તે વસે,
  એક અલ્લાતણા સર્વ બંદા ;
મુસ્લિમો જઈ બહિસ્તે હૂરી પામશે :
  કાફિરોશું કરો મોક્ષફંદા !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૪૨

પાદરીઓ કહે, હિંદુઓ સાં તમે
નહિ ગણો સ્વર્ગનો એક સ્વામી;
ક્રોડ દેવોતણાં પૂતળાં આ કરી
પથ્થરે વેડ માંડી નકામી!
પદપદે, દમદમે, લાખ જીવો હણો,
ને અહિંસાતણી ડિંગ મારો:
હો ભલા, પણ સ્વીકારો ન અમ સ્વામી, તો
નરકમાં ઠાર થાશે તમારો!

હિંદુઓ કહે, સુણો ખ્રિસ્તિ ઇસ્લામીઓ!
આ તમારાં બધાં સ્વર્ગ પાપી;
જીવતા જીવ મારો તમે પળપળે,
ભક્ષતા સુવર ને ગાય કાપી:
છીછરી ફિલસૂફી આ તમારી સુણી
મૂઢ અમ ઊંટ પણ ચાહ્ય હસવા:
શ્વાનના શોખિનો સર્વ જાશો તમે
શ્વાનરૂપ નરકમાં નિત્ય ભસવા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪૩

બ્રાહ્મણો, પાદરીઓ અને કાજીઓ
સર્વે નિજ શાસ્ત્રને શ્રેષ્ઠ થાપે :
બસ અમારો જ આ ધર્મ તો છે ખરો,
એમ કહી સ્વર્ગની લાંચ આપે !
સૌ વિધર્મી જશે નરકના કુંડમાં,
નરકની આગમાં ત્યાં ભૂંજાશે :
સ્વર્ગની લાંચ ને નરકના ભયથકી
માનવી શું ખરો ધર્મી થાશે ?

સ્વર્ગ ને નરક તો જે હશે તે ખરાં,
લુપ્ત કો સ્વપ્નનાં ચિત્ર અધૂરાં ;
સ્વપ્ન જે એકનું હોય મધુરું ઉરે,
તે જ શું સર્વનાં સ્વપ્ન મધુરાં ?
સ્વર્ગમાં શું જશે પાપ લાખો કરી ?
નરકમાં શું પડે પુણ્ય કીધે ?
સ્વર્ગ કે નરક કો મોકલી શું શકયો
કોઈ પણ ધર્મની ચિઠ્ઠી દીધે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

6/50

૧૪૪

સ્વર્ગ તે શું હશે, નરક તે શું હશે ?
શું હશે જીવન પરલોક કેરું ?
માનવી રોજ એ સ્વપ્ન સેવી રહ્યો,
વિશ્વનું ગુહ્ય કંઈ એ અનેરું ;
સાધુસંતોતણાં વચન કંઈ સાંભળે,
ને સુણે દેવવાર્તા ઉમંગે ;
આશ ને ભય વિષે કર્મ કંઈ કંઈ કરી
જીવન એ સ્પપ્નરંગે જ રંગે.

સ્વપ્નનાં સ્વર્ગ ને નરક હો તે રહો !
માનવી નહિ કદી જોય આંખે :
સિંધુમાં મચ્છ ને પક્ષી આકાશમાં,
તેમ શું સ્વપ્નભૂમિમાંય ઝાંખે ?
સ્વર્ગ ને નરક તો પૃથ્વીમાંહીં જ દિસે :
વસ્તુને જોવી કે જોવી છાયા ?
સારું નરસું જીવન જગત જે જોગવે,
સ્વર્ગ ને નરકના તે જ પાયા !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪૫

મૃત્યુ તો સર્વને માટ આખર રહ્યું,
　　તદપિ આ હૃદયને વસમું લાગે;
આપણાં આશ વિશ્વાસ ને સ્નેહ સૌ
　　સતત વહેવા જ પરજીવન માગે;
તોય પરજીવનની ભૂમિ એ ભયભરી
　　માનવીએ રચી છે જ પોતે;
નરક ને નરકના અગ્નિ ને દૈત્યમાં
　　જીવતા જીવનનું નરક ગોતે!

છે હજી જીવનનાં દુઃખ શું ન્યૂન કે
　　એમ મોટાં કરી ત્યાં બતાવે?
જીવનનો શુદ્ધ આનંદ જે આજનો,
　　તે વૃથા ભય ધરીને ચૂંથાવે;
સેંકડો તીવ્ર કાંટાની વચ્ચે ઊગી
　　જીવનનાં ફૂલ બે ચાર ખીલે;
કેમ સૌંદર્ય, સૌરભ વિરલ તેહનાં
　　માનવી અહીં જ નહિ પારખી લે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪૬

પાપ બીબી હવાંએ કીધાં કંઈ હશે,
ભોગવે માનવીજાત તેથી,
સર્વ આદમબાવાતણા વંશજો
પામતા પાપફળ એ બધેથી;
યુગયુગોથી મરે સર્વ પીડાથકી,
ને પછી નરકમાં વાસ પામે;
આદમે ને હવાંએ કીધાં પાપ, ને
માનવે કરવું ના કોઈ કામે!

કેમ અન્યાય આરોપવો નાથને,
જે દયાસિંધુ ન્યાયી સદાનો?
એકને પાપ જો માનવી સૌ મરે,
તો રહે જગતમાં ન્યાય ક્યાંનો?
જ્ઞાનફળ ખાય તે નરકમાં જાય, તો
મૂર્ખ તે સ્વર્ગથી નરક સારું;
આદમે ને હવાંએ કીધાં પાપ, તો
માનવી પામિયો જ્ઞાન ન્યારું!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

9/50

૧૪૭

જ્ઞાનફળ આદમે ચાખતાં તેહને
મૂકિયો સ્વર્ગથી બહાર દેવે :
જીવનફિલસૂફી ને જીવનકવિતા બધી
શુષ્ક થઈ જાય સિદ્ધાંત એવે ;
પાપનું બીજ જો સ્વર્ગમાંહીં ઊગ્યું,
તો પછી સ્વર્ગની શુદ્ધિ ક્યાંથી ?
પ્રભુતણી શ્રેષ્ઠકૃતિ માનવીને અરે
સર્પઆધાર ફેંકી જ શાથી ?

મૂળ એ પાપનું વૃક્ષ વિસ્તારતાં
જગતની જ્યોતિ ઢંકાય સઘળે ;
સર્વ આનંદલાલી પડે ઝાંખી, ને
પાપ પથરાય પ્રત્યેક ડગલે ;
સ્વર્ગથી પાપ–આરોપ જે પામિયો
માનવી પાપ તે નહિ જ ભૂલે :
અગ્નિથી ઊપજી અગ્નિને ભારતી
રાખ તે નહિ જ ઉપજાવી ચૂલે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૪૮

આ તમારા બધા દેવ શું આપશે,
જેની પૂજા કરી રોજ માગો ?
જે રહ્યા છે જ બંધાઈ એ નિયમથી,
તે ન ઠેલી શકે એક ધાગો :
પુષ્પ ને પત્ર ને દીપ ને ધૂપથી
ભોગ કંઈ દેવને કાજ મૂકો,
ને પછી અણદીઠા દેવ બોલાવવા
ઘંટ મારો કિંવા શંખ ફૂંકો !

દેવ શું હીનચારિત્ર્ય એવા હશે,
કે પરમ દેવનો નિયમ તોડે ?
શું હશે લાંચિયા ચાંચિયા દેવ કે
એકને લૂંટી રહે અન્ય જોડે ?
માનવી છળ કરી જગતને છેતરે,
છેતરે દેવને ભોગ ધરતો ;
માનવી આખરે આત્મ નિજ છેતરી
અધિક સંતાપમાં રહે ઊતરતો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૪૯

આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવ હો,
ઉચ્ચ એ ભાવના હો તમારી,
માનવીથી અધિક શક્તિ ને ગુણભર્યા
એ બધા આત્મની હસ્તી ધારી ;—
હોય તોપણ કશી સાખ કોની મળી ?
હોય તોપણ મળ્યું કોણ જાતે ?
હોય તોપણ વસે ગુપ્ત ને દૂર સૌ,
કે વસે બાળકોકેરી વાતે !

આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવ સૌ
માનવીકલ્પનાના સિતારા,
જીવનના સતત જળતા રણે દીસતા
આંખને ઠારતા દૂર ક્યારા ;
માનવીહૃદયની મૂર્તિઓ એ બધી
માનવીને કશું ચાહ્યું આપે ?
દેવ જો આપીને દુઃખ સૌ કાપી દે,
તો નહિ જ માનવી રહે વિલાપે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

12/50

૧૫૦

આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવના
દિવ્યગુણ માનવીને નિમંત્રે;
માનવી દિવ્યગુણ સાધવા એ બધા
શેં ન પોતે મથે જગતતંત્રે ?
જોઈ જોઈ લીલા સૌ લીલાં વૃક્ષની
સર્પ ને કીટ કંઈ થાય લીલા;
દિવ્યગુણ ધારી ઉત્કર્ષ નિજ પામશે
માનવી તેમ થઇને મતીલા !

નીલ આકાશ આ દેખતાં દેખતાં
સિંધુજળ પણ બને નીલવર્ણું;
સૂર્યની શુદ્ધ કરજ્યોતિને ઝીલતાં
થાય સોનેરી શું કમલપર્ણું !
દેવના દિવ્યગુણ કલ્પનામાં વસ્યા,
તે ન કયમ માનવી ઉર ઉતારે ?
આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવ સૌ
બોલશે માનવી સાથ ત્યારે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૫૧

આજ ધર્માધિકારી ન ધર્મે રહે,
　　તોય કહે છે બન્યાં લોક પાપી :
આજ વિજ્ઞાની રહે તત્ત્વશોધે મથ્યો,
　　નહિ શકે આત્મની શક્તિ માપી :
આજ કવિ દેવયુગ કલ્પનાના રચે,
　　પણ ઉરે દૈત્યનાં નૃત્ય ચાલે :
માનવીઆંખ આકાશને વીંધતી,
　　પણ ભરે હૃદય અંધાર વહાલે.

છે ભલું ધૂળમાં લોટવું, રાચવું,
　　ને જરા આંખમાં તેજ ભરવું ;
છે ભલું મોજમાં દૈત્યશું નાચવું,
　　ને જરા દેવની સાથ ફરવું ;
પૃથ્વીની માટી ને સ્વર્ગનાં જળથકી
　　માનવીનું જીવન રહે ઘડાતું :
છે જ તેવો રહે અધમ કે પલટશે—
　　ભાવિ એ કાળઉદરે છુપાતું.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૫૨

માનવી સ્વર્ગને કલ્પનામાં ઘડી
લાવી તે મૂકતો પૃથ્વીપાટે ;
સારું કે નરસું સૌ એમ આરોપતો
જાય ઘડતો બધું આપ ઘાટે ;
જે રહ્યું હૃદયમાં, હૃદયનાં સ્વપ્નમાં,
તે રચાતું રહે આંખ સામે :
માનવી સ્વર્ગના નાથને પણ ઘડી
નિજ સમો, સહજ સંતોષ પામે !

માનવી તો કરે ભક્તિ એ નાથની
પણ કરે ભક્તિ પણ આપસ્વાર્થે ;
કૈંક વર માગતો પાય તે લાગતો,—
શું રહ્યું કે ફરી તે જ પ્રાર્થે ?
જે અકળ શક્તિની છે ગહનતા અમિત,
તેહ ગજદોરીથી માપતો એ !
વિશ્વની ટંકશાળે બધે માનવી
છાપ નિજની જ શો છાપતો એ !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૫૩

લોક કેવોક ઈશ્વર હશે તેહની
કલ્પના નિત્ય કંઈ કંઈ ચલાવે,
જે રહ્યા રસ પૃથક્ માનવીજીવનમાં,
તેની રસમૂર્ત્તિ ઈશની બનાવે:
મનુજની ભાવના, મનુજની વાસના,
સર્વનો થાય આરોપ તેમાં;
ઈશ કો રાક્ષસી માનવી શું હશે,
માનવીથી અધિક શક્તિ જેમાં?

માનવી રીઝતો, ખીજતો, મારતો,
તેમ તેવો જ ઈશ્વર બન્યો એ;
માત્ર તેવો જ નહિ: પણ અધિક બળભર્યો,
ને અધિક ઘાતકી પણ ગણ્યો એ!
થાય શૃંગારી, રણવીર કે કરુણ એ,
થાય ક્રોધી, ભયાનક કદાપિ;
માનવી મૂર્ત્તિ નિજ અધિક ફૂલાવીને
ઈશની મૂર્ત્તિ દે જગત થાપી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૫૪

માનવીએ કીધો નિજ સમો ઈશ એ,
ને પછી થાપિયો જગતમાથે ;
ચોર ને શાહુકારો જઈ મંદિરે
પૂજતા એહને બેઉ સાથે ;
બેઉ માગે વિજય ઈશ એવા થકી,
બેઉ નૈવેદ્ય સાથે ધરાવે :
લાંચિયો ઈશ કોને વરદ આપશે ?
કોણ વધુ લાંચ ઈશને બતાવે ?

અધમતા માનવીકેરી છે એટલી,
કે કરે અધમ આ ઈશ એવો ?
ખેંચી પાતાળમાં લાવતો માનવી
ઈશ ને ઈશના કોડ દેવો !
ખાન, મિષ્ટાન્ન ને પ્રાણના ભોગ લે
જુલમ ને વાસનાથી ભરેલો :
ઈશ એવો જગતતંત્ર શું ચલવતો ?
કેમ કો થાય એ ઈશઘેલો ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

17/50

૧૫૫

બાલ્યકાળે બધે 'બાઉ' દેખાઇને
　　બાળને અંતરે બીક લાગે ;
આ કીધું, તે કીધું, અહીં ગયું, ત્યાં ગયું,
　　'બાઉ' ત્યાં દેખીને બાળ ભાગે ;
બાળ મોટું થતાં જાળ સમજાય, ને
　　જાય એ 'બાઉ'ની બીક ધીમે :
ખીલતાં બુદ્ધિ ત્યમ માનવીની, જશે
　　માનવીનો રચ્યો ઈશ સીમે !

ઈશ એવો હશે ક્રૂર ને ઘાતકી,
　　કે સદા માનવીને સતાવે ?
નહિ જ ભૂંડું કદી હોય કીધું જગે,
　　તોય એ માનવીને રડાવે ?
ઈશ એવો ડરાવે ભલે જગતને,
　　તદપિ એ ઈશથી સર્વ નાસે ;
માનવી ધ્રૂજતો પૂજતો ઈશ એ,
　　પણ જશે સ્નેહથી કોણ પાસે ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૫૬

શું ગુલામો બની એહવા ઈશના
માનવી એમ એ ઈશ પૂજે ?
બેસી ઘૂંટણ ઉપર કે પડી ભોંય પર
ઈશ એ પૂજતાં સર્વ ધ્રૂજે;
ઈશને રીઝવવા ઈશની સ્તુતિ કરે,
ને ખુશામત કરે શીશ નામી :
સ્નેહ ઔદાર્યનો પરમ ભંડાર જે
ઈશ તે શું કરાવે ગુલામી ?

પરમ ધિક્કાર ને ભયતણા ભાવ સૌ
ઊપજે એ ગુલામી વિષેથી ;
જીવન ધિક્કારીને જગત ધિક્કારતો,
ક્લેશ કરી હારતો મનુજ તેથી ;
માગતાં નહિ મળે, આશ કો નહિ ફળે,
ઈશ એ નહિ ચળે કોઈ રીતે :
જીવન જો હોય કરવા ગુલામી સદા,
તો ન કો જીવવા ચાહ્ય પ્રીતે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૫૭

આ બધા ધર્મવાદે વસે ધર્મ નહીં
ધર્મનું એક છે મધ્યબિન્દુ ;
જેમ જેવાં ઝીલે સૂર્યકિરણો ઉરે,
તેમ તેવો ધરે ઘાટ ઇન્દુ ;
ધર્મ કે સત્ય કે ઈશ્વરેચ્છા કહો,
વિશ્વનો નિયમ તો અચળ રહેતો :
નહિ હજી ધર્મ પૂર્ણેન્દુશો કો ઊગ્યો,
પૃથ્વી પર પૂર્ણ તે સત્ય હેતો.

તો પછી કાફિરો બુતપરસ્તો કશા ?
તો પછી મ્લેચ્છ ને યવન કેવા ?
તો પછી નાસ્તિકો તંત્રવાદી કશા ?
કેમ કો'ને અધર્મી જ કહેવા ?
સત્યને સર્વ ઇચ્છે ખરી ધૂનથી,
ધર્મને ભાવથી સર્વ માગે ;
માનવીબંધુ હો સત્યપંથી બધા,
ને રહો સ્નેહી પૂર્ણેન્દુરાગે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

20/50

૧૫૮

ધર્મ વિધવિધ થયા જગતમાં આદિથી,
 સર્વ નિજ નિજ વિવિધ વાત બોલે ;
કેમ ખોટા કહીએ કદી કોઇને,
 સર્વ એ સત્યનાં તોલ તોલે ;
સત્યના પંથના સૌ પ્રવાસી દિસે,
 સત્યને સર્વ જોતા દિગંતે ;
સર્વની આંખમાં જ્યોતિ તે ઝગમકતી,
 તદપિ નહિ પૂર્ણ પકડાય અંતે !

સત્યના પંથના એ પ્રવાસી બધા
 પંથ કાપે સદા જોઈ સામે :
દૃષ્ટિમર્યાદ તો જાય ખસતી સદા,
 કેમ સર્વાંગ તે સત્ય પામે ?
સન્મુખ દૃષ્ટિ છે સર્વની એમ ત્યાં,
 સર્વ એ સત્યનું રૂપ દોરે ;
વ્યર્થ આ ધર્મઝગડા કરે માનવી,
 સત્ય નહિ એક વૃક્ષે જ મોરે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૫૯

સત્યનો છે ઈજારો ન કો ધર્મને,
તોય સૌ સત્ય નામે ઝઘડતા ;
હું કહું તે જ સૌ છે ખરું. એમ કહી
અન્યના સત્યની સાથ લડતા ;
ખ્રિસ્તિ, ઈસ્લામીઓ, બૌદ્ધ ને હિંદુઓ,
કેમ ક્રોડો જનો હોય જૂઠા ?
સત્યનો ટોપલો શું મળ્યો એકને,
દે ભરી સત્યના તે જ મૂઠા ?

માનવી કંઈ નથી યંત્રનાં પૂતળાં,
કે બધાં ચક્ર સરખાં જ ચાલે ;
સત્ય કો વસ્તુ એવી નથી પ્રાપ્ય કે
માનવી સહજ નિજ હસ્ત ઝાલે ;
સત્યની ભાવના છે જગતને ઉરે,
કોઈ મર્યાદ તેની ન બાંધે ;
સત્ય આકાશશું છે જ દસદિશ રહ્યું,
સત્ય તે એક દિશ કેમ લાધે ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

22/50

૧૬૦

સત્ય ને જૂઠની જાળ પળપળ જગે
માનવીબુદ્ધિમાં રહે વણાતી;
પળપળે વાયરા આવતા, ને તૂટી
જંતુની જાળ જેવી હણાતી;
હાલતા પાણીમાં બિંબ પર્વતતણું
ધ્રૂજતું, ઊંધું, અવ્યક્ત લાગે;
નહિ જ એ રૂપ કંઈ શુદ્ધ પર્વતતણું;
વસ્તુને જોય તો ભેદ ભાંગે.

નીતિવ્યવહારનાં જગતનાં સૂત્ર સૌ
જગતને જગતમાં જોડી રાખે,
પણ મહાસત્યની ઝાંખી કરવા ન ક્યમ
દૃષ્ટિ એ જગતની પાર નાખે?
જાળનાં ઘાટ ને રૂપ કંઈ કંઈ ફરે,
બુદ્ધિ એમાં જ શું જોતી મો'શે?
આતમનાં તેજ વિણ બુદ્ધિ આ પાંગળી
કેમ એ જાળને તોડી જોશે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૬૧

સત્ય શું, જૂઠ શું, જીવન ને જગતમાં ?
સર્વ પૂછી રહ્યા પ્રશ્ન એવો :
રાત ને દિવસની ફાડ એ પૃથ્વીમાં,
તેમ એ યુગલનો સાર લેવો ;
દિવસ પણ છે ખરો, શ્રેય પણ છે ખરું,
રાત પણ છે ખરી, હેય તેવું :
પણ પરમ સત્ય એ સર્વની પાર છે :
કેમ સમજાય એ હોય કેવું ?

ઘેરું ધુમ્મસ પ્રભાતે પડે, તેહમાં
સૂર્ય નિજ કિરણ પૂરી ઝગાવે ;
તેજ અંધાર ગૂંથાય એ ધુમ્મસે,
તદપિ નહિ સૂર્ય તેમાં સમાવે ;
એ જ ધુમ્મસ સમાં નીતિવ્યવહારમાં
સત્ય ને જૂઠ આ જગત દેખે :
જેવું ને જેટલું કિરણ રહે ધુમ્મસે,
તેવું ને તેટલું સર્વ પેખે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૨

સાધુસંતો અને ઋષિમુનિઓ બધા
સત્યને શોધતા જગતમાંહીં;
સત્યનો નથી જ કો ઘાટ સ્થાપિત થયો,
સત્ય કેવું હશે જોવું ક્યાંહીં?
સત્યને શોધવા પીર પયગંબરો
સૌ ગયા જીવનરસ ઢોળી નાખી;
ક્યાં હશે સત્ય એ એવું તે કોણ કહે?
ક્યાં થશે સત્યની સત્ય ઝાંખી?

જ્યોતિરૂપે દીઠું કોઇએ સત્યને,
કોઇએ શાંતિરૂપે નિહાળ્યું;
જોયું તે કોઈએ શુચિ પવિત્રાઈમાં,
કોઇએ સ્નેહમાં સત્ય ભાળ્યું;
માણ્યું આનંદરૂપે વળી કોઈએ,
કોઇએ જાણ્યું કર્તવ્યરૂપે:
એક છે કિરણ પણ સપ્તરંગે દિસે:
સર્વ નિજ રંગની ધૂપ ધૂપે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૬૩

સત્યને પામવા પંથ વિધવિધ જગે
    સર્વ પયગંબરો તો બતાવે ;
ભિન્ન મત જ્યાં પડે સર્વ વૈદ્યોતણા,
    કોણ ત્યાં રોગીજનને બચાવે ?
જેમ જેવા થયા દેશ ને કાળમાં,
    તેમ તેવા પડ્યા પંથ સર્વે :
સર્વ જન કાજ છે પંથ એક જ ખરો,
    કેમ કો કહી શકે એમ ગર્વે ?

મચ્છને શ્વાસ લેવો જુદી રીતથી,
    પક્ષીને ઊડવું ભિન્ન રીતે ;
કીટને માટીમાં જઈ દટાવું ઊંડું :
    સર્વની પ્રકૃતિ છે ભિન્ન ચિત્તે ;
ભિન્ન દેશે અને ભિન્ન કાળે થયા
    ધર્મના પંથ પણ ભિન્ન એવા ;
સૂર્ય નહિ પણ ઉષાતેજ આછાં મળે,
    ધર્મને સત્યના અંશ તેવા !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૪

વર્ષ લાખો થયાં માનવી પૂછતો,
આપતો કોઈ ઉત્તર ન એને :
આપનારો રહ્યો છે છુપાઈ સદા,
તો પછી પૂછવો પ્રશ્ન કેને ?
હૃદયધબકાર પળપળ રહે વાગતા,
કોણુ એ, કોણુ એ, એમ પૂછે ;
વિશ્વનો મર્મ છે વિશ્વનો કોયડો :
સાન્ત શું કહે અનંતત્વ શું છે ?

લાખ પ્રશ્નોતણો એક ઉત્તર હશે,
કે હશે ઉત્તરે કો ન આરો ?
કે હશે વિશ્વની મૌનભાષા જુદી,
ને કરે માનવી આ લવારો ?
કંઈ જ કહેવાય નહિ તે સતત કોયડો,
ત્યાં પછી હોય શું કહેવું સૌને ?
સિંધુ આ વ્યોમને સતત પ્રશ્નો પૂછે,
વ્યોમ દે ઉત્તરો સતત મૌને !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

27/50

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ છઠ્ઠો

અનંતત્વની સાંકળી

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૫

જગત માયા બધી, જગત છાયા બધી,
ક્ષણિક છે માનવીકેરી કાયા ;
મૂર્ખ અજ્ઞાનમાં સતત મોહી રહ્યા,
જગત છોડી ગયા સર્વ ડાહ્યા ;
સૂર્યકિરણો ગૂંથે ધનુભવન ધુમ્મસે,
ઝમકતું કેટલી વાર રહેશે ?
હોય માયા કશી કાચી કાયાતણી ?
કેમ રહે માનવી નિત્યકલેશે ?—

સાધુજન સર્વને એમ બોધે બધે,
પણ સહજ માનવી કેમ ભૂલે ?
એ જ કાયા વિષે આત્મ આનંદ લે,
એ જ કાયા વિષે જીવન ઝૂલે ;
રામ ને કૃષ્ણ, જરથોસ્ત ને ખ્રિસ્ત, સૌ
જન્મ એમાં જ પામી ગવાયા :
કેદખાનું કિંવા આત્મકિલ્લો કહો,
પરમ અદ્‌ભુત દિસે એ જ કાયા !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

31/50

૧૬૬

દેહના ધર્મ ને જીવનનાં કર્મ સૌ
માનવીને રહ્યાં છે જ વળગી;
માનવી છૂટવા તો ભલે ચાહ્ય, પણ
કેમ એ આપદા થાય અળગી?
મસ્ત મોજાં રહ્યાં ઊછળી ઉદધિમાં,
ફીણ ને બુદ્‌બુદો ચળવળે ત્યાં;
તોય એ ભરતી કે ઓટ નહિ વીસરે,
છે સદા શાંતિ અંતર તળે ત્યાં.

દેહને રાખવા દેહને પોષવી,
જીવનનું કાર્ય એ મુખ્ય લાગે;
રોજ ને રોજ એ બોજ ઉપાડવો,
તોય નહિ આપદા એક ભાંગે;
રોજના શ્રમતણું રોજ વેતન મળે,
વેઠ એ છે જ દિનરાતકેરી:
માનવીનું મળે મૂલ્ય અંતિમ કશું?
એ જ સમસ્યા ઊઠે વિશ્વઘેરી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૭

ખાવું ને પીવું ને મોજ સૌ માણવી,
વ્યર્થ બીજું બધું જીવનમાંહીં ;
ચાર દિનની બધી ચાંદની આ દિસે,
ભોગવી લ્યો મળ્યા ભોગ આંહીં ;
મૃત્યુ તો આજ કે કાલ આવી જશે,
ને પછી ધૂળ ને રાખ રહેશે ;
રોકડું નાણું આ બાંધી લ્યો ગાંઠમાં,
કાલ શું થાય તે કોણ કહેશે ?—

બોલનારા હજી એમ પણ છે જગે,
દેહકેરું જ સુખ માનનારા ;
પણ ભલા માનવી ! કેમ એવા કરે
શ્વાન ને ઢોર જેવા પુકારા ?
ધૂળ ને ચારમાં લોટવા, ચાટવા,
માનવીદેહ શું છે રચાઈ ?
પ્રૌઢ તુજ પ્રકૃતિ ને બુદ્ધિનાં તેજ આ
ઢોરશું રાખતાં શી સગાઈ ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

33/50

૧૬૮

ભાવ ને બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતાથી ભર્યા
માનવીને જવું નિત્ય ઊંચે ;
ઢોર જેવી અધમ વાસના રાખતાં
એની ઉરપ્રૌઢિને શું ન ખૂંચે ?
ધૂળ ને ચારથી કંઈ જ વધુ શું નથી ?
ખાન ને પાન શું અંત્ય તુષ્ટિ ?
દેહથી પર નથી મનુજમાં કંઈ જ શું,
કે ન તે ચાહ્ય કંઈ અવર પુષ્ટિ ?

માટીનો માનવી માટીમાં મળી જશે,
તેથી શું માનવીજીવન ખોટું ?
પલકરંગી બધાં જાય પીછાં ખરી,
તોય ભાસે ઉષાજીવન મોટું ;
દેહને પોષતાં પાપ કશું યે નથી,
પણ મહીં રજ રહી જો ચમકતી,
તે તજી ના શકે જ્યોતિ એ દેહશું,
કે ન અટકે જીવનમાં દમકતી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૬૯

માનવીને મળ્યો આત્મ મોંઘો ઘણો,
 જીવનની સૌ કળા ખીલવવાને ;
પરમ ભેદો ભરી દેહ પણ છે મળી,
 જીવનના ભાર સૌ વહવવાને :
દેહની વાસના, દેહની વાંછના,
 આત્મને ઢાંકતી અંદ રાખે ;
ધુમસ ને વાદળાં જેમ વ્યોમે સરી
 સૂર્યને પૃથ્વીથી ઢાંકી નાખે.

દેહ છે જીવનનું શ્રેષ્ઠ વાહન ખરું,
 તદપિ દેહ જ નથી જીવન પોતે ;
દેહને રાખવી સ્વચ્છ આરોગ્યમાં,
 તદપિ નહિ આત્મનું ધ્યેય ખોતે !
દેહની ઢાલ છે આત્મને રક્ષવા,
 નહિ હરી આત્મનું તેજ લેવા :
આંખને રક્ષવા પોપચાં છે કીધાં,
 નહિ જ કંઈ આંખને ઢાંકી દેવા !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

35/50

4/25/2021

૧૭૦

આત્મનાં બંધનો આત્મને બાંધતાં,
દેહનાં બંધનો દેહ બાંધે :
બંધનો બેઉનાં એકમેકે મળી
આત્મ ને દેહને સાથ સાંધે ;
દેહના ગુણ વહે માત પૃથ્વી ભણી,
આત્મના ધર્મ પરમાત્મ પ્રત્યે :
દેહ ને આત્મના વિશ્વસંબંધમાં
માનવી નાચતો કર્મનૃત્યે.

દેહ ને આત્મના પરમ સંલગ્નમાં
માનવીએ રહ્યું કર્મ કરવું :
આત્મની આંખ ઊંચે જવા ચાહ્ય, પણ
દેહની પાંખ ઇચ્છે ઊતરવું :
દેહના દેશના દશ્ય સૌંદર્યમાં
માનવી દેહધૂળે દબાતો :
આત્મની ભૂમિ નવ દેહઆંખે પડે,
રે ચડે કેમ ત્યાં આત્મ આ તો ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
36/50

4/25/2021

૧૭૧

દેહ ને આત્મની ખેંચતાણે સતત
માનવી એમ જીવન વિતાડે ;
દેહના સ્વાદ ને જીવનવિખવાદમાં
આત્મના નાદને નવ જગાડે :
તોય આ દેહનાં બંધ દ્વારોતણી
ફાટમાંથી કિરણ કોક ફૂટે ;
માનવી જોય નવ જોય એ ઝાંખતો,
ત્યાં ફરી આંખ તો તિમિર ઘૂંટે.

જોવું એ કિરણ તો ફાટમાંથી જ શું ?
જોવું એ એટલે આંખ લો'વું ?
દ્વાર શું દેહનાં પૂર્ણ નહિ ખોલશે ?
આત્મને અંધતામાં જ જોવું ?
જાણ્યું નવ જાણ્યું કે માણ્યું નવ માણ્યું, ત્યાં
કાપ પડતો દિસે જીવનતંતે ;
તોય એ ટક્કરો ઝીલતો માનવી
હારતો ડારતો જાય અંતે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૭૨

માનવીજીવનની શક્તિ પરિમિત રહી,
માનવીજીવનની અવધ જેવી ;
અમિત આ વિશ્વ ને વિશ્વના મર્મની
તો પછી પામવી વાત કેવી ?
સ્થૂળને હીંચકે જીવન ઝૂલી રહ્યું,
સૂક્ષ્મની ડાળ પર દોરી ટાંગી :
કોણ એ હીંચકો અજબ ચલવી રહ્યો ?
નહિ જ મનુજે વૃથા વેઠ માગી.

સૂક્ષ્મ ને સ્થૂળના ઝૂલણામાં જગે
માનવીમન સદા ડોલી રહેતું ;
સ્થૂળને સ્પર્શતાં સ્થૂળ કથળી જતું,
સૂક્ષ્મ તો સ્પર્શની પાર વહેતું :
રંગ લેવા જતાં જાય કચડાઈ ત્યાં
ભભકભર શોભતી જે ચણોઠી :
સુંદરીને કપોલે ગુલાબી ચડે,
તે કદી કેમ ચૂંટાય કોથી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૭૩

સૃષ્ટિલીલા બધે લલિત લોલી રહી,
　　શી કરે માનવી પાસ લટકાં!
માનવી જાય સૌંદર્ય એ પકડવા,
　　મૂકી વિજ્ઞાનનાં ચતુર છટકાં :
સૂર્યનાં કિરણ પકડાય, પૂરાય, પણ
　　સૂર્યની ગતિ ન બંધાય ક્યાંથી :
માનવી પૃષ્ઠ પર પૃષ્ઠ ખોલી રહ્યો,
　　નહિ ખૂલે પૂર્ણ આકાશપોથી.

છે જ સૌંદર્ય આનંદ ને સ્તુતિથકી,
　　નહિ જ સૌંદર્ય કો ભોગ કાજે :
દારૂખાનાતણી ફૂલકણી આંજતી,
　　પણ જઈ ભેટતાં દેહ દાઝે!
માનવી મોરકલગી શકે મેળવી,
　　નહિ કદી સૂર્યની તેજકલગી :
કેમ સૌંદર્ય એ સૂક્ષ્મ તે પામશે?
　　સૂક્ષ્મની સાધના છે જ અળગી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૭૪

હોય પાસે છતાં કંઈ જ દેખાય નહિ,
તેથી પાસે નથી કેમ કહીએ ?
પવન પાસે છતાં કો ન પેખી શકે,
તદપિ સ્પર્શે દિલે તેમ લહીએ;
પવનથી પણ ઘણો સૂક્ષ્મ છે તેહનો
સ્પર્શ અંતર્ત્વચા કોક માણે;
થાય પંચેંદ્રિયો સૂક્ષ્મ બહુ જેહની,
તે જ અહીં સૂક્ષ્મની હસ્તી જાણે.

હોય પાસે ઘણું તો જ દેખાય તે,
વાત એ પણ ન કહેવાય સાચી;
ચક્ર પાસે જ ફરતું રહે વેગથી,
તોય જોવા પડે દૃષ્ટિ કાચી;
આંખ પાસે ધરો આંખ અથડાવીને,
તો પછી કોણ સામે નિરખશે ?
હોય પાસે કિંવા દૂર તેથી કશું ?
સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મદર્શી પરખશે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૭૫

જ્યાં લગી દૃષ્ટિ નહિ પરમ નિર્મળ બને,
ત્યાં લગી આત્મ નહિ શુદ્ધ દેખે;
ધૂંધતી સકળ જ્યાં સૃષ્ટિ નજરે પડે,
સાર નહિ ત્યાં કશો સત્ય લેખે;
પૃથ્વી નિજ વાદળાં ગગનમાં ધૂંધવે,
ને પછી તિમિરમાં ખિન્ન તાકે:
કેમ નહિ એ લહે એ જ નિજ વાદળાં
સૂર્યને ગગનમાં એમ ઢાંકે?

એ જ આકાશ છે, એ જ દૃગ પાસ છે,
તોય આભાસ છે ભિન્ન સહુના;
પારદર્શક હશે કાચ તે દેખશે,
પણ નથી સ્વચ્છ એ કાચ બહુના;
તિમિર ને તેજ બંને રહ્યાં દૃષ્ટિમાં,
તે મળી સૃષ્ટિનાં ચિત્ર પાડે:
આંખમાં હોય ફૂલું પછી કેમ કો
સૂક્ષ્મદર્શકતણો વાંક કાઢે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

41/50

4/25/2021

૧૭૬

આજ વિજ્ઞાન મથતું રહે પરિશ્રમે
પામવા વિશ્વનો ભેદ પૂરો,
શોધ કંઈ કંઈ કરે વિશ્વને સમજવા,
જેથી અજ્ઞાનનો થાય ચૂરો;
વીજળી વાયુને વશ કરી નાથિયાં,
ગહન આકાશ પર વિજય કીધો;
નવનવા નિયમ ને નવનવાં સાધને
માનવીશક્તિનો લાભ લીધો.

પૃથ્વી આકાશકરમાં રહી છે ઝૂલી,
તોય આકાશ નહિ હાથ આવે;
જાય વિજ્ઞાન આકાશને ઝાલવા,
પણ હજી યત્નમાં નહિ જ ફાવે;
પ્રકૃતિના ભેદ વિજ્ઞાન પામે ભલે,
આત્મના નવ મળે પ્રકૃતિ દો'તાં:
પોપટીકેરું સૌંદર્ય પકડાય પણ
મેઘધનુનું ઊડે જોતજોતાં!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

42/50

4/25/2021

૧૭૭

જગતમાં માનવી જ્ઞાનસીડી ચડી
પૂગશે કો દિ પ્રજ્ઞામિનારે ?
વિશ્વમહેકાવતાં અમરફૂલો અહીં
ઊગશે કો દિ આ જીવનક્યારે ?
વિશ્વ ને વિશ્વના ભેદની કૂંચી શું
પામશે કો દિ આ દેહમાંહીં ?
સ્વપ્ન મોંઘાં બધાં માનવીજીવનનાં
શું થશે પૂર્ણ કો કાળ આંહીં ?

આ અહંભાવ જે દેહને રક્ષતો,
સ્વાર્થને પોષતો જીવનકલહે,
તે કદી વિશ્વસ્નેહે સમાશે જઈ,
પામી વિભુરૂપ ત્યાં સ્વત્વવિલસે ?
હૃદયનું માંહ્યલું દ્વાર ખૂલશે કદી ?
આત્મની સત્ય મળશે વિભૂતિ ?
વિશ્વ આ જીવતું જાગતું જાય, ત્યાં
માનવીજ્યોતિ રહે કેમ સૂતી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

43/50

૧૭૮

જ્યાં લગી કાળના ગહન ઊંડાણમાં
  મનુજવિજ્ઞાન નિજ દૃષ્ટિ દોરે,
ત્યાં લગી સૃષ્ટિ પર સૃષ્ટિના ગોળ કંઈ
  માનવીદૃષ્ટિમાં તેજ મોરે ;
કોડને કોડથી કોડવારે ગુણો,
  તોય નહિ વિશ્વનો પાર લાગે ;
માનવીબિંદુ નિજ કીકીના બિંદુમાં
  તોય એ સિંધુ ભરવા જ માગે !

છે અનંતત્વ આ નાથના વિશ્વનું,
  થર ઉપર થર પડ્યા સૃષ્ટિઓના ;
કૈંક ભંગાય સરજાય કંઈ નવનવા,
  સ્થિર નથી વાસ કે ભાસ કોના :
એ અનંતત્વ આ નાથના વિશ્વનું
  માનવી કલ્પનામાં સમાવે ;
કાળ શું, વિશ્વ શું, ને અનંતત્વ શું :
  માનવીકલ્પના સૌ કુદાવે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૭૯

આપણું ચાહ્યું નવ થાય કંઈ જગતમાં,
 નહિ મળે આપણું કાંઈ માગ્યું;
માત્ર આ આપણે કાજ નથી જગત કે
 તે કરે આપણું ઠીક લાગ્યું;
જગતના વહનમાં યુક્ત જે થઈ ગયું,
 તે જ આખર થયું આપણું ત્યાં;
ચાહ્યું નહિ આપણે ચૂંટી શકીએ કશું
 તાપતાં જીવનભર તાપણું ત્યાં.

જગતનું ચક્ર આ ચાલતું જાય તે
 નહિ ફરે આપણી વાંછનાથી;
મૂર્ખ ઇચ્છા ભલે હાથ ઊંચા કરે,
 ચક્ર અટકે ન કો યાચનાથી;
સારું નરસું બધું બક્ષવું હોય જે,
 તે જગતચક્ર નિજ ચાહ્યું બક્ષે:
ફૂલને આપણે ચૂંટવા શું જશું,
 જો ન તે આપણી આંખ લક્ષે?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૮૦

જગતકિરતારને છે જગતની પડી :
હોય ચિંતા કશી માનવીને ?
માનવીઆંખ દેખી શકે કેટલું ?
પળ પછી થાય શું તે ન ચીને :
રાજ્ય મહારાજ્ય કંઈ કંઈ થયાં ને ગયાં,
નવ રહ્યાં નામ, નવ રહી નિશાની :
કંઈ લીસોટા રહ્યા ના રહ્યા જગતમાં,
માનવી તોય શો રહે ગુમાની !

શું થયું ચીન જાપાન ઝઘડે—પડે ?
શું થયું જો ન ઇંગ્લાંડ જીતે ?
શું થયું જર્મની ને ઇટાલી મળી
જાય ગળવા જગત સર્વ રીતે ?
શું થયું જો ન ભારત સ્વરાજ્યે ઝૂલે ?
કાળના વહેણુમાં સર્વ સરખું :
જગત જેણે કીધું તે જ તે જાણતો :
કેમ એ જોઈ હું રોઉં હરખું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૮૧

છો ગયા જે ગયા છે બધા ભૂતમાં,
સ્વપ્ન અહીં તહીં રહ્યાં કોક તેનાં:
ચીન ઈરાન ને રૂમ ને શામ ને
મિસર ભારત હજી એ જ એનાં:
જો સુકાયું હશે કૈંક આ ઠામ તો
કૈંક લીલા હશે ત્યાં વધેલી:
વાય વહાણાં હજી તે જ રસ રેલતાં,
વરસતી મેઘની તે જ હેલી.

ભૂત શું લઈ ગયું? આજ શું રહી ગયું?
ન્યૂન શું થઈ ગયું વર્તમાને?
કૈંક ફૂલો ખર્યાં, કૈંક ફૂલો ફૂલ્યાં,
હર્ષ ને શોક તે માટ શાને?
ઊકળતી કાળ કેરી કઢામાં પડ્યું
આજ ખદ્બદ થતું સર્વ ભાસે;
જે પડ્યું ટાઢું તે ભૂત તો રસભર્યું:
આજ પણ એમ કાલે ગણાશે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

47/50

4/25/2021

૧૮૨

છે અનંતત્વને એક છેડે પ્રભુ,
માનવી છે રહ્યો અન્ય છેડે:
જીવન એ બેની વચ્ચે રહી ઊકળતું
ઊછળતા સિંધુશું પંથ ખેડે;
માનવી ચાહ્ય એ સિંધુ ઓળંગવા,
પૂગવા આખરે પ્રભુકિનારે;
જીવનનો સિંધુ નિશદિન ઉછાળા ભરે,
ને ડરે તે જવા પેલી પારે.

સિંધુ આ પંડનો ભરતરંગે ચડે,
ત્યાં ભૂલે માનવી પાર પેલી;
સિંધુના નાદમાં, ઊર્મિવિખવાદમાં,
દૃષ્ટિ ઉન્માદમાં રહે જ ખેલી;
આવતા સાદ સામા કિનારાથકી
સંભળાતા પડે બંધ ધીરે:
જીવન પોતે જ શું પ્રભુવિરોધી હશે?
માનવી પૂગશે કો દિ તીરે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

48/50

૧૮૩

જે અનંતત્વની સાંકળીમાં ગૂંથ્યું,
તે જ સાંપ્રત અહીં માનવીનું;
સાંકળીની કડી એક જીવને જડી,
તે કડીમાં રહે જીવન ભીનું;
વેંતભર પાટ છે એ કડીનો અહીં,
માનવીજીવન છે એક બિંદુ :
એટલું બિંદુ પોતાનું કહી માનવી
જાય ભરવા અનંતત્વસિંધુ !

થાય સાંપ્રત બધું ભૂત ધીરે ધીરે,
ને દિસે જીવન સરતું જતું ત્યાં;
કૈંક કવચો ઊતરતાં જતાં જીવનથી,
જીવન ભૂલે કદી શું હતું ત્યાં!
જે ગયું તે રહ્યું છે અનંતત્વમાં,
જે હજી આવશે તે ય રહેશે;
સાંકળી પણ દિસે નિત્ય સરતી જતી,
ને જીવન સરી જતું સાથ વહેશે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૮૪

જે જતી સાંકળી એ વણાતી જગે,
 ત્યાં જતાં આપણે સૌ વણાતાં :
જે હશે ભાવિ તે થાય સાંપ્રત પછી,
 ને જતાં ભૂત તે સૌ ગણાતાં ;
વિશ્વની સાંકળી જે વણાઈ ગઈ,
 ત્યાં કશું ભૂતને કાજ રોવું ?
જીવન એવું જ આ જો ગૂંથાવું હતું,
 તો જીવનમાં વૃથા આંસુ ખોવું.

સારું કે નરસું જે લાગ્યું આ હૃદયને,
 તે હતી ગૂંથણી કંઈ જીવનની ;
સાંકળીમાં કડી જો ન એ પડત તો
 સાંકળી છૂટત સર્જનવહનની ;
જે થયું તે જ સારું ગણી ચાલવું
 જીવનકર્તવ્યમાં વીરતાથી :
ચંદ્રની હોય લક્ષ્મી હરાઈ બધી,
 તોય આ શો ઘૂમે ધીરતાથી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

50/50

4/25/2021

૧૮૫

અમિત આ સાંકળી કાળ અવકાશની
છે પડી સકળ આ વિશ્વ વીંટી;
કોઈ ઠામે ન છેડા મળે એહના,
કોઈ ઠામે ન કો તૂટ દીઠી;
એક એ સાંકળીની કડીમાં બધું
માનવીજીવન રહે છે સમાયું;
મારું—મારું કરી માનવી જે કહે,
તે બધું એ કડીનું ગણાયું.

અલ્પ ને ક્ષુદ્ર આ એવું છે જીવન, પણ
ભોગવો તે ભલી રીત પૂરું;
છે કડી અલ્પ, પણ એ કડી વિણ રહે
સાંકળીકેરું ગૂંથણ અધૂરું;
શું કડી એ કઢંગી થવા દેવી, કે
ઉચ્ચ કુંદનતણી કૃતિ અનેરી?
વિશ્વજીવન વિષે સફળતા વિફળતા
એ જ છે માનવીજીવનકેરી!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

૧૮૬

વર્ષ ક્રોડો સુધી કાળઅંધારમાં
 જીવનની સાંકળી રહી વણાતી;
કીટ, પશુ, પંખી ને માનવી ઊપજતાં
 સાંકળી અણતૂટી રહી ગૂંથાતી;
કાળઅંધારમાં કંઈક કડીઓ પડી,
 માનવી જોય નહિ જોય આજે;
જીવનનું ભાન ધીમે ધીમે ખૂલતાં
 એકતા સાંકળીની વિરાજે.

પ્રકૃતિનાં નીચમાં નીચ રૂપો થકી
 જીવન કેવું રહ્યું આ ઘડાતું!
દર વિષે ને ગુફામાં જગત જાણતું,
 તે જીવન આજ ચોમેર ધાતું;
જીવનનું ભાન આ જેમ પ્રતિદિન વધે,
 તેમ આ વિશ્વ પણ વધુ વિકાસે;
જીવનની પ્રગતિમાં જેમ માનવ વધ્યો,
 તેમ નરનો નરોત્તમ ન થાશે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૮૭

જેમ નાટક વિષે હોય અંકો ઘણા,
　　તેમ રહે દશ્ય બહુ અંક અંકે,
કૈંક દશ્યો અને અંક સાથે મળી
　　પૂર્ણ તે થાય નાટક નિઃશંકે;
નાટ્યકારે પ્રથમ જેમ નાટક રચ્યું,
　　તેમ ભજવાતું તે જાય તખ્તે;
કાળ હો દિવસ કે વર્ષ કે યુગતણો,
　　તોય ભજવાય તે એક વખ્તે.

દશ્ય એક જ કદી જોઇને કોણ કહે,
　　હોય નાટક બધું એમ કેવું?
શું ગયું પૂર્વમાં, શું હશે ઉત્તરે,
　　એક એ દશ્યથી કેમ લહેવું?
વિશ્વનાટક બધું એમ આ ચાલતું,
　　દશ્ય આ આપણું એક તેમાં:
કેમ સમજાય કદી એક આ દશ્યથી
　　પૂર્ણ આ વિશ્વનું તત્ત્વ એમાં?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

3/50

૧૮૮

વૃક્ષ જે નવ દીઠું તેહના પત્રને
દેખતાં કોણ તે વૃક્ષ જાણે ?
ફૂલની પાંદડી એક કો દેખીને
ફૂલનો ઘાટ શું પૂર્ણ માણે ?
નહિ દીઠો માનવી, તોય કર તેહનો
જોઈ કો ચિત્ર શું તેનું પાડે ?
કલ્પનાની ભલે શક્તિ હો કારમી,
તોય નહિ વસ્તુ કો તે ઉગાડે.

જેવું ને જેટલું વિશ્વ દેખાય આ,
તેવું ને તેટલું જોઈ સામે,
કોણ જાણે હશે વિશ્વ કેવું બધું,
કોણ જાણે જતું કોણ ઠામે ?
જે સતત વર્તમાને રહ્યું છે અચળ,
તે અનંતત્વ શું આજ માપે ?
જે સદા છે જ તેની કશી યોજના ?
વિશ્વનો અંશ કયમ વિશ્વ કાપે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૮૯

છે ઘડીપળતણું, એમ કહી કોઇને
    આપણે કેમ શકીએ વખોડી ?
એ ઘડીપળ ઉપર તો અનંતત્વની
    સાંકળીની કડી સર્વ જોડી ;
આપણી છે ઘડી આપણા માપની,
    તેમ સૌની હશે સૌ પ્રમાણે :
સૂક્ષ્મની નિમિષ કંઈ યુગયુગોની હશે,
    કૈંક કલ્પોતણી બ્રહ્મ માણે !

છે ઘડીપળતણું મેઘધનુ વ્યોમમાં,
    તદપિ દે સૂર્યનું ઉર ઉઘાડી ;
છે ઘડીપળતણી વીજળી વાદળે,
    તદપિ ઝળુકાવી દે વ્યોમઝાડી ;
છે ઘડીપળ સમું આવીને ઊડતું
    જીવન આ જગતમાં સર્વકેરું ;
નથી જ ખોટી ઘડીપળ કદી કોઈની,
    જીવન ઝૂલે જહીં રમ્યઘેરું.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

5/50

૧૯૦

એ ઘડીપળ વિષે તો અનંતત્વના
શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ કંઈ નિત્ય ચાલે;
છે અનંતત્વના વૃક્ષનાં પર્ણ એ,
કંઈ ઊગે ને ખરે કાળપાળે;
એ અનંતત્વની દોરી પર લટકતાં
જગતમાં સર્વનાં જીવન ઝૂલે;
હો ઘડીપળતણું જીવન એ જગતમાં,
તોય તે જીવવું સત્ય મૂલે!

જે અનંતત્વમાં સૌ સમાયું રહે,
તે અનંતત્વથી કોણ છૂટે?
સર્વનાં જીવન રહે એ મહાજીવનમાં,
તો પછી કોનું ત્યાં જીવન ખૂટે?
જે અનંતત્વમાં આગિયા ઝબકતા,
તે અનંતત્વમાં છે જ તારા:
જીવન હો દીર્ઘ કે ટૂંકું તેથી કશું?
નિજ ઘડીપળ સમા હો ઝગારા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૯૧

માનવીઆંખને દૂર લાગે બધું,
દૂરની ભાવના દૃષ્ટિ પોષે:
પ્રભુ રહ્યો દૂર આકાશની પાર, ને
માનવીઆંખ ઊંચે જ જોશે;
પ્રભુ રહ્યો દૂર તો દૂર આકાશના
સર્વ પડદા પડી દૃષ્ટિ રોકે;
દૂર ને દૂર દૂરબીન રહે માંડતો,
માનવી દૂર સઘળું વિલોકે.

છે અનંતત્વ અંદર બધે પ્રભુ રહ્યો,
ને અનંતત્વની પાર વસતો;
નહિ અનંતત્વ ભેદાય કો દૃષ્ટિથી,
દૂર ને દૂર પ્રભુભાસ ખસતો;
છે અનંતત્વની બે દિશા: એક છે
ક્ષિતિજમાં ને બીજી આંખ પાસે:
ક્ષિતિજમાં દૃષ્ટિ ઢંકાય પ્રભુકરથકી,
તે જ કર આંખ પડી કંઈ ન ભાસે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

7/50

4/25/2021

૧૯૨

નહિ મહાકાળમાં રાત્રિ કે દિવસ છે:
એક અણરંગી દર્શન સદાનું;
ગઈ કિંવા આવતી કાલ તેમાં નથી,
આગલું પાછલું કંઈ ન છાનું;
એક દોરી રહી વિશ્વદર્શનતણી.
તે રહે ગોળ ખેંચાતી એમાં;
જીવનની રંગભૂમિ જુએ જેટલી,
તેટલીની ગણે હસ્તી તેમાં.

નિત્ય સરતી રહી દોરી એ દેખીને
માનવીઆંખ ભરમાય આપે;
આજ ને કાલના ભાગલા પાડતી
તે મહાકાળને એમ માપે:
વિશ્વદર્શનતણી એ સિનેમાપટી
જીવનની ભૂમિમાં ફરતી લાગે;
દોરી દેખાય જ્યાં જીવનને માપતી,
જીવન ત્યાં માપવા કાળ માગે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૯૩

ક્રોડ પર ક્રોડ વર્ષો ગયાં છે વહી,
ક્રોડ પર ક્રોડ બીજાં ય જાશે,
પણ અનંતત્વનો જે પ્રવાસી રહ્યો
કાળ તે બેસી શું થાક ખાશે?
કંઈ જૂનાં તોડતો, કંઈ નવાં જોડતો,
જાય એ વિશ્વઇતિહાસ રચતો:
કંઈ અનંતત્વનાં સ્વપ્નને પૂરવા
કાળ અવિરત રહે એમ મચતો.

ક્રોડ પર ક્રોડ વર્ષો ગયાં છે વહી,
ને હજી માનવીજીવન વહેતું;
માનવી પણ પ્રવાસી અનંતત્વનો,
શેં ન જાણે જીવન નિજ હલેતું?
વિશ્વ બક્ષે સતત નવલ કંઈ જીવનને,
જીવન ખેલે ભલે લાખ ખેલો:
વ્યોમ તારાભર્યું તોય ખાલી રહે
બાંધવા જીવનના સ્વપ્નમહેલો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

9/50

4/25/2021

૧૯૪

જગતમાં ફૂંકતા તીવ્ર શીત વાયરા,
તે થકી કબરમાં જઈ ભરાવું;
અગર ભડભડ થતા અગ્નિખોળે પડી
જ્યોતિની હૂંફમાં જઈ સમાવું;
કે પડી સૂર્યને તાપણે તાપમાં
ધ્રૂજતા દેહનું દાન કરવું:
જ્યાં બધા શાંતિને શોધતા, ત્યાં જતાં
માનવીને કશું હોય ડરવું?

બ્રહ્મ તો જેમનું તેમ રહે નિત્ય, પણ
સર્વ બ્રહ્માંડ આ જાય ફરતું;
જળ ફુવારાતણું ઊછળી ઊડતું,
તોય પાછું ફુવારે ઊતરતું;
શુદ્ધ છે જ્યોતિ એક જ અનંતત્વની,
વિવિધરંગી વસ્યાં જીવન તેમાં:
રંગ ભૂંસી બધા શુદ્ધ જ્યોતે જવું,
માનવી ચાહ્ય તે છે જ એમાં!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

10/50

૧૯૫

જગતમાં જન્મતાં સર્વ આ માનવી
 પોતપોતાતણો દીપ લાવે;
હોય તેજસ્વી કે હોય ઝાંખો કદી,
 આંખને એ જ રસ્તો બતાવે;
પોતપોતાતણા દીપમાં માનવી
 પોતપોતાતણો ગર્વ ધરતા:
જગતદરિયે વિવિધ દીપ એ ધારતા
 માનવીદીપ દેખાય તરતા.

સર્વના દીપમાં જ્યોતિ એક જ બળે,
 પણ ગણે ભિન્ન સૌ જ્યોતિ તરતી:
જ્યોતિ મારી જ આ છે ખરી, સર્વ કહે,
 જ્યોતિ તારી જ દેખાય નરતી;
મારું ને તારું સૌ એમ ગૂંચવાઈને
 માનવીદીપ અથડાય સઘળે;
સર્વ કહે દીપ મારો જ છે સૂર્યશો;—
 તોય શાં સ્ખલન પ્રત્યેક ડગલે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૯૬

માનવીને બધું જાતથી જાણવું,
માનવું અન્યનું તે ઉવેખે;
સર્વની આંખનાં તેજ લાગે જુદાં,
માનવી સર્વ સરખું ન દેખે;
આંખની ગતિ સમું આંખ સૌ દેખતી,
અન્યની આંખ શું કામ આવે?
સર્વને દીપ નિજ તો જુદો જોઇએ,
અન્યનો દીપ ત્યાં કેમ ફાવે?

જાણવું પ્રથમ તો જાતને જાણવું,
જગત નહિતર બનાવે પિપૂડી;
જગતવ્યાપાર શું ખેડશે માનવી,
જો ન જાણે કશી જાતમૂડી?
આંખનાં તેજ સમ દીપ અજવાળવો,
જોઇએ તેવી ઝળકાવી જ્યોતિ;
જાય અજ્ઞાનઅંધાર પોતાતણો,
તો જ લે જાત ને સત્ય ગોતી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૧૯૭

કેમ કહે કોઈ, મારી જ શ્રદ્ધા ખરી,
કેમ કહે કોઈ, તારી જ ખોટી?
સર્વના દીપમાં જ્યોતિ જળતી રહી,
સર્વની પોષતી આશ મોટી?
નહિ ઊગે ઝાડ શ્રદ્ધાતણાં જગતમાં,
કે ફળો તોડી સૌ જોય ચાખી;
જગતમાં સ્વાદ પણ સર્વના છે જુદા,
સર્વની ભિન્ન રસવૃત્તિ રાખી.

સર્વ શ્રદ્ધા દિસે વ્યર્થ ને નાસ્તિશી,
સર્વ શ્રદ્ધા દિસે તેમ સાચી;
એક દર્પણતણા ટૂકડા સૌ પડ્યા,
સર્વ નિજ ટૂકડે જોય રાચી;
સર્વ આકાશ આ એક છાયું બધે,
પૃથ્વી આખી ન તે એક દેખે:
ક્હીંક રહે ખુલ્લું ને ક્હીંક રહે વાદળાં;
નિજ શિરે જોય તેવું જ લેખે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૧૯૮

સતત શંકા અને નિત્યના ભય વિષે
એક શ્રદ્ધા બધું રહે ટકાવી;
પ્રકૃતિની શક્તિના દંત જ્યાં ત્યાં પડે,
માનવીજીવન તે દે ડરાવી;
એક શ્રદ્ધા વસે અંતરે ઊંડી તો
યુદ્ધમાં વીર જઈને ઝઝૂમે:
સૂર્ય પણ એમ અજ્ઞાત અવકાશમાં
એ જ શ્રદ્ધાથકી નિત્ય ઘૂમે!

માનવીહૃદયમાં ઉદય શ્રદ્ધાતણો
થાય છે જન્મતાં જગતમાંહીં;
બાળને હૃદય જે અચર શ્રદ્ધા વસે,
તે જ તેની કરે વૃદ્ધિ આંહીં;
જીવન ઘડવા થકી કંઈક ઓજાર નિજ
માનવી બુદ્ધિથી લે બનાવી;
તદપિ શ્રદ્ધા જ નહિ હોય જો હાથમાં,
કેમ ઓજાર તે દે ચલાવી?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

14/50

4/25/2021

૧૯૯

બુદ્ધિની સાથ શ્રદ્ધા ઊગે ને ખીલે,
તેહ શ્રદ્ધા બને કેમ ખોટી ?
વસ્તુ દેખાય જ્યાં ત્યાં જ છે વસ્તુ, એ
કેમ બંધાય સિદ્ધાંતકોટિ ?
આંગણે ચાંદની રેલતી જોઈને
ચંદ્રની થાય નભમાં પ્રતીતિ :
સૂર્ય ને ચંદ્ર ને પૃથ્વી ભ્રમણે મળે
સૂર્ય ને ચંદ્રની ગ્રહણરીતિ.

નહિ જ શ્રદ્ધા કદી નભકુસુમની ફળે,
માનવી વર્ષ લાખો ય થોભે ;
માનવું હોય તે સર્વ માનો ભલે,
નેવનાં નીર નવ જાય મોભે ;
એક શ્રદ્ધાથકી એક ચિત્તે ર્‌હે,
ત્યાં જડે ચિત્તને પરમ શાંતિ :
ચિત્તમાં ચિત્ર શ્રદ્ધાતણું જો ઠરે,
તો હરે ચિત્તની સર્વ ભ્રાંતિ.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

15/50

૨૦૦

વિશ્વનો ભાવ તારકકણે ઊભરે,
સૂર્યનો ભાવ જ્યોતિઃશિખામાં;
પૃથ્વીનો ભાવ પથરાય લીલા વિષે,
સિંધુનો ભાવ વાદળવિભામાં;
મેઘનો ભાવ છે વીજચમકારમાં,
વૃક્ષનો ભાવ છે ફૂલતણુખે:
જગતમાં સર્વના ભાવતણખા ઊડે,
સર્વની દૃષ્ટિ કંઈ ઊર્ધ્વ ઝંખે.

વિશ્વમાં હોય અંધાર તો છો રહ્યો,
સૂર્યમાં છો રહી તીવ્ર જ્વાળા;
પૃથ્વીમાં છો રહ્યાં કળણ કર્દમ બધે,
સિંધુમાં છો રહ્યા ભયઉછાળા;
મેઘમાં છો રહી વિકૃતિમય શ્યામતા,
વૃક્ષમાં છો રહી અચર જડતા:
છો રહ્યા માનવીમાં ય બહુ દોષ, પણ
પરમ પ્રભુભાવ શા ઉર ઊપડતા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૦૧

પ્રભુતણી આશિષો વરસતી રહે સદા
વિશ્વ પર તેજના અમૃત જેવી;
જેહની જેટલી ખુલ્લી બારી હશે,
ઝીલશે તેટલી તેહ તેવી;
આત્મ પરમાત્મનો યોગ એ બારીમાં,
નિત્ય પરમાત્મ જોતો રહે ત્યાં;
આત્મ જો બારી એ નહિ ઉઘાડી શકે,
તો પછી પામશે યોગ એ ક્યાં?

તોય એ બારી પર મેઘની ધારશી
પ્રભુતણી આશિષો નિત્ય પડતી:
ખોલ તું, ખોલ તું, એમ કંઈ બોલતી,
ત્યાં ટકોરા કરી રહે તતડતી;
કાટ ખાઈ ગયા આગળા તોડશે,
બારી જવ ખોલી ત્યાં નજર કરશે,
તિમિરમાં રાચતો માનવી નિરખશે
અમૃત પ્રભુનાં કશાં સભર વરસે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦૨

માનવીજીવનનાં ત્રાજવાં જગતમાં
સતત રહે ડોલતાં તોલ કરતાં,
નહિ જ સ્થિરતા પલક પામતાં કોઈ દિન,
નહિ જ આરામમાં ઠામ ઠરતાં;
ઘડીક આનંદનું ત્રાજવું ઊતરતું,
જોઈ ભરવા જતો મનુજ મૂઠી;
ત્રાજવું જાય પાછું ઉપર ત્યાં ચડી,
ને પડે હૃદયની આશ જૂઠી.

વિધિતણો હાથ એ ત્રાજવાં ધરી રહ્યો,
ત્રાજવાં નહિ જ સમતોલ રહેતાં:
સતત આનંદ ને શોકનાં ડોલને
નવનવું વિધિતણે હાથ દેતાં;
નહિ ભલાને મળે સતત આનંદ, કે
નહિ બૂરાને સદા શોકહિસ્સો:
જીવન જોખાય કે માનવી, શું હશે?
કેમ સમજાય એ અજબ કિસ્સો?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦૩

માનવીઆંખમાં ભાવિજીવનતણું
સ્વપ્ન સરતું રહે કોઈ રીતે;
પૃથ્વીનું વેંતભર જીવન જે દીસતું,
તે નથી પાડ્યું કો ચિત્ર ભીંતે:
વેંતભર જીવન એ સહજ પૂરું થતાં,
સ્વપ્ન પણ શું થશે લુપ્ત એનાં?—
દોર તૂટી ગયો, ઘટક ફૂટી ગયો:
હોય ભરવાં હવે વારિ શેનાં?

જગતમાં વિષમ છે ત્રાજવાં વિધિતણાં,
જીવન સૌનાં નથી એકસરખાં;
પળપળે ત્રાજવાં થાય ઊંચાં નીચાં,
કદી મળે પાઘ તો નહિ પગરખાં;
વિષમ એ જીવનનો જોગ એવો વિષમ
કેમ આ માનવીને ટકાવે?
જીવનનાં વિષમ એ ત્રાજવાંને ન શું
ભાવિજીવન જ સમતોલ લાવે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૦૪

સ્થૂળવાદી જગે કૈંક વિજ્ઞાનીઓ
મૃત્યુથી પાર નવ કંઈ જ દેખે :
દેહનાં સર્વ પરમાણુઓ જઈ પછી
પંચભૂતે ભળે, એમ લેખે;
જે રસાયનથકી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ,
તે વિલય પામતાં શક્તિ તૂટે;
પરમ આ પ્રકૃતિના યંત્રનું પૂતળું
ભાંગતાં યંત્રની યુક્તિ છૂટે.

બુદ્ધિ તો સર્વને કહે મરી ફીટવા,
મૃત્યુ તો અંત છે સૌ ક્રિયાનો :
બુદ્ધિની પાર નવ બુદ્ધિ દેખી શકે,
બુદ્ધિ બંધાય બાંધી વિધાનો;
પણ ઉરે પળપળે ઊભરતો સ્નેહ આ
જીવનને જીવનની પાર જોતો;
સ્વપ્ન ને કલ્પના કેરી પાંખે ઊડી
મૃત્યુની પાર નિજ આશ પ્રોતો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦૫

જીવનનો અંત જો હોય બસ મૃત્યુમાં,
પુણ્યનું ફળ કદી હોય માટી,
કેમ આ ઝૂંસરી જીવન એ ખેંચશે,
પુણ્ય કયમ છોડશે દુઃખઆંટી ?
કીટ પશુનું કશું જીવન છે ગાળવું ?
આશ વિશ્વાસનું ધૈર્ય કયાંથી ?—
જીવનને ભાવિનું સ્વપ્ન જિવાડતું,
પુણ્યને ટેકવે ધર્મસાથી.

જન્મનું બીજ જો હોય કંઈ પાપમાં,
તો સકળ જગત આ છે જ પાપી :
શૂન્યમાંથી નહિ જ એકડો ઊપજે,
દ્યો પછી પુણ્યની વાત કાપી;
ઠેકતો, દોડતો, પડી પડી ઊઠતો,
ફરી ફરી માનવી જોય ઊંચે :
પાપ શું થઈ ગયું, પુણ્ય શું રહી ગયું—
ને મુઝાતો રહે જીવનગૂંચે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦૬

બીજમાંથી ઊગે છોડ નાનો પ્રથમ,
છોડમાંથી ઊગે વૃક્ષ છાઈ;
ડાંખળી, પાંદડી, પુષ્પથી ખીલતું
તે ફળી જાય આખર સુકાઈ;
બીજમાંહીં જ જે સૂક્ષ્મરૂપે હતું,
તે ખીલીને થયું વૃક્ષ મોટું;
બીજમાં નહિ હતું તે થયું વૃક્ષમાં,
કેમ કહેવાય એ કથન ખોટું ?

જીવનના વહનમાં જે બધું થાય તે
જીવનના બીજમાં પૂર્ણ હતું ;
જીવનના અંતનું દૃશ્ય પણ બીજમાં
જન્મ પૂર્વે હતું એમ સૂતું ;
બીજ જે ભૂમિ ને કાળમાં છે પડ્યું,
તેમ તેની ખીલે જીવનલીલા ;
કેમ એ જીવનનું વહન કો ફેરવે ?
પૂર્વથી છે પડ્યા સર્વ ચીલા.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૦૭

અણગણ્યાં વર્ષ પૂર્વે હતું કેવું આ
  માનવીજીવન તે સહજ ધારો;
જંગલો ને ગુફાઓ વિષે ઘૂમતો
  માનવી જીવતો કરી શિકારો;
બુદ્ધિ ને કલ્પના કંઈક ધીમે ધીમે
  ખીલતાં એ થયો આજ જેવો;
આજ તો સ્વર્ગ સુધી છલંગો ભરી,
  ધ્રૂજવે સ્વર્ગના કંઈક દેવો!

કોણ જાણે અજબ માનવીજીવન આ
  શું થશે ભાવિમાં વિશ્વપાટે?
કાદવે ખૂંદતો, વ્યોમમાં ઊડતો,
  આજનો ક્યાં જશે કાળઘાટે?
કેટલાં પડ બીજાં ગહન આકાશનાં
  ખૂલશે માનવીઆંખ પાસે?
માનવી ભાવિજીવને બને દેવ, તો
  પૃથ્વી આ સ્વર્ગરૂપે વિકાસે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૦૮

કૈં હજારો બીજાં વર્ષ વિશ્વે જતાં,
માનવીજીવન બનશે અનેરું ;
ભાવિ એ જીવન કંઈ લક્ષધા દીપશે
દિવ્યતા ભવ્યતાથી ઘણેરું ;
આજ આ જીવનનો ભેદ જે નવ મળે,
આજ જે વિશ્વ લાગે ઉખ્યાણું ;
ભેદ પામી, ઉખ્યાણું કદી છોડવી,
જીવન લેશે નવલ વિશ્વલહાણું !

આજ કૂંડાં બધે શોકછોડે ભર્યાં,
ઊગશે ત્યાંહીં આનંદફૂલો ;
આજ આ રજનિનો હાર તૂટ્યો દિસે,
તે થશે ત્યાં અખંડિત અમૂલો ;
આજ આ ટૂકડા ઈંદ્રધનુના પડ્યા,
તે બની ભવ્ય વર્તુલ સુહાશે :
માનવીજીવન આ ભંગસ્નેહે ભમે,
તે તહીં પૂર્ણસ્નેહે હુલાશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

24/50

4/25/2021

૨૦૯

માનવીરૂપ જેવું દિસે આજ એ,
તેહ અંતિમ નથી રૂપ એનું;
જે મહામાનવીજીવન છે ભાવિમાં,
બાળપણ આજ દેખાય તેનું;
આજ એ નવનવે રમકડે રાચતો,
ભાંગતો ફોડતો જાય રોતો;
ચંદ્રનો કનકવો વ્યોમમાં ચગવવા
રોજ માગી, રડી આંસુ લો'તો!

વિશ્વનો નિયમ છે વિશ્વની પ્રગતિનો,
ત્યાં જીવન સર્વ છે પ્રગતિપંથે;
આવતાં ઊતરતાં સિંધુમોજાં તટે
ભરી રહે સિંધુની ભરતી અંતે;
જીવનસરવર વિષે બુદ્ધિબળ જે પડ્યું,
વર્તુલો જાય તેનાં વિકસતાં:
શું થશે માનવીજીવન એ ભાવિમાં?
સ્વપ્ન શાં શાં સરે નયન હસતાં!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
25/50

4/25/2021

૨૧૦

વેંતભર જીવનમાં મહાલતો માનવી
  વિશ્વનો સકળ અધિકાર ઇચ્છે;
બુદ્ધિ ને કલ્પનાકેરું બળ સાધતો
  પ્રકૃતિની શક્તિનો પાર પ્રીછે;
પાંખ પકડી ઉતારે નીચે વીજને,
  શબ્દસંદેશ સઘળે પુગાડે;
કલ્પનાચિત્ર રાવણતણી લંકનું
  આજ અહીં જીવતું કરી ઉઠાડે!

દોડતા જગતની પાર આ દોડતો
  માનવી ભાવિમાં શું ન કરશે?
વાદળાં ફોડીને આજ જે ઊડતો,
  તે ન શું ચંદ્ર પર જઈ ઊતરશે?
પળ ઉપર શું અનંતત્વ નહિ બાંધશે,
  રજ ઉપર સૂર્યની દિવ્યતાને?
કલ્પના કાર્યમાં અગર નહિ પરિણમે
  તો ઊગે કલ્પના શા વિધાને?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

26/50

4/25/2021

૨૧૧

શક્તિઓ કૈંક છે માનવીની હજી
અણુખપી, અણુખીલી પડી રહેલી;
નથી નવીનતા હજી બાળપણની ગઈ,
આંખ છે લાખ પ્રશ્ને ભરેલી!
સર્વમાં આંગળી મૂકવા જાય એ,
કંઇક સમજે, વળી કહીંક દાઝે:
પાય ડગમગ થતા, બોલ અધૂરા જતા,
ઘડી ઘડી પડી જતાં પૃથ્વી બાઝે!

માનવી આજ તો છોડ જેવો દિસે,
જે ઉપર ફૂલ બેચાર ફૂટે;
છોડ પર ફળ હજી કોઈ લાગ્યાં નથી,
કે જગત પૂર્ણ આસ્વાદ લૂંટે;
નહિ હજી સિંહનું બાહુબળ છે ખીલ્યું,
નહિ હજી શબ્દમાં મેઘ બોલે;
માનવી પૂર્ણ નરવીર જ્યારે થશે,
કોણ જાણે કશી સૃષ્ટિ ખોલે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

27/50

૨૧૨

નાની નાની બધી વ્યગ્રતા આજની,
આ બધી ગર્વની તુચ્છ વાતો,
આ બધી પૂતળી બાળરમતોતણી,
આ ક્ષણિક મોદ દેતી મિરાતો :
આત્મની આંખ જ્યારે પૂરી ખૂલશે,
તુચ્છતા એ જશે સર્વ ત્યારે ;
માનવી પૂર્ણદેહે ઊભો ત્યાં થશે,
ખૂલશે શક્તિ નવહૃદયદ્વારે.

આજ ખદબદ થતાં માનવીઓ વિષે
કો મહાત્મા દિસે ક્રોડજનમાં,
ચંદ્રશું તેજમાં જે વિશેષે ઝળી
સર્વને આંજતો મનગગનમાં ;
ભાવિમાં માનવીજાત બહુધા થશે
એ મહાત્મા સમી શક્તિશાળી ;
ને મહાડગ ભરી કૂચ કરતી જશે
તુચ્છતા આજની સર્વ ટાળી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૧૩

નવનવા આશયો રોજ ઉરમાં ઊગે,
નવનવાં ધ્યેયના દૂર તારા ;
નવનવી આશ ઝબકે ઉષાપાંખમાં,
નવનવા સ્વપ્નના નીલ ક્યારા :
ભાવિ તે માનવીજીવન કેવું થશે,
તેહના એ જ સંકેત આવે :
મંદ કુમળી પ્રભા જે પ્રભાતે પડે,
તે જ ભાનુપ્રભા ભવ્ય લાવે.

આજ વિજ્ઞાનની વીજળી ખોલતી
વિશ્વઅંધારનાં કોતરોને ;
ગણિત કંઈ કંઈ કરીને ખગોળે જુએ
માનવી અણદીઠા કંઈ ગ્રહોને ;
ભાવિકેરી વસંતે થશે ભરતી જે,
વીળ તેની પડી છે જ ચૂકી :
પૂર્ણ જ્યારે થશે એ મહામાનવી,
લાગશે દેવની મૂર્ત્તિ ટૂંકી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

29/50

૨૧૪

ભવ્ય તે ભાવિનું માનવીજીવન એ
ઉચ્ચ બનશે બધી રીત એવું :
સભર ભરતી ચડે સિંધુમાં પૂર્ણ, ત્યાં
સિંધુજળ પૃથ્વી છલકાય જેવું ;
આજ જ્યાં સિંધુજળ પૂગી શકતું નથી,
છાઈ દેશે સકળ તે કિનારો ;
છોળ પર છોળ મારી, બધું ભરી દઈ,
સિંધુ આખો જ કરશે ઘસારો !

આજ લાગે ગગન દૂર ઊંચે રહ્યું
કૌતુકો શક્તિઓથી ભરેલું,
તે નીચે ઊતરી આવીને ઝૂકશે,
જોઈ નિજ હૃદય ખુલ્લું પડેલું !
પૃથ્વીની ત્યાં દસે દિશ જશે ઊઘડી,
નહિ કશું પૃથ્વીનું ગુહ્ય રહેશે :
એ મહાજીવનનાં શાંતિ આનંદમાં
માનવી સત્ય નિજ સ્થાન લેશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૧૫

કોક રેશમતણા કીટ જેવી જુઓ
　　મથી રહે વ્યોમની રાત્રિદેવી ;
નિજ હૃદયતારલામાંથી રેશમ સમાં
　　કિરણ ગ્રહી માંહીં વીંટાય કેવી !
રાત્રિનો કોશીટો એ વીંટાતો રહે,
　　ને પછી ફોડી તે જ્યોતિપ્રબળે,
ભવ્ય કો કનકમય પોપટીશો છૂટી
　　સૂર્ય ત્યાં ઊડતો બહાર નીકળે !

વિશ્વના જીવનતું જાળું એવું જુઓ
　　દૃષ્ટિ સામે જતું આ ગૂંથાતું ;
અણગણ્યાં જીવનના કિરણતારોથકી
　　સતત એ એમ રહેતું વીંટાતું ;
કોણ જાણે રચ્યું શું મહીં નીપજતું,
　　તોડશે જાળું એ ગાઢ ક્યારે ?
ફોડી તે માંહીંથી, કો મહાસૂર્યશું,
　　પ્રગટશે નવજીવન કેવું ત્યારે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

31/50

4/25/2021

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ સાતમો

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૧૬

આ બધાં રૂપ ને દશ્ય દેખાય તે
માત્ર પ્રતિપળ વિવિધ ઘાટ રાજે;
નવનવાં તત્ત્વમિશ્રણ કરી એમ એ
નવનવી રીતથી આંખ આંજે;
પંચતત્ત્વોતણી એ કળા કારમી
જોઇને માનવીબુદ્ધિ થાકે;
મૂળ તે વસ્તુ નહિ કોઈ જોઈ શકે,
માનવી વ્યર્થ નિજ તીર તાકે.

સર્વ એ રૂપ ને દશ્યની પાર ત્યાં
મૂળ એ પ્રકૃતિ રહી છે છુપાઈ.
ઘાટ વિધવિધ રૂપે છાય એ પ્રકૃતિની
નિત્ય રહે ઊડતી દૃષ્ટિ છાઈ;
એ બધી વિવિધ છાયા વિષે જીવીએ
આપણે પણ જગે છાય જેવા;
છાય એ તૂટતાં ઘાટ છૂટી પડે,
ને થશે આપણા કાટ કેવા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૧૭

આસપાસે દિવાલો કરીને થયો
માનવી બંધ તેમાં જ પોતે ;
નહિ જડે દ્વાર ચૈતન્યને વિહરવા ;—
ઢાંકી આંખે કશો માર્ગ ગોતે ?
આત્મથી દેહને ભિન્ન કેવળ ગણી
બાંધી ચૈતન્ય ઘેરી દિવાલો ;
દેહ ને આત્મના પરમ સંલગ્નને
ભૂલતાં થાય પોતે નિરાળો.

તોય એ યુગયુગોની દિવાલો વિષે
ફાટ અહીં તહીં પડે કૈંક નાની ;
જે અનંતત્વ છાઈ રહ્યું વિશ્વમાં,
તેની તેને મળે ત્યાં નિશાની ;
દેહ ને આત્મની પરમ સંલગ્નતા
પ્રીછશે માનવી પૂર્ણ જ્યારે,
તૂટશે એ દિવાલો બધી દૃષ્ટિની,
ને થશે મુક્ત ચૈતન્ય ત્યારે.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૧૮

જીવન આ પળપળે લાગતું સરકતું,
જીવન આ વહી જતું જોતજોતાં;
સર્વ બદલાય ને સર્વ કરમાય, ત્યાં
પાલવે આજને કેમ ખોતાં ?—
માનવીથી કદી કેમ કહેવાય એ,
માનવી શું દિસે માત્ર માટી ?
લાખ વર્ષોથકી જ્ઞાન જે કંઈ મળ્યું,
તે ય એ માટીશું દેવું દાટી ?

આ બધું જાય બદલાતું તો શું થયું ?
જે જગે છે જ તે સતત રહેશે;
અલ્પ આ દૃષ્ટિ ને જ્ઞાન નવ કંઈ લહે,
ક્યાં ગયું ને રહ્યું કોણ વેશે;
પ્રકૃતિનું પૂતળું ભાંગી બદલાય, પણ
પરમ ચૈતન્ય તો નિત્ય ઝળશે;
માનવીઅંતરે એ જ તણખો રહ્યો,
તે હતો ને સતત રહી પ્રજળશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૧૯

હાસ્યના ઝેર પર આંખ જે ઠરી ઝળે,
આંખ તે કેમ નહિ બંધ કરવી ?
ગાનકોદાળીથી કાન ખોદાય જે,
કાનની ખાઈ તે કયમ ન ભરવી ?
સ્વાદના નૃત્યમાં જીભ મલકાય જે,
જીભ તે કેમ નહિ સીવી દેવી ?
કુસુમની ઘેનશું નાસિકા જે ઢળે,
નાસિકા તે મુખે શીદ સહેવી ?

વાયુના લાડથી જે ત્વચા ધણધણે,
તે ત્વચા નાખવી કયમ ન ચીરી ?
જેહ પંચેંદ્રિયો માનવીને છળે,
કેમ તેને ન દેવી ફકીરી ?
જીવનની ગાડીના પાંચ એ અશ્વને
માનવી શું ન સત્પંથ દોરે ?
ભાગતો અશ્વ ગાડી ઊંધી વાળી દે,
ને પડે જીવન અંધાર ઘોરે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

38/50

4/25/2021

૨૨૦

કેમ આ બાણ પાંપણતણાં એમ સૌ
છે રહ્યાં સજ્જ ખેંચાઈ આંખે ?—
આંખની ખાઈમાં છે લૂંટારા છૂપ્યા,
તે બધે બાણ ચોમેર નાખે ;
દૃષ્ટિમર્યાદનાં પટ પડી મુખ ઉપર
કેમ ઢાંકી રહ્યાં હૃદયભાવો ?—
હૃદયસાગર વિષે કંઈક મોજાં કૂદે,
જોઈ તે ડરી ડૂબે કંઇક નાવો !

કેમ આ આપણી વાસનાઓ બધી
પિંડકેરી ગુહામાં જ બળતી ?—
જગતના તાપમાં સૌ સુકાઈ જતું,
ત્યાં જતાં બહાર સૌને પ્રજળતી ;—
માનવીને મળ્યું તે બધું યુક્ત છે,
સત્યને ઢાંકયું છે સ્વર્ણપાત્રે :
આત્મનાં તેજ નહિ આંખ ઝીલી શકે,
આત્મ ઢંકાઈ રહે ગાત્રગાત્રે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

39/50

૨૨૧

સ્થૂળ પંચેંદ્રિયોથી જગે માનવી
જીવનવ્યવહારનું જ્ઞાન લેતો ;
ઇંદ્રિયોથી ઘણું જાણી સમજી શકે,
તોય ત્યાં તે ન બંધાઈ રહેતો ;
જ્ઞાનમાં ગ્રહી શકે માનવી જે જગે,
તેથી યે કંઈ અધિક જોય પ્રજ્ઞા ;
જગતની વસ્તુઓ તોલતાં, મૂલવતાં,
ક્યમ કરે ઇંદ્રિયોની અવજ્ઞા ?

તોય એ સ્થૂળ પંચેંદ્રિયો પાર શું
નહિ હશે ઇંદ્રિયો અન્ય કોઈ ?
બુદ્ધિ ખોળી શકે તેથી યે કંઈ અધિક
તે શકે ચેતના ગૂઢ જોઈ ;
કીડીઓ, પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ કંઈક છે,
જે કહે અગમસૂચક બનાવો :
કંઈક રસ છે જગે, કંઈ બીજી ઇંદ્રિયો,
જીવનને દઈ શકે નવલ લહાવો.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૨૨

પ્રાણી ભૂચર બધાં ભૂમિ પર જે જીવે,
તે ન જીવી શકે સિંધુજળમાં ;
જળચરો સિંધુજળમાં વસે ને જીવે,
તે ન જીવી શકે ભૂમિતળમાં ;
જળચરો ભૂચરો કો ન ઊડી શકે
તેમ આકાશમાં પક્ષી જેવાં :
જેમ જેનાં જીવન છે મળ્યાં જગતમાં,
યોજવાં તે જીવન તેમ તેવાં.

સ્થૂળ પંચેંદ્રિયો જે મળી તે થકી
માનવી સ્થૂળનું જ્ઞાન પામે ;
જે ન સમજાય કે જે ન જીરવાય તે
કેમ કહેવાય નહિ હોય નામે ?
કૈંક રહી છે અવર ઇંદ્રિયો પ્રકૃતિની,
જે હજી સુપ્ત છે માનવીમાં ;
સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન વધતું જશે, તેમ ઉર
પ્રગટશે ઇંદ્રિની સૂક્ષ્મ સીમા.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

41/50

4/25/2021

૨૨૩

કેમ સમજાવું સૌ સૂક્ષ્મની વાતને,
સૂક્ષ્મને સમજવા સૂક્ષ્મ થાવું;
સ્થૂળ આ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મને શોધતાં
જઈ અધિક સ્થૂળમાં ગૂંચવાવું;
સ્થૂળ આ ઘન પદાર્થો પડે દૃષ્ટિએ,
સૂક્ષ્મ ભળતાં બને તે પ્રવાહી,
ને પ્રવાહી બની બાષ્પ ને વાયુ ત્યાં
સૂક્ષ્મતમ થાય આકાશમાંહીં.

સર્વ આકાશતત્ત્વે વસ્યું અણદીઠું
નહિ જ એ સૂક્ષ્મ દેખાય આંખે;
વીજળી વાયુથી પણ અધિક બળવતું
જગત સંદેશ દે ગૂઢ પાંખે;
જગત આકાશતત્ત્વે વસી ઝૂલતું,
કેમ નિજ વહન તેથી છુપાવે?
જગતની નોંધ એ તત્ત્વ રાખે ઉરે,
સ્થૂળને સૂક્ષ્મ એમ જ ઝુલાવે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

42/50

4/25/2021

૨૨૪

માનવી જ્ઞાન પંચેંદ્રિયોથી ગ્રહે,
પણ ન તે જાય બંધાઈ તેથી :
ગ્રહણની શક્તિ જયમ જયમ વધે જીવનમાં,
બુદ્ધિ ત્યમ ત્યમ વધે ત્યાં બધેથી ;
જ્ઞાનનો મહેલ એ પંચસ્તંભે ઊભો,
પણ ન સરજી શકે અન્ય પોતે ;
ખાવું ને સૂંઘવું એ જ એ ઈંદ્રિયો
જોવું ને શ્રવણવું ક્યાંથી ગોતે ?

માનવીકેરી તૃષ્ણા અને વાસના
સૌ ઊઠે એ ગ્રહણશક્તિમાંથી ;
જ્ઞાન જે વસ્તુનું બુદ્ધિને નથી થયું,
તેની તૃષ્ણા ઊઠે નહિ જ ત્યાંથી ;
જોઈ સર્જન પૂછે બુદ્ધિ સર્જક વિષે,
પણ ન જોયું કદી કેમ કલ્પે ?
પ્રભુ થયો તેથી એ માનવીરૂપ, કે
માનવી આપ પ્રભુરૂપ તલ્પે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

43/50

૨૨૫

સૂક્ષ્મ એ ઇંદ્રિયો ખીલતાં હૃદયમાં
આત્મનાં સૂક્ષ્મ દ્વારો ઊઘડશે ;
જે ન દેખાય સમજાય આજે કશું,
તે બધું સ્પષ્ટ ત્યાં નજર પડશે;
સ્થૂળ સૌંદર્યથી મોહતી દૃષ્ટિ તે
ભૂલશે સૂક્ષ્મ સૌંદર્ય જોતાં :
આત્મના રંગ લાગે રૂડા આંખને
મેઘધનુરંગનું ભાન ખોતાં.

જે દિવાલો ન કો દૃષ્ટિ ભેદી શકે,
વસ્તુભેદક કિરણ તેહ ભેદે ;
દૃષ્ટિમાં એમ જ્યાં સૂક્ષ્મ કિરણો ફૂટે,
ત્યાં બધી સ્થૂળતા દૃષ્ટિ છેદે ;
પ્રકૃતિના તંત્રને નિયમમાં લાવતાં
સ્થૂળની સૂક્ષ્મતા સહજ મળશે :
જળ કરો ઉષ્ણ તો બાષ્પ થઇને ઊડે ,
જેમનું તેમ થઈ ભૂમિ ઢળશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૨૬

આરસીમાં પડ્યું સૂર્યનું બિંબ, તે
સૂર્યને આરસીમાં બતાવે ;
સિંધુમાં, સરિતમાં, કૂપમાં પણ પડી
બિંબ એ સૂર્યને ત્યાં ઝુલાવે ;
અણગણ્યા તારલારૂપ સૂર્યો વિષે
બ્રહ્મનું બિંબ બ્રહ્માંડ ધારે :
નાથનું બિંબ આ સૂર્યદર્પણ પડી
નાથનું તેજ જગમાં પ્રસારે.

નાથનાં બિંબ એ છે જ જ્યાં ત્યાં પડ્યાં,
તોય નહિ માનવી શીદ દેખે ?
સૂક્ષ્મમાં, સ્થૂળમાં, ફૂલમાં, ધૂળમાં,
લાખ રૂપે પડ્યાં છે સુરેખે ;
માનવીહૃદયમાં પણ પડ્યું બિંબ એ,
તે જ એ હૃદયમાં પ્રશ્ન પૂરે :
આ કશું, તે કશું; શું હતું, શું હશે—
એમ ફેલાય ઉર દૂર દૂરે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

45/50

૨૨૭

માનવીહૃદયમાં નાથનું બિંબ એ
હૃદયને એમ આખર જગાડે;
ક્યાંથી આવ્યું હશે અંતરે કિરણ, તે
શોધવા દૃષ્ટિ કંઈ દૂર માંડે;
પણ પછાં નાથનાં બિંબ ત્યાં અણગણ્યાં
નિરખતાં હૃદયમાં તર્ક ઊઠે:
આંખ સૌ બિંબમાં જાય ગૂંચવાઈ, ને
સહજ તે કિરણનો દોર તૂટે.

મૂળ તે બિંબની ખોજમાં માનવી
કેમ ગૂંચવાય પ્રતિબિંબ જોતાં?
મૂળ તે બિંબને ભૂલશે એમ શું
દૃષ્ટિથી કિરણનો તાર ખોતાં?
બિંબમાં બિંબને દેખતાં માનવી
પામશે તાર તે શું ન પાછો?
શું બધું જીવન એ ખોજમાંહીં જ જશે?
નહિ જ શું ભાસ પણ થાય આછો?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૨૮

સ્થૂળ આ દેહ ને સ્થૂળ પંચેંદ્રિયો
  શુદ્ધ આનંદ દે ક્યાંથી કોને ?
માટીનાં કળણ તો સર્વને ગાડશે—
  આસ્તિકોને વળી નાસ્તિકોને ;
શુદ્ધ આનંદ તો પ્રકૃતિની પાર છે,
  તે મળે પ્રકૃતિના ભોગમાં ક્યાં ?
ચંદ્રની ચાંદની જે સુધા વરસતી,
  તે નથી ચંદ્રની માટીમાં ત્યાં !

તો પછી શુદ્ધ આનંદ એ શોધવા
  શું જશો માટીની વ્યર્થ વાટે ?
પળપળે રોતું એ માટીનું પૂતળું
  ખેલતું જંતુના ભોગ માટે ;
થાય આનંદની આંખ ત્યાં અંધ, ને
  નહિ જડે કોઈ સૌંદર્ય હાથે :
શુદ્ધ આનંદ છે શુદ્ધ ઉરસ્નેહમાં,
  જે વસે અમર ચૈતન્ય સાથે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

47/50

૨૨૯

જીવનઆનંદ છે એકસરખો બધે,
    પ્રકૃતિની શક્તિને વ્યક્ત કરતો ;
વિશ્વચૈતન્ય જે જીવનને જગવતું,
    તે જીવનમાં રહે સતત તરતો ;
પ્રકૃતિની શક્તિ પંચેંદ્રિયોમાંહીંથી
    સ્થૂળ આનંદનો સ્વાદ માણે ;
પણ ઊંડે જીવન પંચેંદ્રિયો પાર જ્યાં,
    ત્યાં ચિદાનંદને તે પ્રમાણે.

સર્વનો જીવનઆનંદ સરખો નથી,
    સર્વની પ્રકૃતિ છે ભિન્ન જગમાં ;
ગરુડ આનંદ લે સૂર્ય સામે ઊડી,
    ઘુવડ લે રજનિનાં તિમિરડગમાં ;
તેજ અંધારમાં પ્રકૃતિ વહેંચાઇને
    જીવનઆનંદ લે ભિન્ન રીતે ;
પરમ આનંદ તો સર્વનો એક છે :
    કોઈ એ એઉની પાર જીતે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૩૦

કેમ આ શબ્દથી અમિતને માપશો ?
  કેમ આ આંખથી અદીઠ જોશો ?
કેમ આ કર્ણથી મૌનને શ્રવણશો ?
  કેમ આ સ્પર્શથી સૂક્ષ્મ પ્રોશો ?
છે જ અંધારકૂવો અતળ ને ઊંડો,
  માનવી નિત્ય એ જોઈ શોચે :
વ્યર્થ સૌ વેઠ એ માનવી શી કરે,
  નહિ જ ત્યાં કલ્પનાદોરી પહોંચે.

પૂછનારો બધું પૂછી પૂછી ભૂલે,
  બોલનારો ભૂલે બોલ બોલી,
કૈંક તર્કો કુતર્કો કરી માનવી
  આખરે હારતો આંખ ચોળી ;
હોય અંધાર ને હોય ત્યાં બ્રહ્મ પણ
  નહિ જ કો એક પણ શબ્દ કહેશે ;
ક્રોડ તારા પચ્યા મર્મ કો કાઢવા,
  પણ સદા એ જ અંધાર વહેશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૩૧

કેમ પ્રભુને કદી માનવી કલ્પશે
　　જે કદી નહિ જ કલ્પાય કલ્પ્યો ?
દૃશ્ય આ સૃષ્ટિમાં પ્રકટ જે નવ પડે,
　　તે ન પકડાય કોથી ય તલ્પ્યો ;
કેમ પ્રભુને કદી માનવી સમજશે,
　　જે ન સમજાય કો પ્રકટ ગુણથી ?
સરિતજળ જેમ કહેવાય મધુરું મુખે,
　　સિંધુજળ ખારું બોલાય લુણથી.

જ્યોતિને પૂછશો, રૂપ તારું કશું ?—
　　રૂપ જેવું જુઓ તેવું મારું :
વાયુને પૂછશો, ગંધ તારી કશી ?—
　　ગંધ જેવી ભળે તેવી વારું :
પાણીને પૂછશો, સ્વાદ તારો કશો ?—
　　સ્વાદ જેવો રહે જ્યાં મળું ત્યાં :
તત્ત્વમાં કેમ આરોપવો ગુણ કશો ?
　　કેમ પ્રભુ એમ નિર્ગુણ કળું ત્યાં ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

૨૩૨

હૃદયધબકાર કે હૃદયઉદ્‌ગાર કહો,
  કે કહો શબ્દ અંતઃકરણનો,
કે ખુદાની બસારત કહો તેહને,
  કે કહો ધ્વનિ જ ભેદી સ્ફુરણનો :
સર્વ એ પ્રેરણા માનવી પામતો,
  દિવ્ય એ સ્વર પડે સર્વ કાને ;
શુદ્ધ ને સ્પષ્ટ નિજ બુદ્ધિ ને હૃદયથી
  માનવી તે ધરે કયમ ન ધ્યાને ?

માનવીમાં રહ્યું પરમ ચૈતન્ય તે
  હૃદયધબકારથી કંઈ સુણાવે ;
જાય અંધારમાં ગબડવા માનવી,
  સદ્ય ચૈતન્ય એ ત્યાં સ્મરાવે ;
એ સ્વરોને સુણી બુદ્ધિ ઠરશે ફરી,
  ગબડતું હૃદય પણ ત્યાં અટકશે ;
હૃદય ને બુદ્ધિ નિર્મળ કરી માનવી
  નહિ જ અંધારમાં ફરી ભટકશે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

૨૩૩

એકમાંથી અનેક જ થયા જગતમાં,
તો પછી સર્વ ક્યમ એક થાશે ?
એકમાંથી બધા આંકડા થાય પણ
મૂલ્ય સૌનાં જુદાં કૈં ગણાશે ;
મૂળ એકમ વસે છે બધી વ્યક્તિમાં,
તોય એ વ્યક્તિ છે ભિન્ન સઘળી ;
માનવીએ જવું મૂલ્યની પ્રગતિમાં,
કે હઠી ગતિ ફરી લેવી અવળી ?

જેહ એકમ રહ્યું મધ્યબિંદુ વિષે
તે જ એકમ પરિધમાં પ્રસરતું,
મધ્યબિંદુ પ્રસરતાં પરિધમાં મળી
તે મહાબિંદુ ત્યાં એક ઠરતું ;
વ્યક્તિનું મૂલ્ય વધતું પરિધ પ્રતિ જતું,
તોય નહિ બિંદુથી તેહ તૂટે :
માનવી પ્રગતિમાં એમ આગળ જતો,
નહિ જ એ એકથી ક્યાંહીં છૂટે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૩૪

એકમાંથી વહે અણગણ્યાં કિરણ, તે
સર્વ પોષાય એ એકમાંથી ;
જીવનનું મૂળ એ એકમાં છે રહ્યું,
જીવનરસ મેળવે સર્વ ત્યાંથી ;
કિરણ એ જાય આઘે ગમે તેટલું,
તોય એ એકનું અંગ રહેતું ;
કિરણ દેખી શકે નહિ જ નિજ મૂળને,
તોય નિજ મૂળનું તેજ લેતું.

માનવીની બધી આ અહંભાવના
કિરણ પૂરતી ભલે રહે જગતમાં :
'હું' અને 'મારું' છે મૂળ જે એકનું,
તે થયું સર્વનું કિરણછતમાં ;
'હું'તણું ભાન એ કિરણમાં ખૂલતાં,
'હું'તણું 'હું' પછી તેહ શોધે :
એ 'મહા હું' રહે કિરણના 'હું' વિષે,
તે જ 'હું' મૂળનો પંથ શોધે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૬૫

પ્રકટ આ ગહન અંધાર પાછળ રહ્યું
વિશ્વચૈતન્ય તે કો ન દેખે;
જે કરું તે કરું હું જ આ જગતમાં,
અંતરે એમ સૌ જીવન લેખે;
દીપ સળગાવી કોણે મૂક્યો છે છૂટો,
કોણ એ દીપમાં તેલ પૂરે?
દીપ નવ જાણતો કેમ પોતે થયો,
કેમ પોતે રહ્યો નાચી નૂરે!

એક દિન દીપનું તેલ એ ખૂટશે,
આવશે વાયુનો કો ઝપાટો,
ને ભભકતો પછી દીપ એ બૂઝશે :
ક્યાં જશે દીપનો વ્યર્થ ફાંટો?
વિશ્વચૈતન્ય તો સર્વ જીવને રહે,
શું થયું જો ન એ જીવન જાણે?
ફળ ન જાણે રહ્યું મૂળિયું ભૂમિમાં,
તે જ રસ ત્યાંથી નિજ કાજ આણે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૩૬

સકળ આ સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન સતત
માનવી જોય અદ્‌ભુત સમીપે ;
કોણ સર્જક હશે સર્વ સર્જનતણો ?
તેલ પૂરનાર છે કોણ દીપે ?
કો મહાકવિતણું છે મહાકાવ્ય એ,
જે હજી જાય અદ્‌ભુત રચાતું ;
ખંડ પર ખંડ અણગણ રચાતા રહ્યા,
તોય એ ના હજી પૂર્ણ થાતું !

સૃષ્ટિરચનાતણો પરમ રચનાર એ
ક્યાં રહ્યો છે અગોચર છુપાઈ ?
પરમ આનંદ ઉભરાઈ એનો રહ્યો,
સૃષ્ટિ સુંદર પળેપળ છવાઈ :
જ્યોતિધારાતણાં બિંદુ જ્યાંથી ઊડે
વ્યોમમાં, ક્યાં રહ્યો તે ફુવારો ?
પરમ આનંદનાં ફૂલ જ્યાંથી ફૂટે,
તે છૂપી ક્યાં રહ્યો છોડ ન્યારો ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
5/50

4/25/2021

૨૩૭

જે રહ્યો છે છુપાઈ જગત પાછળે,
જગત તેને જ શોધી રહ્યું છે;
જે રહ્યો છે જગતમાંહીં છૂટો કહીં,
જગત બંધાઈ તેથી ગયું છે!
જે રહ્યો છે અગોચર બધી આંખથી,
આંખ તેની પરમ જ્યોતિ વરસે:
ધામ તેને રહે, નામ તેનું ગ્રહે,
પણ અલખ લક્ષવા જગત તરસે!

વ્યોમમાં સાળુ જેનો પ્રભાતે ઊડે
તે ગુલાબી ઉષા હોય કેવી?
રમત નક્ષત્ર ને તારલાની રમે,
તે હશે કેવી આકાશદેવી?
જે હૃદયમાંથી સરજાઈ કવિતા બની,
તે હૃદયને શકે કોણ જોઈ?
સર્જનારો સદા છે જ સર્જન વિષે,
પ્રગટતાં સૃષ્ટિ દેવાય ખોઈ!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
6/50

4/25/2021

૨૩૮

જે છૂપ્યું લાગતું ગહન અંધારમાં,
 તે જ આકર્ષતું રહે બધાને ;
જે દિવસના પ્રકાશે રહ્યું સ્પષ્ટ, તે
 રહે પડ્યું સર્વ વસ્તુપ્રદાને ;
અણમળી વસ્તુને મોહ છે સર્વને,
 અણદીઠાં ધામ સૌ સ્વર્ગ લાગે ;
નહિ જડ્યું સ્વર્ગ તે કલ્પનામાં રચી
 માનવી નિરખવા તેહ માગે.

જો કદી થાય પ્રભુ પ્રકટ નિજરૂપમાં,
 તો બધી પૂજ્યતા જાય એની ;
કોઈ માને અને કોઈ માને નહિ,
 થાય ઝઘડાભરી મૂર્ત્તિ તેની ;
કલ્પના એકરૂપે ન સૌને મળે,
 પૂજ્યતા જાય સૌ મોહભંગે :
આગિયો ઝબકતો આંખ આંજી ઊડે,
 પકડતાં તો દિસે કીટ અંગે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

7/50

૨૩૯

જે વિચારો અને શબ્દ ને કાર્ય, તે
કોણ જોઈ શકે મૂર્ત રૂપે ?
જે બધા ભાવ મુખ પર રહે તરવરી,
તે જણાશે કયા હૃદયકૂપે ?
પાંદડાંમાં લીલા જે લસી છે રહી,
તે કદી બીજમાંથી કળાશે ?
સર્વ આ સૃષ્ટિસર્જન થયું ક્યાં થકી,
મૂળ તે કેમ જોઈ શકાશે ?

સર્જનારો સદા છે જ સર્જન વિષે,
સર્વને અંતરે વાસ એનો ;
ભાવ ને કલ્પનાથી થયું કાવ્ય તે
કેમ છૂટો કરે જોગ તેનો ?
કેમ સર્જન કદી જોય સર્જક જગે,
જે થયું પાણીથી ફીણ જેવું ?
ફળ થયું ફૂલને હૃદય સંતાઈને,
પણ ન જાણે હશે ફૂલ કેવું ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૪૦

સર્વ બ્રહ્માંડનું કેંદ્ર અણદીઠ જે,
તેથકી સર્વ આ જીવન જાગે;
વિશ્વચૈતન્ય, પ્રભુ, અંતરાત્મા કહો,
ઊગતું સર્વ ત્યાંથી જ લાગે;
બીજમાંથી જ જે સર્વ રહે ઊગતું,
તે જ બીજે રહે તત્ત્વવાસો;
પૃથ્વીની હૂંફ ને સૂર્યચુંબનથકી
જાગી સ્ફુરતું ભરે જીવનશ્વાસો.

પવનપાંખે ભરી પાંખ પક્ષી ઊડે,
સિંધુજળમાં તરે મચ્છ સરતાં;
વનવને, ઉપવને, લલિત લીલાથકી
વૃક્ષ ને પુષ્પ સૌંદર્ય ભરતાં;
પ્રાણીઓ, જંતુઓ, પ્રકટ ચેતનભર્યાં,
રે દિસે સ્થિર પડ્યું જડ બધું જે;—
સર્વ તે કેંદ્રની પ્રેરણા પામતાં
પુનર્સર્જનલીલામાંહીં ગુંજે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૪૧

કોઈ પણ બહારનું રૂપ નવ કહી શકે
શું મહાજીવન ખૂલી રહ્યું ત્યાં;
સરિત કે સિંધુ પણ નવ જણાવી શકે
શું મહાહૃદય ધબકી વહ્યું ત્યાં;
વિશ્વનાં દશ્ય ને વેશ પળપળ ફરે
તે મહાસત્ય આપે ન ગોતી:
તિમિરબંધન પડી ઇંદ્રિયો ક્યમ જુએ
પરમ આત્માતણી અકથ જ્યોતિ?

પત્રપુષ્પે ખીલે વૃક્ષ શા રસથકી,
ગુહ્ય તે છાલ તેની ન જાણે;
મંજરી નવ લહે શું છૂપ્યું તેહના
શુભ્ર સૌંદર્ય કેરા ઊંડાણે;
પણ ખરે પુષ્પની પાંદડી, ને પછી
ફળ ઊગી મૂળ બીજરૂપ વિલસે:
અંતરાત્માતણા દિવ્ય તે કેંદ્રથી
જીવનલીલા છૂપી એમ વિકસે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૪૨

વિશ્વચૈતન્ય જે આત્મ રૂપે રહ્યું,
ખીલવો તેની સૌ પરમ જ્યોતિ;
સિંધુતળિયે પડ્યું ગાઢ અંધારમાં
છીપમાં એવું અણમોલ મોતી!
એ જ ચૈતન્ય જ્યાં જ્ઞાનને ચેતવે,
ત્યાં પ્રભા ભવ્ય ભભકે જીવનમાં;
જ્ઞાન તો માત્ર છે અગ્નિસાધન સમું,
ચેતના વિણ ન લે તેજ તનમાં.

પ્રકૃતિની ધૂળ દેશો ન કંઈ વળગવા
અંતરે દુષ્ટ એ વાસનાથી;
ધૂળનાં પડ ઉપર પડ ચડે, તો પછી
ચેતશે જ્યોતિ ત્યાં સહજ ક્યાંથી?
ધૂળનાં પડ પ્રથમ સાફ એ સૌ કરો,
હૃદયતલ સ્વચ્છ રાખો હમેશે!
વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો મહીં
કો પળે જીવન ઝબકાવી દેશે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૪૩

વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો પડી
   આપણી માટીમાં ક્ષોભ ભરતો ;
વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુ આપણી પાસ છે,
   તે જ એ માટીનું હેમ કરતો ;
જડ બની ઠેસ ખાતી પડે તે થકી
   લાખ ચચડાટ એ છે જ સારા ;
માટીનું મૂલ્ય નહિ થાય તણખા વિના,
   એક વિણુ સર્વના રહે ઉધારા !

એક તણખા વગર માટી જે જે પડી,
   તે બધી છે પડી શુષ્ક રેતી ;
નહિ જડે રસ કશો તે થકી કોઇને,
   નહિ ઊગે વૃક્ષ, નહિ થાય ખેતી ;
જીવનલીલા બધી ફૂટતી ક્ષોભમાં,
   એક તણખા થકી પ્રૌઢિ પામી ;
વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુની ફરે સ્વારી, ત્યાં
   ક્ષોભ છે માટી કેરી સલામી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૪૪

જે મહાત્મા થયા જગતમાં સર્વ, તે
એ જ ચૈતન્યની જ્યોતિ પામ્યા ;
વિશ્વચૈતન્ય ત્યાં પ્રગટતાં સોગણું
જીવનના કંઈકિ અંધાર વામ્યા ;
પ્રકૃતિની સૂક્ષ્મતા હોય ઉત્કૃષ્ટ, ત્યાં
થાય ચૈતન્યની અધિક સિદ્ધિ :
હોય આકાશ નિર્મળ અધિક જેટલું
તેટલી જ્યોતિની થાય વૃદ્ધિ.

વિશ્વચૈતન્ય એ છે જ પ્રભુ આપણો,
દિવ્ય એ મૂળ છે વિશ્વકેરું ;
સચ્ચિદાનંદ એ, બંધનિર્બંધ એ,
સર્વ આ વિશ્વનો એ જ મેરુ ;
જ્ઞાન જે નવ મળે ઇંદ્રિયોથી કદી,
તે જ એ વિશ્વચૈતન્ય આપે ;
વિશ્વને વિશ્વમાંથી કરો બાદ, પણ
સર્વમાં એ જ રહી શેષ વ્યાપે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

13/50

૨૪૫

એ જ ચૈતન્યને દિવ્યતાથી ઝીલ્યું
સર્વ પયગંબરોએ સ્વચિત્તે ;
એ જ ચૈતન્યનું સત્ય કંઈ દાખવ્યું
ભિન્ન ઉદ્‌ગારથી ભિન્ન રીતે ;
માનવીજાત છે એક આ જગતમાં,
તોય છે સર્વનાં ભિન્ન રૂપો :
પાણી પાતાળથી આવતું એક, પણ
ઘાટ ને સ્વાદમાં ભિન્ન કૂપો !

વિશ્વચૈતન્ય એ માનવીમાં રહ્યું,
તે ઉપર જ્યાં ચડે ગાઢ જાળાં,
સ્થૂળ પંચેંદ્રિયોના જ ઉપભોગમાં
મારી દે તે ઉપર સર્વ તાળાં ;
ત્યાં ફરી વિશ્વચૈતન્ય એ રહે ઝળી,
સત્યના દિવ્ય ઊડે ફુવારા ;
ને નવલ કોઈ પયગંબર જ ઊતરી
દે તહીં કંઈક સંદેશ ન્યારા !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૪૬

વિશ્વચૈતન્ય જે સર્વ જીવને રહ્યું,
તે જ સૌ જીવનને ગુપ્ત પ્રેરે;
પ્રાણીઓ સર્વ એ પ્રેરણા પામતાં
સહજ ભાવે અગર સજીવ પેરે;
બુદ્ધિ કે કલ્પના જ્યાં નથી ખીલી, ત્યાં
સર્વ પશુઓ કરે સહજભાવે;
માનવીમાં ખીલી કલ્પના જેટલી,
તેટલી પ્રેરણા ભવ્ય આવે!

માનવીહૃદય છે સૌ કવિત્વે ભર્યાં
એ જ ચૈતન્યની પ્રેરણાથી;
એ જ ચૈતન્યથી કલ્પનાવૈભવે
અધિક ઓછાં ઝળે દિવ્યતાથી;
જેવું ચૈતન્ય એ ઊતર્યું વ્યક્તિમાં,
રૂપ તેવું થયું ભિન્ન તેનું;
એ જ ચૈતન્ય ને એ કવિત્વ જ ખરી
માનવીકેરી છે કામધેનુ!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

15/50

4/25/2021

૨૪૭

કૈં વિચારો નવા આવતા મગજમાં
માનવીને અચંબો પમાડે ;
અણદીઠી, અણસુણી, અણભણી વાતથી
કૈંક સ્વપ્નો હૃદયને જગાડે ;
તે જ પંચેંદ્રિયો છે સકળ પ્રાણીમાં,
તોય છે આચરણ ભિન્ન સૌનાં ;
વાઘ વરુનાં દિસે ભિન્ન અનુવર્તનો,
ભિન્ન છે ગાડરાં તેમ ગૌનાં.

દશ્ય આ ક્ષિતિજ સુધી જ દેખી શકે
સ્થૂળ આ આંખની દૃષ્ટિ એવી ;
તોય છે અંતરે આંખ એવી અવર,
ક્ષિતિજની પાર પણ જોય તેવી !
માનવીમગજમાં કૈંક નવકલ્પના
વીજળી જેવી આવી ઝબૂકે :
નવ દીઠી, નવ સુણી, કે ન ક્યાં અનુભવી,
એવી આશ્ચર્યકૃતિ લાવી મૂકે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

16/50

4/25/2021

૨૪૮

વિશ્વચૈતન્યની મૂર્તકવિતા સમું
રહે સકળ વિશ્વ અદ્‌ભુત રચાતું ;
જે મહાકાવ્યકર્ત્તા રચે વિશ્વ એ,
સર્વ તેનું જ સર્જન સુહાતું ;
એ જ ચૈતન્યની પ્રેરણાથી રચે
કવિજનો નવનવી સૃષ્ટિ નિજની ;
કલ્પનાવૃક્ષ જે માનવીમાં ખીલે,
તે પ્રભા એ જ ચૈતન્યબીજની.

નવલ એ સૃષ્ટિસર્જનતણી કલ્પના
નવ ઊઠે સ્થૂળ પંચેંદ્રિયોથી ;
જ્ઞાન જે માનવીએ જગે મેળવ્યું,
તેથી અદકું ન કહેવાય કોથી ;
જાણીતા મુલકમાં જ્યમ પ્રવાસે જતાં
કો અજાણ્યો મુલક નહિ જ શોધે :
નવલસર્જનતણી કલ્પનાને ય એ
ઇંદ્રિયો પાર ચૈતન્ય બોધે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

17/50

૨૪૯

દૃષ્ટિ સામે દિસે જગત આ ચાલતું,
  તે જ કંઈ જાણવા યોગ્ય નહિ શું?
વિશ્વનું તંત્ર આ ચાલતું જોઈને
  કૈં જ શું સાર તેનો ન લહીશું?
એકના બે અને બેતણા ચાર છે,
  આંકડા એમ અગણિત લખાતા;
વિશ્વનું ગણિત એ કંઈક પણ જાણતાં
  વિશ્વના ભેદ કંઈ કંઈ ભણાતા.

ચંદ્ર રવિ તારકો ને ગ્રહોની ગતિ
  માનવીએ ન શું સિદ્ધ શોધી?
સૈંકડો વર્ષ પછી આવતા કેતુની
  ફેરી પણ શું નથી એમ નોંધી?
ને ગ્રહોની અસર ને ગ્રહોના નિયમ
  કંઈક પણ માનવી શું ન પામ્યો?
જીવનમર્યાદને સમજવા વિશ્વની
  રજરજે વિશ્વનો નિયમ જામ્યો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૦

ગાઉ ક્રોડો ઘૂમે દૂર આ ગ્રહ બધા,
માનવીજીવનશું તોય ભળતા;
વિશ્વનો નિયમ સર્વત્ર રહે પ્રસરતો,
તો ગ્રહો માનવી સાથ મળતા;
નહિ ગ્રહો દોરવે માનવીભાગ્યને,
દોરનારો રહ્યો નિયમ મૂળે;
નિયમની કૂંચી જો માનવીને મળે,
જીવન સમજાય ત્યાં મુઠ્ઠી ધૂળે!

અમુક કાળે બરફ જો હિમાલય પડે,
તો પડે મેઘ પણ અમુક દેશે:
નિયમ એ માનવીને મળ્યો, તેથી શું
દેશનું ભાગ્ય છે બરફવેશે?
માનવી વ્યર્થ શંકા અવજ્ઞા તજી
નિયમને શોધતાં આંખ ખોલે;
ઘુવડશું આંખને બંધ કરતાં કદી
સૂર્યની શક્તિને કેમ તોલે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

19/50

૨૫૧

પાટ પર સ્વરતણાં ચિહ્ન સૌ પાડીને
તે સ્વરો વાંચી પાછા ઉચરતા;
સ્વર ભુસાતાં ન વંચાય તે કાર્યથી,
નહિ સ્વરો આપ ઉચ્ચાર કરતા;
નિયમ સ્વર સ્થાપના ને પુનર્પ્રાપ્તિનો
માનવીને જડ્યો અજબ આજે;
એમ અદ્ભુત સ્વરાલેખયંત્રો થયાં,
સ્વર ઝીલી તે ફરી ઉચરી ગાજે!

વીજળીનો મળ્યો નિયમ જ્યારે પ્રથમ,
તારથી સર્વ સંદેશ દેતા;
તાર એ તૂટતાં સર્વ તૂટી જતું,
તાર વિણ કો ન સંદેશ વહેતા;
આજ સ્વરમોજ આકાશના છે જડ્યા,
ને જડ્યા મોજ તમતેજકેરા;
તાર વિણ જાય સંદેશ ને ચિત્ર પણ,
એ ચમત્કાર કેવા અનેરા!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૨

માનવીબુદ્ધિ ને માનવીકલ્પના
　　શું કરી ના શકે જગતમાંહીં?
વસ્તુવિજ્ઞાનથી કૈક પટ ઊઘડ્યા
　　ને હજી ખૂલશે કૈક આંહીં;
સરિત જળધોધની શક્તિ યોજે અહીં,
　　યોજશે શક્તિ સાગરતણી યે;
સર્વ આકાશનું ઉદર ખોળી વળી
　　કાઢશે કૈક મોંઘા મણિ એ!

જે ગ્રહોની ગતિથી નિયમ સાંપડ્યો,
　　તે નિયમ માનવી ક્યમ વિસારે,
માનવીજીવનની વ્યક્તિમર્યાદ પણ
　　એ નિયમથી જ સમજાય જ્યારે?
વસ્તુવિજ્ઞાન જ્યમ વસ્તુનિયમો લહે,
　　છે જ ગ્રહસ્થિતિતણું જ્ઞાન તેવું:
કાર્યકારણતણી સાંકળી જો જડી,
　　તો કડીનું ન શેં જ્ઞાન લેવું?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૩

ભાગ્ય, પ્રારબ્ધ કે નસીબ નામે કહો;
કર્મ, સંજોગ કે દૈવઘટના;
કે કહો પૂર્વજન્મોતણું ફળ કદી:
માનવીની રહી એવી રટના;
કંઈક પણ છે ખરું, માનવી સાથ જે
જન્મથી સતત સંબંધ સાંધે;
માનવીના પ્રયત્નોશું જોડાઈને
જીવનમર્યાદ તે કંઈક બાંધે!

નહિ પ્રયત્નોથકી જોગ એ છૂટતા,
જીવનમર્યાદ નહિ કો ખસેડે;
પાક પકવી કદી અન્ન નવ પામશે
કોઈ પણ ખંતથી ખડક ખેડે;
અહચકી જે નિયમ માનવીને મળ્યો,
તે નિયમ જીવનમર્યાદ દાખે:
કેમ ખોટો કહું અનુભવે જે કર્યો?
સત્ય એ પરખતાં સર્વ ઝાંખે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

22/50

4/25/2021

૨૫૪

જીવનમર્યાદ એ અહર્નિયમ દાખવે,
વ્યક્તિની શક્તિની હદ બતાવે;
માનવી એ ભલી રીત જો જાણી લે,
તો જીવનપંથ નિજ નવ ડરાવે;
સર્વ જીવનોતણી ભિન્નતા શા થકી?
શા થકી રાય ને રંક એવા?
સર્વ એ ગૂંચ આ નિયમ સમજાવતો:
જન્મના જોગ સૌ ભિન્ન કેવા!

તોય એ નિયમ સમજી જીવનપંથના
માનવીએ રહ્યું કાર્ય કરવું;
માનવીનું હજી જ્ઞાન અધૂરું દિસે;
નિયમની પૂર્ણતામાં વિચરવું;
રોગ કો વૈદ્યથી પૂર્ણ પરખાય નહિ,
તેથી વૈદું જ કયમ ખોટું કહીએ?
નિયમ સમજાય નહિ પૂર્ણ જો કોઇને,
તેથી શું નિયમને વ્યર્થ લહીએ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

23/50

૨૫૫

ઉગ્ર જ્વાલામુખી પહાડ જ્યાં ફાટતો
કૈંક ગામોતણો નાશ કરતો,
રૌદ્ર ને ઉગ્ર એ રૂપને દેખતાં
માનવી પ્રલયનો ભાસ ભરતો;
ઊકળતી સરિતશો ઉષ્ણ લાવા વહી
ખૂંદતો દાટતો જાય પંથે;
સર્વનો થાય સંહાર એ માર્ગમાં,
સારું કે નરસું સૌ એક અંતે!

નહિ બચે પાપનાં ધામ એ પંથમાં,
નહિ બચે દેવળો કે મસીદો;
સાધુ કે શઠ નહિ જ ઊગરી કો શકે,
કોણ શાગીર્દ, કેવા મુરીદો?
પ્રભુતણો નિયમ પણ એમ વિશ્વે વહે,
નહિ શકે કોઈ તેને ચુકાવી:
માનવી નહિ હજી સર્વ સમજી શકે,
શું કરે પ્રાર્થનાથી મનાવી?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૬

માનવીરૂપ પ્રભુ પુરુષ કલ્પો ભલે,
કે ગણો શક્તિ એ વિશ્વમાતા;
તાત ને માત પ્રત્યક્ષ સર્જક જગે
જોઈ કલ્પાય વિધિ કે વિધાતા;
સર્વ શ્રદ્ધાથકી ભક્તિ એની કરો,
સર્વ શ્રદ્ધાથકી સત્ય પાળો:
નહિ રહે કોઈથી દૂર, આકાશશો,
એક પણ નિમિષ પ્રભુ એ નિરાળો!

માનવીરૂપ પ્રભુ એમ કલ્પો ભલે:
છે દયાસિંધુ એ પરમન્યાયી;
કીડીને કણ ધરે, હસ્તીને મણ ભરે;
પણ ન એનો ફરે નિયમ સ્થાયી:
કેમ એ નિયમથી પ્રભુ કદી ચળી શકે?
છે દયાસિંધુ, તો સર્વ માટે!
માનવીરૂપ હો પ્રભુ ભલે, તેથી શું
ઊતરશે આપણી અધમ પાટે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

25/50

4/25/2021

૨૫૭

એક છે નિયમ આ વિશ્વનો સત્ય તે
નહિ જ નિજ ધ્રુવથકી કો દિ ચળતો;
વિશ્વ ને વિશ્વના ગોળ આ અણગણ્યા,
સર્વને એકરૂપે જ ફળતો;
શબ્દ કે ન્યાય કે વિશ્વશાસન કહો,
એ નિયમ નહિ જ નિજ ધર્મ ચૂકે;
નહિ દયા ખાય એ કોઈની વિશ્વમાં,
નહિ જ એ કોઇને પલક મૂકે.

માનવી તો કરે કોની આ પ્રાર્થના?
માનવીહૃદય કોને પુકારે?
કોણ એ નિયમને ફેરવે વિશ્વમાં?
શેં વૃથા શ્વાસ નિજ ખોઈ હારે?
નિયમ એ સર્વને ધર્મપથ રાખતો,
જે ચળે તે જળે જગતમાંહીં:
માનવી પ્રાર્થનાથી કશું માગતો?
નિયમ ચળતાં રહે નિયમ ક્યાંહીં?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૮

કોઈની પ્રાર્થનાથી નિયમ નહિ ચળે,
નહિ જ પાછો ફરે કોઈ કાજે;
વિશ્વની એ મહાગતિ ન અટકે કદી
એક કે સો થકી કો ઈલાજે;
જંતુ લાખો વસે આપણા રક્તમાં,
રક્તના વહનમાં જીવન તેનાં;
કેમ કો કાજ એ વહન અટકી પડે?
માનવીજીવન તો ભિન્ન શેનાં?

રક્તના વહનની એ ક્રિયામાં હશે
કંઈક તફડાટ એ જંતુકેરા;
વિશ્વના વહનમાં માનવીજીવનના
તેમ છે સર્વ પરિતાપ ઘેરા;—
તો પછી પ્રાર્થનાથી કશું માગવું?
પ્રભુ જ શું એમ નિજ નિયમ ત્યાગે?
ભક્તિ તો સ્નેહનું છે સમર્પણ ખરું,
ભક્ત સાચો કશું યે ન માગે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૫૯

વિશ્વનિયમે બધું જે થતું જાય આ,
તે જ નિયમે સકળ જીવન ચાલે ;
માનવી જે કરે તે કરે તે જ, કે
નિયમથી જે લખાયું કપાલે ?
વિશ્વની જાળ અવિરત વણાતી જતી,
ત્યાં કરે દોરી આ કોણ છૂટી ?
જીવન વણનાર કે વિશ્વ વણનાર એ ?
છોડવે કોણ એ આંટીઘૂંટી ?

તોય એ જીવન જીવનારને છે પડી
જીવન એ સર્વસુંદર સજવવા ;
દોરી એ જાળવણતરકળામાં દીપે,
ભાગ એ જીવનકેરો ભજવવા :
કોણ કરનાર એ, પ્રશ્ન શા કાજ એ ?
ભાવિ સૌ ભૂતમાં ફેરવાશે :
વિશ્વનિયમે થવાનું હતું તે થયું,
નવ કશું હર્ષ કે શોક આશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

28/50

૨૬•

માનવી જગતમાં શું મનસ્વીપણે
જે ગમે તે કરે, એમ કહેશો ?
નહિ જ સંકલ્પ સૌ માનવીના ફળે,
શું પડી જાળ સ્વાતંત્ર્ય લેશો ?
વિશ્વની જાળમાં સૌ ગૂંથાયા પડી,
દેશ ને કાળની સર્વ મૂર્તિ ;
કેમ કોઈ કહે, હું ગમે તે કરું ?
કેટલી હોય મંડૂકસ્ફૂર્તિ ?

વિશ્વની પ્રગતિમાં, વિશ્વના નિયમમાં,
માનવીવ્યક્તિ સમતોલ રહેતી ;
નહિ મનસ્વીપણે કો છૂટે જાળથી,
સર્વને સ્થાન એ જાળ દેતી ;
સફળતા, વિફળતા, વિજય ને હાર સૌ,
નથી કશું માનવીને જ હાથે ;
વિશ્વસંજોગનું પૂતળું માનવી
પામશે શું લડી વિશ્વ સાથે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૬૧

જેહ પોતાનું 'હું' માનવીમાં રહ્યું,
તે 'મહા હું'તણું કિરણ નાનું;
કેમ એ કિરણ નિજ કાર્યશક્તિ ભૂલે,
ચપળ ચૈતન્ય રહે શિથિલ શાનું ?
જે 'મહા હું' વણી છે રહ્યું જાળને,
દોરી ખેંચાતી રહે તેની 'હું'થી;
'હું' 'મહા હું' અને જાળવણતર બધાં
વિશ્વ આ છે રહ્યાં એમ ગૂંથી!

જ્યાં પડે ગાંઠ એ જાળવણતરતણો,
ત્યાં ઠરી જાય વ્યક્તિત્વ એનું;
સર્વ 'હું' એમ ભળતાં 'મહા હું' વિષે
જાળથી હોય ભિન્નત્વ કેનું ?
કર્મ સાથે પરાક્રમ ગૂંથાઈ રહ્યું,
દોરીના વળ રહ્યા દોરી સાથે :
માનવી કેમ વળ છોડવીને કહે,
મેં કીધું કે થયું કર્મહાથે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૬૨

વિશ્વજાળે પડ્યો ઝગડતો માનવી
જીવનનો સ્વામી છે તોય પોતે;
જ્યોત અંધાર વીંધી રહે જેમ આ,
તેમ અંધાર વીંટાય જ્યોતે;
જ્યોતશું વીંધીને કિરણુ પ્રસરાવવું.
એ જ છે જીવનનો હક અનેરો;
સ્વાત્મની જ્યોતિ ચોમેર પ્રસરાવતાં
નહિ નડે વિશ્વઅંધાર ઘેરો.

સર્વ સ્વપ્નોતણી સૃષ્ટિ છે જેહની,
સર્વ સંકલ્પનું વિશ્વ જેનું,
સ્નેહ ઔદાર્ય સામ્રાજ્ય છે જેહનું,
કેમ હોલાય વ્યક્તિત્વ તેનું ?
જીવનનો સ્વામી પોતે જ છે માનવી,
જાળ આ ત્યાં ભલે રહે ગૂંથાતી :
ઝાકળે રહે ગૂંથાતું કિરણ, તોય ત્યાં
જ્યોતિ તેની ન અંધાઈ જાતી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

31/50

4/25/2021

૨૬૩

વાયુની લહર ફરી પોપચાં પર કહે
આંખ અંતરતણી ખોલવાને;
સૂર્યકેરી પ્રભા ઊતરતી આંગણે
ખોલવા કહે હૃદયની પ્રભાને;
બારીમાંથી કુસુમવેલ ડોકાવીને
આત્મપરિમલતણું સ્મરણ થાપે:
વિશ્વચૈતન્ય એ લક્ષ્યના સર્વને
પળપળે કંઇક સંદેશ આપે!

વિશ્વમાં જીવન તો સૌ પ્રવાસે પડ્યાં,
મુલકથી દૂર ને દૂર પળતાં;
પંથની ધૂળ ને થાકની શૂળમાં
જઈ પડે ભૂલમાં તીર્થ ભળતાં!
વિશ્વચૈતન્ય એ સર્વને દોરવી
કંઇક સંકેતથી સ્થાન લાવે:
મેઘ વ્યોમે ચડી જાય બહુ દૂર, પણ
આખરે વાયુથી પૃથ્વી આવે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૬૪

દશ્ય આ બહારનું જે દિસે તે ખરૂં,
માન્યતા સર્વની એવી જૂઠી ;
સૌ વિસંવાદ ને શોક આ જગતના
માનવી પર રહ્યા એમ રૂઠી :
બહારનું દશ્ય પરિતૃપ્તિ શી આપશે ?
જોતજોતાં બધું થાય ઝાંખું ;
વસ્તુની સ્થૂળતા સ્થૂળ આંખો જુએ,
ને ઊડી જાય સૌંદર્ય આખું !

પુષ્પસૌંદર્ય આંજી રહે આંખને,
તોય કરમાય તે જોતજોતાં ;
રંગ અદ્‌ભુત રહે વ્યોમ રેલાઇને,
પણ થતા લુપ્ત રવિકિરણ ખોતાં ;
બહારનું જાય સૌ બહાર અંતે ઊડી :
રે જુઓ વસ્તુના આત્મમાંહીં !
સ્નેહ આનંદ તેના ઉરે ઝીલતાં
શો ઝળે આત્મ તમ વિકસી ત્યાંહીં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૬૫

વસ્તુનો આત્મ જોતાં જડે ત્યાંથકી
પરમ સૌંદર્ય તે વસ્તુકેરું ;
ફૂલનો રંગ કે ઘાટ જોતાં નહિ જ
ત્યાં મળે તેનું સૌરભ અનેરું ;
ગાનનાં ચિહ્ન કે વાદ્યની કળ વિષે
નવ જડે ગાનઆનંદ ઊંડો :
નવ મળે મધતણું અમૃત આરોગ્યકર
મોહતાં દેખી મધુકોશ રૂડો.

સત્ય સૌંદર્ય છે ગર્ભચૈતન્યમાં
એ જ છે દિવ્ય તત્ત્વાર્થ એનો ;
વસ્તુનું એ જ અસ્તિત્વ ને સિદ્ધિ છે,
એ જ આત્માનુરૂપ સ્વાર્થ તેનો ;
સર્વ સૌંદર્ય છે ગૂઢ ચૈતન્યનું,
તે જ આકર્ષી આનંદ આપે ;
આત્મનું કેંદ્ર જ્યાં જાય જન શોધવા,
ત્યાં જ તે આત્મસૌંદર્ય સ્થાપે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૬૬

આપણા આત્મનું કેંદ્ર જ્યાં શોધીએ,
 ત્યાં જ આંતરજીવન વિશ્વનું છે;
ઊર્મિનું સત્ત્વ ખોળી શકે, તે પછી
 સિંધુના સત્ત્વ માટે ન પૂછે;
આપણે હૃદય જે નિત્ય ઠોકા પડે,
 છે જ તેવા અનંતત્વહૈયે;
આપણાં એ જ સ્પંદન વિષે કેમ તો
 એ અનંતત્વસ્પંદન ન લહીએ?

આત્મનું કેંદ્ર એ આપણું ઘર ખરું,
 એ જ વિશ્રામગૃહ સૌનું અંતે;
જીવનનાં યુદ્ધથી થાકી પરવારી ત્યાં
 આખરે આવવા સર્વ ચિંતે;
અહીં જ આરામ છે, શાંતિ સુખધામ છે,
 અહીં જ આનંદ છે શુદ્ધ સાચો;
જીવનની પૂર્ણતા જીવન એ માણશે,
 છો ફૂટે કાયનો કુંભ કાચો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

35/50

4/25/2021

૨૬૭

એ અનંતત્વસ્પંદનતણો બોધ જ્યાં
હૃદયસ્પંદન વિષે થાય મનને,
વસ્તુ ને વસ્તુનું બાહ્ય સૌંદર્ય ત્યાં
નહિ જ બાંધી શકે કો નયનને;
મનુજના દેહ કે જગતના દેહની
નહિ પછી ત્યાં રહે કો ગુલામી;
અમર આત્મા જ છે માનવીનો ગુરુ,
માનવી જ આત્મ છે સત્યનામી !

સર્વ ઊંડાણ છે માનવીહૃદયમાં,
ત્યાં જ ઊંડે ઊંડે આત્મ ભાળો;
સત્ય દર્શન થશે ત્યાં મહાસત્યનાં,
ત્યાં જ છે જીવનનો ગણિતતાળો;
વિશ્વની શક્તિ સૌ છે મનુજઅંતરે,
ત્યાં જ છે જીવનની સત્પ્રતીતિ :
પરમ છે સ્નેહ, આનંદ ને મોક્ષ ત્યાં,
ત્યાં જ સૌને જવું જીવન જીતી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

36/50

4/25/2021

૨૬૮

સત્ય એ બોધ જ્યાં માનવીને મળે,
　　સત્ય અંતિમ મળે ત્યાં જ તેને ;
સૃષ્ટિનો સાર છે સૃષ્ટિચૈતન્યમાં,
　　ત્યાં જઈ શોધવું અન્ય કેને ?
જે વિચારો વિષે માનવી જીવતો,
　　તે વિચારો જ એ માનવી છે ;
સ્વપ્ન જોતાં બને સ્વપ્નરૂપ માનવી,
　　જાગતાં આપને અન્ય પ્રીછે.

જેમ ભમરીતણો ડંખ ખાતાં ઇયળ
　　થાય ભમરી વિચારી વિચારી,
આત્મના સત્યની ધારણા તેમ ત્યાં
　　સત્ય દે માનવીમાં ઉતારી ;
માનવીનું ખરું જીવન ને તેજ એ,
　　એ જ જ્યોતે ઝળે સકળ સૃષ્ટિ :
સર્વ આશા સ્વયં થાય દર્શન તહીં,
　　સર્વ શ્રદ્ધા બને દિવ્ય દૃષ્ટિ !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

37/50

4/25/2021

૨૬૯

ક્યાંથી દર્શન મળે વિશ્વચૈતન્યનાં,
જો ન દર્પણ રહે સ્વચ્છ મનનું ?
બિંબ ક્યાંથી પડે મલિન મુખપાટ પર,
જો ન તગતગ કરે તેજ તનનું ?
વિશ્વચૈતન્ય રહે ગૂઢ બાહ્યાંતરે,
નવ પડે શોધવા દૂર જઇને ;
છે હવા સર્વને કાજ વ્યાપી જગે,
સૌ ભરે શ્વાસમાં તેહ લઇને.

ક્યાંથી દર્શન મળે પરમ નિજરૂપનાં,
જો ન દર્પણ સદા સ્વચ્છ રાખો ?
દોહ્યલું એક દર્પણ મળ્યું અનતણું,
આપશે તેજ કે ભાસ ઝાંખો ;
વિશ્વચૈતન્યનું તેજ ઝીલી શકે
જેવું પરિમાણ રહે પાત્રતાનું :
સૂર્યની શુદ્ધતા સૂર્યમાળા ભરે,
તેમ ઝાકળતણું બિંદુ નાનું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

38/50

4/25/2021

૨૭૦

વિશ્વચૈતન્ય એ સર્વ ઠામે રહે,
નવ જુએ તેનું છે જોણું કાચું;
જ્યાં જુઓ ત્યાં જડે અમૃતમય જ્યોતિ એ,
નહિ જ અંધાર કે મૃત્યુ સાચું;
સ્વર્ગને પામશો ત્યાં ય ચૈતન્ય એ,
નરકમાં વિચરતાં ત્યાં ય જોશો:
વસ્તુ કે વ્યક્તિનો મુખવટો રાખતાં
ત્યાં રહ્યું ઊંડું ચૈતન્ય ખોશો.

વિશ્વચૈતન્ય એ અગ્નિ જેવું દિસે,
પ્રકૃતિના દોષને શુદ્ધ કરતું;
પાપીનાં પાપને નરકમાં બાળતું,
પુણ્યવંતાતણી જ્યોતિ ઠરતું;
સ્વર્ગ ને નરકના ભિન્ન દેશો નથી,
માનવીઅંતરે બેઉ વસતાં:
કર્મનો ન્યાય પામે સ્વયં માનવી
વિશ્વચૈતન્યને નિકષ કસતાં.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

39/50

4/25/2021

૨૭૧

વિશ્વચૈતન્ય છે તીવ્ર જ્વાળા સમું,
    સર્વ બ્રહ્માંડ ત્યાં રહે ભભકતું;
પ્રકૃતિ ને પ્રાણી એ મૂળ જ્વાળા વિષે
    જીવન નિજ એમ રાખે ઝબકતું;
વિશ્વચૈતન્યની સાથ જળતું રહી
    જાય બદલાતું સૌ વિવિધ ભાતે;
વિશ્વચૈતન્ય છે અગ્નિ જેવું વિમળ,
    જે અડે તે બને શુદ્ધ જાતે !

વિશ્વની એ અમરજ્યોતિમાં છે રહ્યો
    વિશ્વનો સત્ય આધાર ધરથી;
સકળ બ્રહ્માંડમાં જે રહી ગતિ બધે,
    તેનું છે મૂળ એ જ્યોતિકરથી;
જેમ આંદોલનો થાય ઊંચાં અધિક,
    થાય તે સૂક્ષ્મતર ત્યમ બધેથી;
વિશ્વચૈતન્યના અગ્નિને પહોંચવા
    સૂક્ષ્મ બનવું પડે અધિક તેથી.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

40/50

૨૭૨

સ્થૂળ આ આંખ જે જીવનમાં અનુભવે,
જીવતા જીવનની તે જ માયા;
સર્વ સાપેક્ષતા જીવનમાં, જગતમાં,
જે રહી તેની એ પ્રકટ છાયા;
સારું નરસું કશું, સુખ અને દુઃખ શું,
પાપ ને પુણ્ય શું, સર્વ ઓલે;
શક્તિ દૌર્બલ્ય, સંપત્તિ દારિદ્રય શું,
શોક આનંદ, સૌ એમ તોલે.

પણ જહીં આંખ અંતરતણી ખૂલશે,
ને કિરણ સત્યનું માંહીં પડશે,
પ્રકૃતિની દિવ્યતા કંઈક ધીરે ધીરે
પ્રકટ પડતાં નવી દૃષ્ટિ જડશે;
સર્વ સાપેક્ષ સંકલ્પ ને ગ્રહણ ત્યાં
ભ્રમિત દ્વંદ્વોતણાં છૂટી જાશે;
જીવન અંતરપ્રકાશે થશે સ્પષ્ટ ત્યાં,
ને ગહન ભેદની કૂંચી પાશે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૭૩

માનવીઅંતરે કંઈક દેશો વસે,
માનવી સહજ તે કંઈ ન જાણે;
કૈંક યુગયુગતણું પૂતળું માનવી
કૈંક જીવનોતણી છાય આણે;
ઘાટ ને રૂપ કંઈ કંઈ ધીમે બદલતાં,
જંતુમાંથી થયો આજ જેવો;
પ્રકૃતિનાં પડ પીગળતાં ગયાં જેમ ત્યાં,
હૃદયતણુખો ખૂલ્યો તેમ તેવો.

માનવી! અંતરે ઊતરી ઊંડું જો:
ઊતરતો ઊતરતો જા તું નીચે!
ચક્ષુનાં પડ ઉપર પડ ઉઘાડી નિરખ,
નહિ જ જ્યાં ઊંઘ કો સ્વપ્ન સિંચે!
જીવન ને મૃત્યુની પાર જે જ્યોતિ છે,
હૃદયની રાખમાં તે જળે ત્યાં:
માનવી! ઊતરી જો નયન ફેરવી,
હૃદયસિંહાસને શું લળે ત્યાં!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૭૪

કૈંક ભાંગ્યાંતૂટ્યાં સ્વપ્ન સરી ઊંઘમાં
હૃદયને રોજ કંઈ ગૂંગળાવે;
ઘાટમાં ઘાટ નવનવ ઊડી વાદળો
ભળી જતા, તેમ એ સ્વપ્ન આવે;
આંખ અંતરતણી ઊંઘમાં ખૂલતી,
પણ તહીં ના કશું સ્પષ્ટ જોતી:
છાય પર છાય કંઈ જાગતી સૃષ્ટિની
આવી ભળતાં વિમળ દૃષ્ટિ ખોતી.

સર્વ આ સ્વપ્ન સંકેત જેવાં સરે
હૃદયચૈતન્યની સાખ દેતાં;
ઊંઘમાં સૃષ્ટિ લોપાય, તો ક્યાં થકી
નયન નવસૃષ્ટિનો ભાસ લેતાં?
મૂળ જેનું નથી તે મળે નહિ કદી:
તદપિ આ સ્વપ્નની દૃષ્ટિ ક્યાંથી?
આંખ અંતરતણી કેળવી ખોલતાં
પાય એ દૃષ્ટિનો ભેદ ત્યાંથી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

43/50

4/25/2021

૨૭૫

આવી આવી ફરી સ્વપ્ન ઊડી જતાં,
ઘડીક આનંદ શોકે ડુબાડી ;
ઘડીક ઝાંખી દઈ અવર કો સૃષ્ટિની,
સરી જતાં દૃષ્ટિ ઢાંકી ઉઘાડી ;
નહિ જડે આદિ કે નહિ જડે અંત ત્યાં,
નહિ જડે મધ્યનો અર્થ પૂરો ;
ઊંઘનો ધૂમ અંતરનયન પર ચડી
સર્વ એ ભાસ રાખે અધૂરો.

પણ બધી શક્તિઓ પ્રાણની સંઘરી
બહારથી અંતરે નયન વાળો ;
દેહને સ્થિર કરી સુચિત નિદ્રા વિષે
હૃદયચૈતન્ય પર દૃષ્ટિ ઢાળો ;
સર્વ તે સ્વપ્નખંડો મળી એક થઈ
પરમ નિર્મળ પ્રભા ત્યાં પ્રસરશે ;
જેમ પ્રભાતે ઉષારંગ રવિદ્યુતિ સ્ફુરે,
તેમ અંતરનયન સર્વ ઠરશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

44/50

4/25/2021

૨૭૬

માનવી! સ્થૂળ આ નયન તારાં કશું
જોય છે સર્વ તુજ આસપાસે?
પ્રકૃતિના એ બધા ટૂકડા છે પણ
જીવન ને મૃત્યુના ભેદી વાસે;
જે બધું જોય આ સતત વહેતું જગે,
તે બધી વિશ્વચૈતન્યછાયા:
બહાર શું જોય? અંતરનયન ખોલી જો,
છે મહાભેદી તારી જ કાયા!

ચીરી દે પટ બધાં વ્યર્થ વળગાડનાં,
તોડી દે આગળા બંધનોના;
વાળી દે નયનનાં કિરણ અંતર ભણી,
ધોઈ અંધાર દે અંજનોના!
દ્વાર ખોલી ઊતર અંતરે ત્યાં નીચે,
નયન ઠરતાં હૃદયપટલ સરશે;
મેઘઘુમટાથકી વીજ ચમકાર દે,
તેમ ચૈતન્ય તુજ નયન ભરશે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

45/50

4/25/2021

૨૭૭

અજબ અંતરનયન ખૂલશે જ્યાં ઉંડે,
ત્યાં પછી નવ કશું દૂર રહેશે ;
નયન ઠગતી ક્ષિતિજ પાંખ નિજ ખોલશે,
વ્યોમ છેડા ફરી છોડી લેશે ;
ચંદ્ર ને સૂર્ય ને તારલા સર્વ આ
ત્યાં ન છૂટા છૂટા દીપ લાવે ;
સર્વનો અર્ક જ્યાં એકરૂપે વસ્યો,
ત્યાં કશી ભિન્નતાઓ ભમાવે ?

વિશ્વચૈતન્ય ઊંડે ઊંડે અંતરે
છે છુપાઈ રહ્યું ગૂઢ કેવું ;
હૃદયની ખાણ ખોદી ખણી ઊતરશે,
તે જ ત્યાં પામશે રત્ન એવું !
જળ વિષે નયન નહિ સહજમાં ખૂલશે,
પણ પછી ખૂલતાં સૌ જણાશે ;
તેમ અંતરનયન ખંતથી ખોલતાં
હૃદયતળ ભેદ ત્યાં અજબ પાશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

46/50

૨૭૮

જ્યાં લગી સત્ય અંતરપ્રભા ખૂલી નહિ,
ત્યાં લગી સત્ય આનંદ ક્યાંથી ?
રાંકડી ગાય જેવો પડ્યો જીવ રહે,
જો પ્રભા એ ન નિજ કાય નાથી;
વ્યોમમાં વીજનો જેમ દોરો દિસે,
ત્યમ પ્રભાદોર એ છે કરોડે;
માનવીવૃક્ષના થડ થકી ટોચ તક
તે વીંટાતો રહે જીવન જોડે.

જીવનની શક્તિઓ સર્વ અવ્યક્ત જે,
તે વહે ગુપ્ત એ દોરમાંથી;
વિશ્વચૈતન્યનાં દ્વારને ભીડતો
એ જ દોરો બને મોક્ષસાથી;
દ્વાર એ ખોલવા, બ્રહ્મશું બોલવા,
યુગયુગો યોગીજન મથન કરતાં;
ધ્યાન ને ધારણા નહિ કશા કામનાં,
જો ન એ દ્વારના બંધ હરતાં !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૭૯

એ પ્રભાદ્વારમાં ગુપ્ત અદ્‌ભુત રીતે
સપ્તમણિ છે ગૂંથ્યા જ્યોતિફૂલે ;
એક પછી એક ફૂલપાંદડી ખોલતાં
મણિ મણિમાં નવલ સૃષ્ટિ ઝૂલે ;
પંચતત્ત્વે વહે સૃષ્ટિનો પ્રાણ તે
ક્રોડ બોંતેર નાડી જગાવે ;
જીવનનો અગ્નિ એ પ્રાણથી ચેતતો
પ્રથમ તે મૂળ મણિને ઝળાવે.

મૂળ એ મણિથકી જ્યોતિ નીચે વહે,
તે જ અજ્ઞાન માયા પ્રસારે ;
પ્રાણની શક્તિને સ્થૂળમાં વહવતાં
પાપ ને દુઃખનું બીજ ધારે ;
એ પ્રબળ શક્તિને ઊર્ધ્વ દિશ વાળતાં
તે પ્રભાદ્વારને પંથ ચડશે ;
એક પછી એક મણિગ્રંથી ખૂલતી જતાં
સૂક્ષ્મદર્શનતણું તત્ત્વ જડશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૮૦

પંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો, પંચ કર્મેંદ્રિયો,
સર્વ આ સ્થૂળ વ્યવહાર જોતી;
પણ રહ્યું પર પરમ જ્ઞાન ચૈતન્યનું,
તે મળે ગુપ્ત સપ્તેંદ્રિયોથી;
છે પ્રભાદોરમાં સપ્તમણિ જે ગૂંથ્યા,
તે જ દિવ્યેંદ્રિયો એ છુપાવે;
પરમ ચૈતન્યનો પંથ છે દોરમાં,
એ જ દિવ્યેંદ્રિયો તે ખુલાવે.

સપ્ત દિવ્યેંદ્રિયો એહ ધીમે ધીમે
ખીલતી જાય જ્યમ ભવ્ય પંથે,
જીવનનું વૃક્ષ ત્યાં કલ્પવૃક્ષે ફળે,
ને ત્રિવિધ કાલનું જ્ઞાન ગ્રંથે;
તત્ત્વને પામતાં છાય અમૃતત્વમાં,
થાય ઉર ખોલતાં જગતરાયા:
સોય કેરી અણીથી પડે વેધ તો
પેસશે સોયની આખી કાયા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

ખંડ આઠમો

જીવનનું કર્ત્તવ્ય

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૮૧

જીવન માયા સમું છે, થયું તેથી શું ?
શું થયું જીવન છે સ્વપ્ન જેવું ?
શું થયું જીવન છે વ્યર્થ મૃગજળ સમું ?
અગર આભાસ છે જીવન એવું ?
જીવન એ છે જ : એ સત્ય કયમ ભૂલવું ?
જીવન જીવનાર શું નહોય સાચો ?
જીવન છે સત્ય ચૈતન્ય આ જગતનું,
હોય કાયા ભલે કુંભ કાચો !

કુંભ એ ભાંગતાં ઘાટ પણ ભાંગશે,
તદપિ નહિ કુંભની મૂળ માટી ;
છે કળાસ્મરણ કુંભારના મગજમાં,
તે સજીવન કરે વારિ છાંટી ;
જીવન જે છે મળ્યું તે પડે જીવવું,
વ્યર્થ બોલ્યે ન તે વ્યર્થ થાશે :
પવનસુસવાટ દેખાય નહિ, તોય તે
ફૂંકતો કૈકને તાણી જાશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

3/50

4/25/2021

૨૮૨

જીવન આ જે મળ્યું તે ભલું જીવવું,
જીવન એ ભોગવી જાવું અંતે ;
જીવનનો તંત વણઆગિયો છે મળ્યો,
અંત પણ આવશે તેહ તંતે ;
જેમ જોડાઈ છે આ હવા પૃથ્વીશું,
તોય ફરતી રહે તેહ છૂટી ;
તેમ આ જીવનની સાથ બંધાઇને
રહેવું નિર્બંધ રસ ઉચ્ચ લૂંટી !

જે થયું ને ગયું તેહ શું શોચવું ?
જે રહ્યું વિશ્વભર તે ન થોડું ;
વાય વહાણું નવું હાસ્ય રેલાવતું,
રાત સાથે ગયું તમ કફોડું ;
આપણું ભૂત શું આપણે નિરખવું ?
એ તજ્યું કોટલું કોણ માગે ?
વિશ્વમહારાજ્ય આ આત્મનું છે પડ્યું,
જીતવા તે જવું ધીર આગે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
4/50

4/25/2021

૨૮૩

માનવીને જગતદ્વારમાં પેસતાં
જીવનવીણા મળી ગાન કાજે ;
જગતની મૂક પરિશૂન્યતા પર જરા
નવનવું જીવનનું ગાન ગાજે ;
સૂર વિધવિધ રહે ઊઠતા જીવનના,
કોઈ બેસૂર ને કોઈ મધુરા :
જીવનવીણા નથી માનવીએ ઘડી ;
શું કરે જો રહે સૂર અધૂરા ?

તોય એ ગાન ગાવું રહ્યું સર્વને,
સૂર વીણાતણા હોય જેવા ;
એ જ વીણા અને એ જ તારો રહ્યા,
ત્યાં પછી વ્યર્થ બખડાટ કેવા ?
સાધનો જે મળ્યાં વ્યક્તિને, તેહનો
શુભ સમન્વય કરી કાર્ય કરવું :
દિવસ સંધ્યા ઉષાથી સુહાવાય, તો
તારકે રાત્રિનું રૂપ ગરવું !

જીવનનું કર્ત્તવ્ય

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
5/50

4/25/2021

૨૮૪

કેમ આ વિશ્વમાં જીવનને ગાળવું,
જેથી એ જીવન સાફલ્ય પામે;
દેશ ને કાળ ને ખાસ સંજોગમાં,
જ્યાં પડ્યું જીવન ત્યાં જાય હામે?
કેમ ક્રોડો બીજા જીવ વચ્ચે રહી,
અહીં કરે આપણો જીવ વૃદ્ધિ?
જીવતું શી અમીરી ભરી, કે વધે
આપણી ને જગતની સમૃદ્ધિ?

જીવનની સાંઝ જ્યારે અહીં આવશે,
જીવન ત્યારે જુએ વિશ્વ કેવું?
જીવનના રંગ પ્રસરી જગત શોભશે
કેમ સંધ્યાતણા વ્યોમ જેવું?
કેમ આ જીવન જીતી જવું આખરે
દિવ્ય આનંદથી મૃત્યુકરમાં?—
વિશ્વના જીવનને જીવન જો ખીલવે,
જીવન રહે જીવતું વિશ્વભરમાં!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

6/50

૨૮૫

જ્યાં ઊગ્યું જીવન ત્યાં ખીલવવું તેહને,
એ જ છે સર્વની ફરજ સાચી;
જીવનની ચૂંટણી કોણ જીવે કીધી,
કે રહે મનગમી રીત રાચી?
જાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજોગ કે કાળમાં
જ્યાં ઊગ્યું જીવન ત્યાં યુક્ત જાણો;
જીવનને ખીલવું ને જગત ઝીલવું:
જગતતાણા ઉપર જીવનવાણો!

જાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજોગ કે કાળથી
બદ્ધ છે સર્વની જીવનલીલા,
માનવી તોય નિજ બુદ્ધિબળથી બધે
વિચરતો કંઈ કરે બંધ ઢીલા;
પણ રહ્યાં વૃક્ષ જે ભૂમિ જકડાઈને
તે ય નિજ જીવનકર્ત્તવ્ય પાળે:
ખીલતાં, મોરતાં, ઋતુગદા ઝીલતાં,
શું ન ફળથી લચે ડાળડાળે?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૮૬

માનવું હોય તે સર્વ માનો ભલે,
માનવું નહિ, ભલે તે ન માનો!
કૈંક શ્રદ્ધા તૂટે, ને નવી કંઈ ઊગે;—
રોજ ફરતો રહે છે જમાનો;
બુદ્ધિમાં તોલતાં, કલ્પના ખોલતાં,
ચક્ષુઓ ચોળતાં કંઈક જોશો;
નવનવા જ્ઞાનથી, નવનવી જ્યોતિથી,
નવનવા તર્કથી રોજ મો'શો.

જીવન લાગે ભલે સર્વ માયા સમું,
જગત લાગે ભલે સ્વપ્ન જેવું;
તોય એ જીવનમાં, તોય એ જગતમાં,
સર્વને છે ફરજ્યાત રહેવું;
જે સુણો તે બધું કાન માંડી સુણો,
જે જુઓ તે બધું સ્પષ્ટ રૂપે:
અંધ તે અર્ધઅંધા પ્રવાસે જતાં
બેઉ ડૂબી મરે અંધકૂપે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૮૭

ક્રોડ આવ્યાં અને ક્રોડ કંઈકો ગયાં,
ને બીજાં ક્રોડ પર ક્રોડ આવે,
કૈંક અગણિત જીવનથી ભર્યા વિશ્વમાં
એક શું માનવીજીવન લાવે ?
જળચરો, ભૂચરો, ખેચરો કંઈ જીવે,
ને ખીલે સર્વ આ વૃક્ષલીલા :
એક કો માનવીજીવન શું પાડશે
વિશ્વને પાટ કંઈ સ્પષ્ટ ચીલા ?

ક્રોડ આવ્યાં અને ક્રોડ કંઈકો જશે,
જીવન આ એક તોપણ અગતનું ;
જીવન નિજ જગતનું મધ્યબિંદુ રહે,
ત્યાં ફરે જીવન દસદિશ જગતનું ;
જીવન એ પૂર્ણ છે જીવન જીવનારને,
હો ભલે વ્યર્થ તે અન્ય કાજે ;
જીવન એ છે જ તો વિશ્વ છે જીવતું,
જીવન એ જીવતું જીવનરાજે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૮૮

ક્રોડ કંઈ તારકો વ્યોમમાં ચમકતા
રોજ વહેતા દિસે તેજદાણા ;
અમિત આ વિશ્વના સૂર્ય એ અણગણ્યા,
તોય દેખાય એ સર્વ નાના ;
હોય નાના અગર હોય મોટા, છતાં
જન્મ છે કોઈના શું નકામા ?
સેંકડોને જુદાં નામ દઈ જાણીએ,
તોય ક્રોડો હજી છે નનામા !

સર્વનું જીવન નિજ ચક્રમાં ચાલતું,
ઝબકતું તેમ ઝબકાવતું તે ;
વિશ્વકેરા મહાજીવનને પોષવા
જીવન પ્રત્યેક કંઈ લાવતું તે ;
આપણું જીવન આ આપણાં ચક્રમાં
એ જ તારક સમું નિત્ય ફરતું ;
કેમ ત્યારે ગણો વ્યર્થ એ જીવનને ?
વિશ્વને સર્વનું તેજ ભરતું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

10/50

૨૮૯

હો ભલે મારું આ જીવન અતિસૂક્ષ્મ, પણ
જીવન જે આ મને છે અપાયું,
તે જ જીવને બધું વિશ્વ આ જોઉં હું,
તે જ જીવને બધું રહે મપાયું;
કેમ અથડાતું આ જગતમાં રાખું એ,
કર્મ કે ભાગ્ય દોરે ગમે ત્યાં?
બિંદુ આ મારું રહે ઘૂમતું એમ, પણ
જીવનના નિયમમાં એ શમે ક્યાં?

ભૂત કંઈ ભેદીને ભાવિમાં કૂદું હું,
કંઈક એ નિયમના અંશ ખોળું,
તોય જાણું ન હું જીવન એ ક્યાં જશે,
શું થશે ના થશે વ્યર્થ ઘોળું;
તદપિ આ જીવનની જ્યોતિને ખીલવી
પૂર્ણ તેની પ્રભા શેં ન પાડું?
માનવીજીવનકેરી મહાજ્યોતિમાં
જ્યોતિ મુજ જોડવા પાય માંડું.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૯૦

જીવનમાં કંઈક જે સર્વને છે મળ્યું,
 તે જ બક્ષિસ જગે પરમ મોટી;
માણવો સકળ આનંદ એ કંઈકમાં,
 અન્યમાં રાખવી આશ ખોટી;
કોઈનો હોય આનંદ સાહસ વિષે,
 કોઈનો હોય આનંદ જ્ઞાને :
એક આનંદ કાજે ન ભેગા જતા
 વાઘ ને મૃગ કદી એક જાને!

ભવ્ય તેજે ગરુડ ચાહ્ય નભ ઊડવા,
 નહિ જુએ ભૂમિભંડાર ઝાંખી ;
કીટ ને મૂષકો જોય ધન ભૂમિમાં,
 ને રહે ત્યાં જ રસ પૂર્ણ રાખી ;
જ્યાં રહ્યો જીવનઆનંદ છે જેહનો,
 તેહનું ત્યાં જ વ્યક્તિત્વ ખીલે ;
જીવનમાં જે મળ્યું કંઈક તે ખીલવતાં
 મનુજ બક્ષિસ જગે પરમ ઝીલે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૯૧

જીવન નહિ કોઈનું પણ નકામું દિસે,
    જીવન છે સર્વનું ઉપયોગી ;
ભોગી નિજ ભોગમાં રહી જગત જોગવે,
    જોગમાં જોગવે તેમ જોગી ;
જેહ નિર્બળ દિસે સબળની આંખને,
    તે ય છે સબળ નિજ યોગ્ય સ્થાને :
ઘાસ આ જે દબાતું ઊગે પગતળે,
    તે વધારે ધરાની લીલાને.

પંકમાંથી ઊગે દીન પંકજ જળે,
    તોય તે દૂધમય કાંતિ ધારે ;
રવિકિરણ ઝીલી રૂપેરી પ્યાલી વિષે
    કૈંક ભ્રમરોતણો મદ ઉતારે !
કીટ પણ કો નકામા નથી પૃથ્વીમાં,
    ધૂળ પણ પૂરતી પૃથ્વીખાડો :
કેમ કો જીવન જગમાં નિરર્થક કહો ?
    જ્યાં પડ્યું જીવન ત્યાં ભર ઉગાડો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

13/50

4/25/2021

૨૯૨

કોણ ડાહ્યા અને કોણ જ્ઞાની જગે,
જ્યાં ન ડહાપણ કિંવા જ્ઞાન પૂરું?
શુદ્ધ અણુરંગી આકાશ પણ જ્યાં દિસે
કૃષ્ણવર્ણું અગર નીલ ભૂરું;
જ્ઞાનના વર્તુલે માનવી ઘૂમતો
કેમ પૂગી શકે પૂર્ણતાને?
પૃથ્વી નિજ વર્તુલે ઘૂમતાં નવ કદી
પૂગશે ભવ્ય રવિકેંદ્રસ્થાને.

જ્ઞાનસાગરતણું તળ ન કોને જડે,
ત્યાંય કોને કહો પૂર્ણ જ્ઞાની?
ક્રોડ તારા ઘૂમે યુગયુગો, પણ જડે
નહિ જ અવકાશતળની નિશાની;
જ્ઞાનની સર્વ મર્યાદ જાણી નમે,
તે જ જ્ઞાની અને તે જ ડાહ્યા:
જ્ઞાનને શિખર પહોંચ્યો કહે તેહને
નવ મળે જ્ઞાનની સત્ય છાયા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૨૯૩

કાળઅંધાર આ છે ગહન ને અમિત,
કેમ તે માનવીબુદ્ધિ છેદે?
તોય છેદાય એ તેટલો છેદવો,
જ્યાં સુધી બુદ્ધિનાં કિરણ ભેદે;
હોય અંધાર જો અંતરે વ્યાપિયો,
કેમ તે બાહ્ય અંધાર કાપે?
રાત્રિના તિમિરને ભેદવા વાહનો
રોશની ફેંકી નિજ પંથ માપે.

માનવીનો ખરો શત્રુ અજ્ઞાન છે,
તિમિરમાં તિમિર એ નિજ વધારે;
નહિ પિછાને કદી આપને, તો પછી
શું પિછાને રહ્યું દેહપારે?
એ મહાશત્રુશું તો સદા ઝગડવું,
ને લડી પ્રજ્વળવી હૃદયજ્યોતિ:
જાય અંધાર જો પ્રથમ એ હૃદયનો,
તો જ જોવાય ચોપાસ ગોતી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૯૪

સર્વ અજ્ઞાનને કાઢવું જગતથી,
એ જ અભિલાષ હો માનવીના!
એ જ અજ્ઞાન છે નરકની વેદના,
જ્યાં સજ્યા સૌ રહે પાપભીના;
માનવીજીવનનાં કળણકર્દમ બધાં
ઊપજે એ જ અજ્ઞાનમાંથી;
અગ્નિને ચેતવી જો ન ભડકો કરો,
તો ધુમાડો જશે કેમ ત્યાંથી?

માનવીબુદ્ધિને ઠામ કયમ રાખશો?
ઠામ રહેતું વધે નહિ જ કોઈ;
જીવનના વહનમાં સતત આગળ જવું,
અગર સૌ જીવનરસ રહેવું ખોઈ;
બાંધ્યું પાણી રહે ઝેરી ગંધાતું, ને
વહેતુ પાણી સદા સ્વચ્છ રહેશે;
તેમ આ બુદ્ધિને વહેતી રાખો સદા,
કે ન રહે ઝેર અજ્ઞાનવેશે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
16/50

4/25/2021

૨૯૫

જ્યાં સુધી જાય અજ્ઞાન નહિ જીવનનું,
　　ત્યાં સુધી થાય શી જીવનજ્યોતિ ?
જ્યોતિ વિણ વિશ્વના રંગ ક્યાંથી ગ્રહે ?
　　જ્યોતિ વિણ છાય પણ રૂપ ખોતી;
બુદ્ધિસૌંદર્યનાં કિરણ અજવાળતાં
　　માનવીહૃદયમાં રંગ પૂરે;
રૂપ સંકલ્પ સૌ માનવીનાં ઝળે
　　એ જ સૌંદર્યના પરમ નૂરે.

જ્યાં સુધી જાય અજ્ઞાન નહિ જગતથી,
　　ત્યાં સુધી જીવનનું કંઈ ન ભાસે,
આંસુની ખીણ આ માનવીહૃદયની
　　તિમિરશોકે અધિક ધૂંધવાશે;
જન્મ ને મૃત્યુ પર ઢાંકણું રહે પડ્યું,
　　સતત શંકા ઊઠી ભય પમાડે;
જાય અજ્ઞાન ત્યાં સૌ ગુલામી જશે,
　　રેલશે જ્યોતિ દ્વારે ઉઘાડે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૯૬

પોતપોતાતણા અવગુણો જગતમાં
　　પોતપોતાતણી પાસ રહેશે;
કોઈના અવગુણો જગત નવ માગશે,
　　જગત તો ગુણ બધાં પાસ લેશે;
એકના અવગુણો સર્વનું ઝેર છે,
　　જગત ત્યાંથી ખસે દૂર જોઈ:
સૌ ગુલાબે મૂકી હાથ તે ચૂંટશે,
　　કંટકો માગશે નહિ જ કોઈ.

જો ગુણોની વધારો સદા જ્યોતિ, તો
　　અવગુણો ન્યૂન થઈને વિરમશે;
જ્યોતિ મધ્યાહ્નભણી વાધતા સૂર્યની
　　ધારતાં વૃક્ષમાં છાંય સમશે;
અવગુણો હોય તે હૃદયને કોતરે,
　　ગુણ ગ્રહે જગત, ઉર ત્યાં ઝગારે:
ચંદ્રધાબ્બાં રહે ચંદ્રના હૃદયમાં,
　　પણ સુધા વ્યોમ આખે પ્રસારે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૨૯૭

છે જુવાની દિવાની, બધાં એમ કહે,
પણ જુવાની ખરી છે ઘૂંવાની ;
નવલ વર્ષાતણું જળ ઘૂઘવતું જતું,
તે ધરે કેમ શાંતિ કૂવાની ?
જીવનના વહનમાં કંઈક ઝરણાં મળે,
કંઈક ફાંટા વળી તેમ ફૂટે ;
સર્વનો એ સમન્વય થવા જાય, ત્યાં
ઉગ્ર ખળકા જીવનમાંહીં ઊઠે !

માનવીજીવનમાં કંઈક પશુયુદ્ધ છે
એ જુવાની વિષે નિત્ય લડવાં ;
હારતી, જીતતી, એ જુવાની જતી :
પલક ઊડવાં અને પલક પડવાં ;
સર્વ ઉકળાટ એ આખરે શમી જતો,
ને જીવનવહન ત્યાં પ્રૌઢિ ધારે :
છે જુવાની જીવનશક્તિની જોગણી,
જીવનના તાપ ડારે ધસારે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

19/50

4/25/2021

૨૯૮

જો જુવાની ભલી જોગવી જગતમાં,
 તો જશે જીવનની સાંઝ મીઠી;
જીવનની સર્વ કટુતા જરામુખ પડે,
 જો જુવાની મઝામાં જ દીઠી;
કાયનાં તીવ્ર કટુ ઝેર નિચોવતાં
 જીવન બનતું અમીભર જરામાં;
છે જુવાની ખરી જીવનરસવાહિની,
 જીવનનો બહાર ખીલવે ધરામાં.

છે જુવાની વિષે અગ્નિ ધગધગ થતો,
 સર્વને બાળતો જાય બળતો;
અગ્નિની રાખ આખર થશે, તોય ત્યાં
 કાયનું શુદ્ધ કુંદન ઝઝળતો;
માનવી! એ જુવાની ભલી જોગવી
 તોડી કે છૂંદી દે સર્વ કાંટા;
જીવનમાં તો પછી માત્ર ફૂલ જ રહે,
 જેમ સંધ્યા ભરે રંગ ઘાટા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

20/50

4/25/2021

૨૯૯

જગતમાં કાંઈનો ગર્વ ધરશો ન કો,
    ગર્વ છે જીવનનું ફીણ ખાલી;
વ્યોમભર મેઘથી સિંધુ નવ ફૂલતો,
    સરિત રેલે ફૂલી જાય ઠાલી;
સૌ મહાહૃદયમાં સરળતા છે ભરી,
    ઊંચ કે નીચનો પટ ન સહેજે:
પાંદડાંમાં પડી સૂર્ય બાળક સમો
    જાય આળોટતો નગ્ન તેજે!

કુસુમ સૂરજમુખી હોય મોટું ભલે,
    કેમ તે ગર્વ લે અન્ય પાસે?
રંગ ને ઘાટ સૌ સૂર્યથી પામતું,
    સૂર્યને જોતું નમતું વિકાસે;
છે વિનયમાં જ પ્રભુતા ખરી સર્વની,
    તો મહાત્મા દિસે બાળ જેવા:
તારલા છે મહાસૂર્ય એકેક, પણ
    આગિયાશા દિસે અલ્પ કેવા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

21/50

4/25/2021

૩૦૦

આ બધા મશરૂના ગાદીતકિયા કશા ?
 આ બધી ભવ્ય જાહોજલાલી ?
આ બધા નાચ ને રંગના બંગ શા ?
 આ શરાબીતણી ફૂલપ્યાલી ?
આ બધા બાગ બુલબુલ ગુલાબે ભર્યા ?
 આ કશી સાહ્યબીકેરી કાયા ?
આ બધી દેહ ને આંખને ઠારતી
 છે કશી મોહિની એવી માયા ?

પ્રભુ પ્રગટશે કશે એ બધી ભભકમાં ?
 ક્યાં સુધી ચાલશે એ ખુમારી ?
જીવન શું છે ગુલામી જ કાયાતણી ?
 શું ન કરમાય કાયા બિચારી ?
જીવનની જ્યોત જ્યારે પડી ઝૂમશે,
 ને ઉરે ઘોર અંધાર સરશે,
કેમ તે મૃત્યુના હાસ્યને ડારશે,
 કોણ તે જીવનનો ડંખ હરશે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૧

સર્વ આભાસ આનંદ ને સુખતણા
જે બધી સ્થૂળતામાંથી ઊઠે,
તે બધા ઊડશે ભોગ સૌ ભોગવી,
માત્ર કટુતા રહી જાય પૂઠે;
ફીણના દૂધિયા મોર આકર્ષતા,
પણ તૃષા કે ન તે ભૂખ ફેડે :
પલકમાં ફણફણી બુદ્દબુદો ફૂટશે,
ને હ્રદય ઠાલી રહે તેહ કેડે.

એથી લડવું ભલું જીવનનું યુદ્ધ આ,
છે ભલા જીવનના ધમપછાડા ;
છે ભલા કલેશ સંતાપ ને કલહ સૌ,
જીવન કસવાતણા વિભુઅખાડા !
હો ભલે જગત વિકરાળ રાક્ષસ સમું,
તોય ત્યાં વિષમ એ યુદ્ધ લડવું !
શક્તિને સાધતાં શક્તિ પ્રગટે ઉરે,
શક્તિથી જીતવું તેમ પડવું.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૨

આત્મ ને બુદ્ધિનાં ઢાંકણાં ઢાંકતી
    એવી માયાની છે કેફમસ્તી;
બારણાં થાય અંતરતણાં બંધ, ત્યાં
    જીવનસત્યોની માણે શી હસ્તી ?
માટીના દેહની માટીમય આ ગતિ
    માટીના ગર્તમાં ઊંધી ચાલે ;
માટીમાં સજ્જડ જકડાયું છે, તે છતાં
    વૃક્ષ પણ ખીલતું ઊર્ધ્વ ફાલે !

માનવીને મનુષ્યત્વથી પાડતા
    ધિક્ક એ નીચ દૈહિક વિલાસો !
વહન સરિતાતણું ધૂળ પર થાય, પણ
    મહીં શમે ના કરી ધૂળવાસો ;
ધૂળશું ખેલતી, ધૂળને રગડતી,
    જાય સરિતા ધસી લક્ષ્યસ્થાને :
જગતમાં દુઃખ ને શ્રમ ભલાં સોગણાં,
    માનવીમાં મનુષ્યત્વ આણે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૦૩

કનકની ભૂમિમાં ઝળકતા થાંભલા,
રત્નજડિયાં ઊભાં મહેલ મેડી;
માનવી વૈભવે પલક મોહી રહ્યો,
કનકની હો ભલે તોય બેડી;
રવિ શશી જ્યોત ઉદ્યોત બહુ ઝગમગે,
કોટિ કિરણો જગે તેજ વ્યાપે;
આંખની કીકીમાં બિંબ અવળું પડે,
માનવી તેજ નવ શુદ્ધ માપે.

અટળ અંધારની છાબ રત્ને ભરી,
રૂપ અનુપમ ભર્યાં છે વિલાસી;
મન સુખાભાસમાં રોજ તીરથ કરે,
કોટિ ગંગા અને કોટિ કાશી;
રત્ન પલકે સરે, રૂપ સહુ ઓસરે,
હાથ અંધારની છાબ ખાલી;—
આંખની કીકીમાં તેજ સવળું પડે,
તો જ એ જોગવે રત્નથાળી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

25/50

4/25/2021

૩૦૪

જે રહી જગતની સ્થિતિ અહીં તે ખરી,
જગતનું તંત્ર આ જે રહ્યું તે,
આ ખરું ખોટું કે આ નથી પેલું છે,
માનવી વ્યર્થ એ સર્વ ચૂંથે;
પૂર્ણનો માત્ર જે અંશ છે, તેહને
પૂર્ણની ગમ પડે કેમ પૂરી?
પીર, પયગંબરો, સંત ને જ્ઞાનીઓ,
સર્વની ખોજ પણ રહી અધૂરી.

જગતને જગતની વાટમાં દ્યો જવા,
જગતને જાણજો વહેતું પાણી:
જોતજોતાં જતું સર્વને ભીંજવી,
નવ ગણે વસ્તુ જાણીઅજાણી;
લાખ આ કષ્ટ ને વેદના છો રહી,
એ જ અહીં સત્ય મનુષ્યત્વ આપે:
ગગન ગગડાટ ને વીજથી સીઝતો
મેઘ અમી વરસતો રહે પ્રતાપે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

26/50

૩૦૫

માનવી! ઊઠીને થા ઊભો પૂર્ણ તું!
શીશ તારું ઊંચે વ્યોમ પૂગે:
પરમ વ્યક્તિત્વ લંબાવ તારું બધે,
વિશ્વ ઝૂકે તને વદન ચૂંગે!
સર્વ શંકા અને શોક દે છોડી તું,
સર્વ બબડાટ સુખદુઃખકેરા;
જ્યોતિ જોનાર આંખે ભરે જ્યોતિને,
શું કરે લાખ અંધારડેરા?

આંખનાં પોપચાં નહિ ઉઘાડી શકે,
તે જુએ સતત અંધાર આંખે,
નહિ હલાવી શકે પગ પથારી પડી,
તે ઊઠી જાય ક્યાં પાદ પાખે?
કેદખાનું ગણી બંધ જે થાય તે
પ્રાણ અજ્ઞાનમાં કેદ સેવે:
માનવી! તોડી એ બંધ તું થા ઊભો!
જો રહ્યો વિજય તુજ રૂપ કવે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૬

જીવનના યુદ્ધથી દૂર હારી જવું ?
જીવન શું જગતથી દૂર ભાગે ?
ગામ છોડી જશો વન વિષે, તોય ત્યાં
બહુ ઉપાધિ નવી અન્ય જાગે ;
જીવનના યુદ્ધથી દૂર ભાગી જતાં
જીવન શું શાંતિ પામે કદાપિ ?
પ્રકૃતિની શક્તિ શું પ્રકૃતિને છોડશે ?
કો શકે વસ્તુથી છાય કાપી ?

લાખ સંન્યાસીઓ જગત છોડી જતા,
તોય આ જગતથી ચાહ્ય ભિક્ષા;
દેહ દમવા જતાં દેહ આડી જતી,
પ્રકૃતિની કેમ ચૂકાય શિક્ષા ?
પ્રકૃતિની શક્તિના નિત્ય ઊભરા ઊઠે,
જીવનના મેલને શુદ્ધ કરવા ;
યુદ્ધથી ભાગતાં શુદ્ધિ મળશે કહીં ?
જીવનમેલે રહો કેમ ગરવા ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૭

સાધુતા રાખજો સર્વ નિજ અંતરે,
એ જ સંસારની છે કસોટી;
સાધુતા અંતરે જો નહિ વ્યાપી, તો
સાધુતા બહારની સર્વ ખોટી;
સાધુતા નહિ વસે ભગવી કંથા વિષે,
કે ન લટકાવતાં સ્કંધ ઝોળી:
અગ્નિથી રાખ છે, પણ બને અગ્નિ નહિ
કાય પર કોયલો રાખ ચોળી!

જગત છોડી જતાં જીવન કયમ છૂટશે?
જીવનથી ભાગનારો કરે શું?
દુ:ખથી ભાગતાં જીવનરસ તૂટશે,
પાણીથી ભડકતો મહીં તરે શું?
સાધુતા સૌ ભરો હૃદયની ઝોળીમાં,
જીવનની સ્વચ્છતા તે જ કંથા:
રણથકી ભાગતાં કોણ રણવીર કહે?
રણ જીતે તે જ છે વીર્યવંતા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૮

જીવનનું યુદ્ધ ખેલ્યા વિના શાંતિ નહિ,
તો પછી મર્દશું કેમ ન ખેલો ?
સિંધુના મોજ પર સ્વારી કરતા જશો,
કે જશો દલિત ખાતા ધક્કેલો ?
શક્તિની તૃપ્તિ ઘા મારવામાં દિસે,
તેમ ઘા ઝીલવામાં ય તેવી ;
વીજનો ઘા ઝીલે ધાતુનો તાર જે,
તેજ તેને પૂરે ભૂમિ કેવી !

જીવનથી ભાગીને કેમ કાયર થશો ?
કાયરો જીવતાં મૃત્યુ પામે :
જીવન મોંઘું મળ્યું જોગવી જીવવા,
કેમ તે ખોવું અહીં હીન નામે ?
જીવન આ જેમ અણપૂછ્યું આવ્યું અહીં,
જીવન એ તેમ અણપૂછ્યું સરશે :
મર્દશું ખેલીને ધન્ય પળવું, અગર
એક વધુ ધૂળઢગ ભૂમિ ભરશે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૦૯

હોય નાનો ગમે તેટલો માનવી,
નાથ એ દેહના રાજ્યકેરો :
જગત આ હોય મોટું ગમે તેટલું,
તોય લડી તોડવો જગતઘેરો ;
યુદ્ધ લડતાં દિશા ખૂલશે નવનવી,
નવનવા જ્ઞાનદેશો ઝળઝળશે ;
દેહનું રાજ્ય એ યુદ્ધ જીતે પછી
આત્મનું પરમ સામ્રાજ્ય મળશે !

શાંતિનાં સ્વપ્નને તો પરાં રાખવાં,
શાંતિ છે જીવનનું અંત્ય થાણું ;
જીવનની વાટનાં યુદ્ધ ખેલ્યા વિના
કેમ તે પામવું જીવનલહાણું ?
જીવનની વાટ અણરોધ એ રાખવા
જીવનના તોડવા અંતરાયો :
જીવનની શાંતિ એ યુદ્ધ વિણ નવ મળે,
યુદ્ધ છે પ્રગતિનો સત્ય પાયો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૧૦

જીવનનું યુદ્ધ એ ખેલતાં માનવી
જાણશે કૈંક જાણ્યું અજાણ્યું ;
કૈંક જાણ્યું અજાણ્યું જ કરવું થશે,
કૈંક માણ્યું જણાશે અમાણ્યું ;
કૈંક પડશે સરી તિમિરપડદા નીચે,
ફાટ કંઈ કંઈક પડશે દિવાલે :
મારતાં, ઝીલતાં, સહન કરતાં બધું,
જીવનની શક્તિના ફાલ ફાલે.

જીવનનું યુદ્ધ એ મર્દશું ખેલતાં
આવશે અજમ્મ કો આત્મશ્રદ્ધા ;
દેવ સૌ પિંજરેથી જશે ઊડીને,
ગુજરશે માન્યતા કંઈક વૃદ્ધા ;
દેવ ને અર્ધદેવો જતાં માનવી
દેવ પોતે થવા યત્ન કરશે ;
માનવી થાય વિધિ માનવીભાગ્યનો,
ત્યાં જ તેનું મનુષ્યત્વ ઠરશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

32/50

૩૧૧

જીવનનું યુદ્ધ આ કેવું અદ્‌ભુત દિસે!
માનવીએ અહીં સતત લડવું;
આપતાં ઝીલતાં ઘા જવું આખરે,
પળપળે ચાખતાં મધુર કડવું;
નીચતા, દ્વેષ ને ભ્રાંતિના દ.વ શા!
જ્ઞાન, ઔદાર્ય ને સ્નેહ કેવાં!
લાગતું હાથ તે જીર્ણ થઈ ભાગતું.
જીવનના યુદ્ધનાં સ્ખલન એવાં.

જીવનના જોગ ને ભોગ સૌ માણવા
યુદ્ધ એ ચાલતું સર્વ સાથે:
મુખ ભયાનક ધરા ફાડી નીચે રહી,
ઊભું વિકરાળ આકાશ માથે;
હારતાં સર્વ ખોઈ વિલોપી જવું,
જીતતાં પણ હસીને ભુસાવું;
તોય એ જીવનનું યુદ્ધ અદ્‌ભુત લડી
માનવીએ જીતીને જિતાવું!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૧૨

જે વિચારો અને ભાવ છે આપણા,
આપણી ભાવના જેહ ઊંડી,
તે જ સામ્રાજ્ય છે આપણું અહીં ખરું,
તે જ છે જીવનની મુખ્ય મૂડી;
દેહ પડતાં જશે દેહ માટી વિષે,
ને જગત ભૂલશે દેહધારી;
પણ વિચારો અને ભાવના કંઈક પણ
જીવનમાંથી જગત લે ઉગારી.

વાદળી આવીને જાય આકાશમાં,
તે ન કંઈ વાદળીને જિવાડે;
ગગન ગગડાટ ને વીજ ને વૃષ્ટિથી
વાદળી જીવનનાં ફળ ઉગાડે;
એ વિચારો અને ભાવના પોષતાં
જીવનના તોડવા વ્યર્થ બંધો;
આંખનાં તેજશાં જીવનનાં તેજ એ,
તેજ વિણ સર્વ સંસાર અંધો.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૧૩

જે વિચારો વિષે માનવી જીવતો,
તે વિચારો જ અસ્તિત્વ આપે;
માનવીમનથકી જેમ રહે ઊઠતા,
તેમ સંચાય અવકાશખાપે;
એ જ છે કર્મ સંચિત બધા જીવનું,
એ જ પ્રારબ્ધ નવજન્મકેરું;
જીવનનાં એ જ સુખદુઃખ વણમાગિયાં,
એ જ છે આત્મનું દેહદહેરું.

પરમ આકાશના તત્ત્વમાંથી પ્રથમ
દિવ્ય નીહારિકા જેમ નીપજે,
ને પછી તેજના ગોળ ત્યાંથી ફૂટી
એ જ આકાશને થાય કબજે;
તેમ અવકાશમાં સૌ વિચારો ઠરી
કર્મ સંચિત નવું ઉપજાવે;
જેમ જેવા વિચારો કરે માનવી,
તેમ તેવું જીવન તે ભજાવે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૧૪

માનવી નિજ વિચારોરૂપે જન્મ લે,
ને વિચારોરૂપે જીવન જીવે;
સર્વ આચાર ને કર્મરૂપ કાયનાં
એ વિચારોરૂપી વસ્ત્ર સીવે;
તો પછી એ વિચારો વિષે છે વસી
માનવી જીવન કેરી મહત્તા;
જગતનાં સર્વ આચાર ને કર્મ પર
છે વિચારોતણી પૂર્ણ સત્તા.

જે વિચારોથકી જન્મબંધન મળ્યું,
તે વિચારોથકી જ મુક્તિ લાવો;
સૌ વિચારોતણા રંગ સંકેલીને
એક ત્યાં શુભ્ર જ્યોતે સમાવો:
છે મનશની ભલી એ જ જરથોસ્તની,
એ જ છે મુક્તિપથ જ્ઞાનયોગે;
એ જ છે અમૃતબિંદુ અમરતાતણું
આત્મ ઉદ્ધારવા જન્મઓધે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૧૫

ભાવના જે રહી તે જ વાસ્તવિકતા,
　　તે જ છે સત્ય શાશ્વત જગતનું;
માનવી દેહ કે માનવી આત્મ છે:
　　એ જ છે આદિકલ્પન અગતનું;
પ્રકટ આ પ્રકૃતિ શું બાહ્ય વેષ્ટન નથી
　　સુચિત આંતરસ્રૂજનશક્તિ કેરું?
સૃષ્ટિ પણ છે અનંતત્વની ભાવના,
　　ખીલવતી સાંતમાં સત અનેરું!

સર્વ આ પ્રકૃતિનાં રૂપ ને દશ્ય તે
　　ક્ષણિક માયા સમા છે વિકારી;
એક પરમાત્મની ભાવનાથી બધાં
　　વિકસતાં જાય નવરંગ ધારી;
રૂપ કે દશ્યમાં દિવ્યતા નવ મળે,
　　દિવ્યતા છે રહી ભાવનામાં:
આત્મના કેંદ્રશું યોગ ફરી સાધવા,
　　ભાવના વિણ બીજું સાધ્ય શામાં?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૧૬

ઉચ્ચ કો ભાવના હ્રદયમાં રાખવી,
જીવન પણ ભાવના છે જગતની;
સકળ આ વિશ્વ પણ ભાવનામાં જીવે,
સર્વ ઝીલવા મથે જ્યોતિ સતની;
સર્વને સર્વની ભાવના હો જુદી,
જેમ જેના રહે પ્રકૃતિરંગો;
સર્વને કાજ આકાશ વિસ્તીર્ણ છે,
સૌ ચગાવે ગમે તે પતંગો!

કો કુસુમકેરી છે ભાવના રંગની,
કો કુસુમકેરી લાગે સુગંધે;
કોઈની પાંદડીની કળામાં દિસે,
કોઈની હોય રવિકિરણબંધે:
પોતપોતાતણી તાનમાં ખીલવું,
પ્રકૃતિ ને જ્યોતિ નિજ હોય જેવી:
માનવીએ જગે આત્મ નિજ રેડવા
રાખવી ભાવના ઉચ્ચ તેવી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૧૭

જેમ જેની રહે ભાવના જગતમાં,
તેમ તેને ભલે ખીલવા દ્યો!
સર્વને સર્વનું સ્વર્ગ વહાલું દિસે,
સર્વને નિજ રસે ઝીલવા દ્યો!
ભાવના વિણ જગે જીવન આ શૂન્ય છે,
ફળ કશું જોય નહિ જેમ વંધ્યા;
પૂર્વમાં દિવસઉરને ઉષા ચાહ્ય, ને
પશ્ચિમે રાત્રિઉર ચાહ્ય સંધ્યા.

માનવીએ જવું સતત આગળ જગે,
કે અધિક માટીને કળણ પડવું?
જ્યોત રાખો ગમે તેમ પકડી કરે,
તોય તેને સદા ઉપર ચડવું;
માનવી માટી કે માનવી જ્યોત છે?
હોય બન્ને છતાં કોણ વાધે?
ઉચ્ચ કો ભાવના રાખી આગળ જવું,
જ્યોતને તો જ મહાજ્યોત લાધે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૧૮

જીવનની ઉચ્ચતા ધારવા મથી રહો,
ઉચ્ચતાથી વધે જીવનદૃષ્ટિ;
ક્ષિતિજ નીચાણમાં લાગતી નિકટ, તે
પર્વતે વિસ્તરે અધિક સૃષ્ટિ;
જીવનની ઉચ્ચતા, જીવનની નીચતા,
એ જ છે જીવનનો ફેર જગમાં;
નહિ જડે સૃષ્ટિવિસ્તારની ભવ્યતા,
જો ન ટોચે જવા શક્તિ ડગમાં!

હોય નીચાણમાં ઢોર ને છાંયડી,
ટોચ પર ગરુડ ને ધન ગગનના;
છાય નીચાણમાં સ્વાસ્થ્ય બીકણતણું,
ટોચ પર સૂસવાટા પવનના!
જીવનની ઉચ્ચતા કષ્ટથી સાધતાં
જીવનમાં ભવ્ય આનંદ ખીલે:
તીવ્ર તોફાન જે ઝીલતો પહાડ, તે
સૂર્યનાં કિરણ પણ પ્રથમ ઝીલે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

40/50

૩૧૯

જીવનની ઉચ્ચતા કેમ સાધી શકે,
જે સદા ખૂંદતો પાય ખીણે ?
ખાવું ને ખેલવું, જોવું ને ઝગડવું :
નિત્ય વળગી રહે એમ ક્ષીણે ;
સર્વ પશુકાર્ય એ માનવી પણ કરી
ગર્વ ધારે ફરી માનવીનો :
કાલ કોણે દીઠી, એમ કહી થાય તે
આજને માટ આનંદભીનો.

શ્વાન ને માંકડાં છો જીવે આજમાં,
જગતપટ પર ચલનચિત્ર જેવાં ;
માનવી કાજ તો છે સદાકાળ આ,
આજનાં આપવાં કાલ દેવાં ;
જીવનનું ધ્યેય ને જીવનઅભિલાષ સૌ
પહાડ જેવાં સદા ઉચ્ચ રાખો !
ખીણમાં પડી રહે સર્વ કચરો પૂંજો,
ટોચ પર સ્વચ્છતા સ્પષ્ટ ઝાંખો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૨૦

રાય ને રંક શું, ઉચ્ચ ને નીચ શું,
જ્ઞાની અજ્ઞાની શું જીવનમૂલે ?
જીવનમર્યાદમાં સર્વ બંધાય, ત્યાં
ગણી ગણી આખરે સર્વ ભૂલે ;
જીવનમાં છે બધે પગથિયાં ભૂલનાં,
માનવી ત્યાં ચડે ઠોકરાતો :
ભૂલ જેણે નથી જીવનમાં કંઈ કીધી,
તે ભલે અન્ય પર થાય તાતો !

માફ ભૂલો કરે રાત્રિની કૈંક, ત્યાં
સૌમ્યતા શી ઉષાને સુહાવે !
માફ ભૂલો કરે દિવસની તેમ, ત્યાં
ભવ્યતા કેવી સંધ્યા સજાવે !
માફ ભૂલો કરે પૃથ્વીની કૈંક, ત્યાં
દિવ્યતા સૃષ્ટિમાં શી પ્રસારે !
માનવીબંધુને માફ કરતો સદા
માનવી આપ પ્રભુતા વધારે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
42/50

૩૨૧

✓ ભૂલનાં દ્વારને બંધ કરશો ન કો,
ભૂલ કરતાં જ અહીં સત્ય જડશે,
ભૂલનાં દ્વારને બંધ કરતાં તહીં
સત્ય પણ બંધ રહીને સબડશે ;
સત્યનું મૂળિયું ભૂલમાં છે રહ્યું,
સત્યનું ફૂલ ત્યાંથી જ ફૂટે ;
મૂળિયું કાપતાં ફૂલ ક્યાંથી ઊગે ?
સત્યની ભાવના કેમ ઊઠે ?

ભૂલનારો ન જો આજને ભૂલશે,
તો પછી કાલને કોણ સ્મરશે ?
ભૂલ્યું ભૂલી જતાં થાય અંધાર, તો
સત્યનાં તેજ ફરી કોણ ભરશે ?
ભૂલની ધૂળમાં સોનું રહે રસળતું,
ભૂલની ખીણમાં રત્ન પાકે :
ભૂલ તો સત્યને સહજ દેખાડશે,
ભૂલ કરનાર કયમ સત્ય ઢાંકે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૨૨

જાણ્યું અણજાણ્યું જે નહિ કરી જાણતો,
તે ન જાણે અહીં જાણવું શું :
જાણ્યું અંધારમાં અંધ હાથી સમું,
તે ગણાશે ખરું માણવું શું ?
સ્પષ્ટ આંખે દિસે સૂર્ય ફરતો નભે,
તોય એ ભાસ નવ સત્ય જાણો ;
સાગરે દૂર જઈને થતાં લુપ્ત, તે
એમ ડૂબ્યાં નથી કોઈ વહાણો !

જાણ્યું અણજાણ્યું પણ સર્વ કરવું પડે,
જ્યાં ઉરે ઊઘડે તેજબારી ;
જાણ્યું અણજાણ્યું કરતાં જ અહીં જાણશે
માનવી વિશ્વની વાત ન્યારી ;
સત્ય નહિ બોલતું મુખ ઉઘાડી કશું
તોય છે પ્રબળ આ મૌન એનું :
ક્રોડ ગોળા ઝળે અમિત આકાશમાં,
તોય નહિ તૂટતું મૌન તેનું !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૨૩

સત્યને શોધતા સતત રહેવું જગે,
　　વ્યર્થ છો જાય ત્યાં યત્ન લાખો ;
સત્ય આ જીવનમાં છો ન પકડાય, પણ
　　સત્યનો ભાસ કંઈ થાય ઝાંખો ;—
જીવનને જીવનઆનંદમાં યોજવું,
　　પરમ આનંદને પંથ પડવા ;
પૃથ્વીમાં પાય છો ધૂળ રગડાય, પણ
　　ઊંચકવું શીશ આકાશ અડવા !

માનવીજીવનનું એ મહાધ્યેય છે,
　　એ મહાનિયમ છે જીવનકેરો ;
માનવી રત્ન કે માનવી કોડી છે,
　　એ જ છે જીવનનો ભેદ ઘેરો ;
માનવીજીવનનું રત્ન ઝગકાવવું,
　　રહે ભલે તે કપાતું ઘસાતું !
ક્યાં રહી માટી, પાષાણ નિસ્તેજ ક્યાં,
　　ક્યાં બને રત્ન તેનું સુહાતું !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

45/50

4/25/2021

૩૨૪

જગતમાં અલ્પ આ માનવીજીવનનું
　　શું ભલાઈ વિના અન્ય રહેશે ?
લક્ષ્મી ને કીર્તિ છે વીજચમકારશી,
　　પલક ઝબકી ફરી ક્લેશ દેશે ;
શક્તિ છે મેઘગર્જન સમી સરકતી,
　　રૂપ સંધ્યાતણા રંગ જેવું :
ચલિત આ જગતમાં દલિત એ સૌ થતું :
　　શું ભલાઈ વિના અન્ય લેવું ?

જીવન પાસે જગત માગતું લેણું, પણ
　　છે ભલાઈ જ દેણું જગતનું ;
નહિ જ ખૂટે, વછૂટે, ન લૂંટે અવર
　　એ જીવનદ્રવ્ય બહુ છે અગતનું ;
સ્વર્ગની લાંચ ને નરકનો ભય તજી,
　　છે ભલાને ભલાઈ જ કરવી :
ચલિત આ જીવનમાં ફલિત છે અન્ય શું ?
　　જીવનસૌરભથકી સૃષ્ટિ ભરવી.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૨૫

જે ભલાઈ વસે માનવીમાં જગે,
તે ભલાઈ નથી સ્વાર્થ સાટે ;
જે મધુર રુચિર સૌરભ રહ્યું પુષ્પમાં,
તે નથી પુષ્પના ભોગ માટે ;
એ ભલાઈ જ છે જીવનસૌરભ પરમ,
અલ્પ આ જીવનનું દીર્ઘ સ્મરણું ;
એ જ સ્મરણે જીવન ધન્ય રહે જગતમાં,
જીવન નહિતર અફળ શુષ્ક તરણું.

કસ્તુરી જે રહી કસ્તુરીમૃગ વિષે,
છે જ તે કામની જગત કાજે ;
માનવી જે ભલાઈભિર્યો છે જગે,
તે જગત કાજ નિજ હૃદય દાઝે ;
ગાન પોતે ન નિજ સૂર છૂટા કરે,
નહિ અમીરાઈ છોડે નવાબી :
કેમ ગુલકુસુમ પોતે જ ચૂંટી શકે
પાંદડીમાં રહી નિજ ગુલાબી ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૨૬

કાર્ય કર, કાર્ય કર, કાર્ય કર સતત તું!
કાર્ય વિણ જગતમાં કો ન મુક્તિ;
શું પડી શોકમાં કાર્યને ભૂલતો?
કાર્યમાં ધર્મની સર્વ જુક્તિ;
જેહ ગૂંથાઈ મધમાખ નિજ કાર્યમાં,
વખત તેને નથી શોક કરવા;
ઋતુ ગયા પછી મળે જીવનરસ ક્યાંથકી?
કાળને કોઈની કંઈ ન પરવા.

કરજ તારું જગતને ભરી ફેડવું,
ફરજ તારી બધી લે બજાવી;
ક્યાંથી, શા કાજ, કે કેમ તે પરિણમે,
એ બધા તર્કને દે ડુબાવી!
સર્વ ગ્રહને લઈ સાથ અવકાશમાં
સૂર્ય પણ ઘૂમતો જાય ધર્મે;
તેમ સંસારનો ભાર વહેતાં સતત,
જ્યોતિ નિજ વેરતો જા સુકર્મે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

श्री महादेव देसाई ग्रंथालय
क्रमांक
वर्गांक ખંડ ૮

૩૨૭

જીવનનો બોજ પણ કાર્યપ્રદ શો રહ્યો !
ઘડીઘડી જીવનને દે દબાવી :
બોજ આ દેહનો પ્રથમ ઉપાડતાં
જીવનને પંથમાં દે થકાવી ;
ઘડીઘડી વ્યાધિ ને વેદના બાઝતી
જીવનને કોતરી ખાય ધીરે,
વ્યોમને વાદળાં બાઝીને જેમ ત્યાં
હૃદય તેનું પ્રકટ વીજ ચીરે !

શોક ને કલેશ લીધાદીધા વણ જગ્યા,
કષ્ટ સંતાપ પોતે જગાડ્યા :
જીવનના બોજ વહેવા ઉપાડી બધા,
જુલમ અન્યાય છો રહે પછાડ્યા ;
વિશ્વમંડળ વિષે સર્વ ગોળા ઘૂમે,
બોજ નિજ નિજ ઉપાડી પ્રકાશે ;
પૃથ્વી પણ બોજ નિજ સૌ ઉપાડી ખાલે,
એક શું માનવી હારી ખાશે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૨૮

જીવનકર્ત્તવ્ય જે આપણાં છે જગે,
તે બધાં સ્નેહથી સિદ્ધ કરવાં;
સર્વ સંજોગમાં મધુર ઉરભાવથી
જીવનઋણ સર્વ અણબોલ ભરવાં;
વિશ્વની જાળમાં જે ગૂંથાઈ પડ્યું,
ને હજી જાય ત્યાં જે ગૂંથાતું,
તે બધું નહિ જ સમજાય અહીં કોઈને,
જીવનવણતર કશું રહે વણાતું.

કેમ હું આ કરું? શું ય ખોટું ખરું?
શું થશે હું કરું એમ આ તો?
એ બધી વ્યર્થ શંકા હૃદયની તજો,
એ બધી ગર્વની વ્યર્થ વાતો!
જીવનકર્ત્તવ્ય છે જીવનઉપયોગમાં,
ચૂકતાં જીવનની થાય હાંસી;
વસ્તુનું રૂપ નહિ શુદ્ધ સાધી શકે,
જે કરે વસ્તુથી આંખ ત્રાંસી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

50/50

૩૨૯

આપણા પૂર્વજો સૌ મહાજન હતા,
કાર્ય કીધાં જગે કંઈ અનેરાં;
ઋષિ, મુનિ, ઓલમા, સુભટ વીરો મહા,—
ધન્ય હો નામ એ સર્વ કેરાં!
સ્વર્ણયુગમાં કીધાં કાર્ય કંઈ સ્વર્ણશાં:
લ્યો ભલે સર્વની પ્રેરણા એ!
પણ નથી સ્વર્ણ એ આજના કથીરને
સ્વર્ણ કરતું, ખરી છે ઘૃણા એ!

આજ તો યુગ દિસે માટી પોલાદનો,
ત્યાં કરો છાતી પોલાદ જેવી:
ગત યુગોની પડી રાખ ખંડેરમાં,
તે શિરે ચોળી શી તૃપ્તિ લેવી?
આજ તો યુગ થયો કાર્ય કરનારનો,
નહિ પડી ભૂતવાતો કર્યાનો;
જીવનકર્ત્તવ્ય આ વર્તમાને કરો,
તો થશે સ્વર્ણયુગ દિનચર્યાનો!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

૩૩૦

કાર્ય વિણ જીવન નવ પલક ચાલી શકે,
કાર્ય માગે જગત જીવન પાસે ;
જીવનનું વહન જે જગતવહને રહ્યું,
તે ન અટકી શકે કાર્યશ્વાસે ;
છે મહાનદ સમું જગતનું વહન આ,
ત્યાં જીવન સર્વ છે સરિત જેવાં ;
અટકતાં કાર્ય ત્યાં વહન ક્યાંથી રહે,
જળવહન નહિ પછી ઝરણ કેવાં ?

વહન કરતાં ઝરણ સરિતમાં જઈ પડે,
સરિત વહતી મહાનદ મળે છે ;
વહન એ સર્વનાં ઉર સમાવી જતો
એ મહાનદ ઉદધિમાં ભળે છે ;
નાનું કે મોટું પણ સર્વનું જીવન એ
જીવતું જગતના જીવન માટે ;
કાર્યના વહન વિણ જીવન એ કેમ રહે ?
પૃથ્વી અટકયે શું રહે પૃથ્વીપાટે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૩૧

જે વિચારો મૂકે કાર્યને ગતિ વિષે,
  તે વિચારો સદા શુદ્ધ રાખો ;
જગતની સર્વ ગતિ છે વિચારોતણી,
  છે વિચારે ભરી શક્તિ લાખો ;
જો વિચારો સદા શુદ્ધ રહે મગજમાં,
  તો રહે કાર્યની જ્યોતિ બઢતી :
અગ્નિની જ્યોતિ જ્યમ જાય કમતી થતી,
  તેમ ત્યાં અગ્નિની રાખ પડતી !

છે વિચારોતણું જીવન સઘળું જગે,
  છે વિચારોતણું જીવન સાચું ;
કાર્ય તો કાય છે એ વિચારોતણી,
  આત્મ વિણ દેહનું દૃશ્ય કાચું ;
અણદીઠાં અગમ પક્ષી સમા ઊડતા
  રંગબેરંગી રહે સૌ વિચારો ;
ઝીલીને શુદ્ધ સૌ હૃદયમાં તે ભરો,
  ને મનોશુદ્ધિ કાર્યે ઉતારો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

3/50

૩૩૨

જીવનનું મૂલ્ય માગે સદા જગત આ,
નહિ શકે માનવી તે ચુકાવી;
જીવન જીવનારને આપવું એ પડે,
કેમ ના દે મુખે હાસ્ય લાવી?
હૃદય ઇચ્છે ન ઇચ્છે, છતાં મૂલ્ય એ
પ્રકૃતિની શક્તિ કો રીત લેશે:
ત્યાગશે દેશ કે પલટશે વેશ, પણ
માનવી જીવન ક્યાં ઢાંકી રહેશે?

એક પગલું પડે ચાલવા ભૂમિ પર,
ત્યાંય આ જીવન કંઈ મૂલ્ય આપે;
એક આ હાસ્યને મુખ ઉપર આણવા,
હૃદય મુખસ્નાયુમાં ક્ષોભ થાપે!
જીવનનું મૂલ્ય અહીં કોણ નવ આપતું?
સૂર્ય પણ મૂલ્ય એ નિત્ય દેતો:
આંબલો જ્યાં નવાંકુરતણું મૂલ્ય દે,
ત્યાં જ ભર મોરથી ઝૂલી રહેતો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૩૩

માનવીસિંધુ આ આપણો ઊકળતો
હૃદયમાં મારતો રહે ઉછાળા ;
વિશ્વવિસ્તૃત કિનારા ઉપર ઊર્મિઓ
સતત પછડાઈ ભરતી ઉકાળા ;
છે કિનારા ઉપર પાળ ફરતી પડી,
નહિ હજી સિંધુ એ ભેદી શકતો ;
પાળને તોડવા મથન મોજાં કરે,
તોય ત્યાં સિંધુ કૂદી અટકતો.

સિંધુનું મથન ચોપાસ રહે ચાલતું,
પામવા સત્ય ઉદ્દેશ એનો ;
એક એ ધ્યેય માટે પછાડા ભરે,
સર્વ મોજાં વિષે નાદ જેનો ;
શું કિનારાતણી પાળ અનભેદ્ય છે ?
ફરી ફરી ત્યાં કરો યત્ન ખંતે !
પાળ તોડી કદી ધ્યેય એ પામશો,
સિંધુ ને વિશ્વ બની એક અંતે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૩૪

જગતની કદર માટે કશું ટવળવું ?
સર્વને સર્વ લાગે ન રૂડું ;
પાંચ પંદર ભલું બોલશે એમ, તો
સો બસેં બોલશે તેમ ભૂંડું ;
કોઈના શબ્દથી શું વધે કે ઘટે ?
સૂર્ય માગે નહિ જ અન્ય આંખો :
આપ મનથી કરી સારું સૌ યત્નથી
આત્મનિષ્ઠાથી સંતોષ રાખો !

છે જ આકાશમાં મૌન વ્યાપ્યું બધે,
નહિ વદે કોઈ આકાશવાસી ;
કોઈ નિજ માર્ગમાં પલક થોભી ન કહે,—
જ્યોતિ મારી જુઓ કો તપાસી !
એક કર્ત્તવ્યમાં ઘૂમવું સર્વને,
જીવનની પૂર્ણ જ્યોતિ જ ઝગવવા :
જીવનપંથે જતાં, કાર્ય નિજ સાધતાં,
જોઈ પાછું ચરણ શેં ડગવવા ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૩૫

માનવી! ઉચ્ચ કર ધ્યેય તારાં બધાં,
મથી રહે પૂગવા ઉચ્ચ સ્થાને;
દેહ ને આત્મની શક્તિઓ સૌ કસી,
સફળ કર જન્મ તુજ સંવિધાને;
કોઈ નવ બાધ કે રોધ રહે વાટમાં,
કોઈ પણ ખટક રાખે ન ખોટી:
રહે અણીશુદ્ધ તુજ ધ્યેયને ધૈર્યથી,
કોટિ છો થાય તારી કસોટી!

માનવી! તું અનંતત્વનું બાળ છે,
પરમ આનંદ પર હક્ક તારો;
ક્રોડ તારા ચમકતા હસે વિશ્વમાં,
તે મહીં એક તું પણ સિતારો!
સર્વ આ વિશ્વની લક્ષ્મી તારી જ છે,
સત્ય ને શ્રેયની તલપ ફળશે:
પ્રજાતા દોરશે, સ્નેહ ભર મોરશે,
ને પરમ શાંતિ આનંદ મળશે!

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૩૬

જીવવું; જીવનનો શ્વાસ લેવો સતત;
ઘૂમવું જગતમાં શક્તિ સાથે;
જાણવી જીવનઆનંદની વેદના;
ચોળવું સ્વર્ગ ને નરક હાથે;
કર્મ, દુર્ભાગ્ય, પ્રતિકૂળ સંજોગ સૌ
અવગણી રહેવું ઊભા અડગ ત્યાં;
જીવવું, જીવવા દેવું, જિવાડવું:
જીવનનો વિજય બીજો સુભગ ક્યાં?

સર્વ અન્યાય ને જુલમ સહેવા જગે;
સર્વ અપરાધ ને દોષ ક્ષમવા;
સર્વ ફરિયાદને હૃદયમાં ગાડવી;
સર્વ નિજ દેહના દોર દમવા;
જ્ઞાન, ડહાપણ, વિનય, ધૈર્ય ને સત્યતા
રાખવાં જીવનસ્વાતંત્ર્ય કાજે;
ને જીવનજ્યોતિ સ્નેહે જળાવી જવું:
ધન્ય એ જીવન જગતે વિરાજે!

જીવનનું કર્ત્તવ્ય

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

ખંડ નવમો

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૩૭

સકળ બ્રહ્માંડમાં આત્મ એક જ રહે,
ને રહે સર્વમાં તે જ વ્યાપી;
દેહ આ એ જ પરમાત્મમંદિર ખરું,—
દિવ્યતા ધૂળમાં અજબ સ્થાપી!
સૂક્ષ્મનું બિંબ એ સ્થૂળદર્પણ પડે,
છાય પરમાત્મનું બિંબ દેહે:
દેહની માટીમાં કોઈ પ્રભુતા નથી,
સર્વ પ્રભુતા વસે આત્મસ્નેહે.

સકળ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપતા આત્મશો
સ્નેહ પણ સર્વવ્યાપી છવાયો;
સ્નેહ બંધાય જ્યાં કોઈ મર્યાદમાં,
ત્યાં જ છે દુ:ખ ને અંતરાયો;
કોઈ પણ વર્તુલે સ્નેહ જકડાય, ત્યાં
દુ:ખ જન્માવતી છાય માયા:
જીવનને રક્ષવા જીવન ખોવું પડે,
સ્નેહ લે ભોગ સ્નેહે સવાયા!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૩૮

સર્વ ધિક્કાર, ભય, દ્વેષ ને સ્વાર્થ આ,
દર્પ આ ગર્વ ને શક્તિ કેરા ;
સર્વ આ ભ્રમ, અસૂયા, કપટ ને દગા,
સર્વ ઉન્માદના જુલ્મ ઘેરા ;
સર્વ લજ્જા, તિરસ્કાર, અપમાન આ,
સર્વ નિંદા, અધમતા, બુરાઈ ;
સર્વ આ ક્રૂરતા, વક્રતા જીવનની
જીવનથી શું જશે ના ભુસાઈ ?

એક દિન તોય આ જગતમાં આવશે,—
હો ભલે લાખ વર્ષો પછી તે,
સ્નેહનું સત્ય સામ્રાજ્ય જ્યારે બધે
વ્યાપશે જગતમાં રૂડી રીતે !
માનવીજીવન ત્યારે ખરું ઝળકશે,
જીવનમહિમા પ્રભા પરમ ભરશે ;
સ્નેહનો સૂર્ય સૌંદર્ય જ્યાં વેરશે,
પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ સાચું ઊતરશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૩૯

સ્નેહ ને શક્તિની હોય સમતોલતા,
ત્યાં જ છે જીવનની સત્ય સિદ્ધિ;
સ્નેહ વિણ જીવન રસએકતા નવ ગ્રહે,
શક્તિ વિણ પ્રગતિ કે નહોય વૃદ્ધિ;
શક્તિ વિણ સ્નેહ છે અબળ ને પાંગળો,
સ્નેહ વિણ શક્તિ છે તેમ અંધી;
જીવનનું યુગલ એ જીવનનો પ્રાણ છે,
તો જ જીવી વધે સૃષ્ટિ સંધી.

સૃષ્ટિમાં સૌ વિખેરાઈ પડિયું દિસે
પ્રકટ ચૈતન્ય જડ ઠામઠામે;
સ્નેહની છે જ રસએકતા સર્વમાં,
તે જ અન્યોન્યમાં ભુક્તિ પામે;
સ્નેહ ને શક્તિથી સૃષ્ટિ રહે ચાલતી,
સ્નેહ ધારે અને શક્તિ તારે:
સૂર્ય પોષે બધું સ્નેહની જ્યોતિથી,
ને કસી શક્તિતાપે વધારે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૦

માલમિલકત કહો, અખૂટ દોલત કહો,
સર્વ એ શક્તિનાં ચિહ્ન જગમાં ;
ચાલવું સહજ કે ગાઉભર ચાલવું :
શક્તિનાં માપ છે માત્ર ડગમાં ;
સુખ જડે નહિ જ એ શક્તિના માર્ગમાં,
સહજ વધઘટ થતી શક્તિ કેરી :
માસના ચક્રમાં કદી ન એ રાત પણ
ચંદ્ર સરખી ફરે તેજફેરી !

સર્વ બ્રહ્માંડ આ આપણું છે, છતાં
એક કો ટૂકડો શીદ ચહીએ ?
ક્રોડ તેજસ્વી તારા તજી આપણા,
વીજદીપે કશા મોહી રહીએ ?
શક્તિના ધોધ આ નિત્ય વહેતા રહે,
ચક્રમાં ચક્ર ચિરકાલ ચાલે ;
ચક્રના ભ્રમણમાં અચલ કો સુખ નથી,
સર્વ જખમાય જે ચક્ર ઝાલે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૪૧

કિરણમાં જે વસે ઝળકતું તેજ, તે
ઊતરે મૂળ નિજ જ્યોતિમાંથી;
કિરણને તોડવા કે પકડવા જતાં
કિરણ ને તેજ ઊડી જાય ત્યાંથી;
જ્યોતિમાંથી જ છે જ્યોતિનાં કિરણ, તે
જ્યોતિ વિણ ક્યાંથી અસ્તિત્વ રાખે?
ઊંડું સરવરતળે જ્યોતિભર નભ ઝળે,
ઝાલવા તેહ કર કોણ નાખે?

બ્રહ્મસુખ વ્યાપતું સકળ બ્રહ્માંડમાં,
તે ન પકડાય બ્રહ્માંડખંડે;
જ્યોતિના કિરણશું સુખ દિસે ઝળકતું,
પણ પૃથક્ વસ્તુમાં રહે ન પંડે;
જો રહે સત્ય સુખ સર્વમાં વ્યાપતું,
તો જડે તે ન કોઈ વિભાગે;
વિશ્વના સ્નેહમાં સુખ ખરું છે વસ્યું,
વિશ્વસ્નેહે કદી સુખ ન ત્યાગે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૨

કૈક ધગતાં રણો નજર પાછળ પડ્યાં,
કૈક સૂકા પડ્યા પહાડ સામે;
કૈક ટંટા, પ્રપંચો, લડાઈ થકી
પૃથ્વીને પાટ વેરાન જામે;
દ્વેષ, ધિક્કાર ને ખાર છાઈ રહ્યા,
રક્ત ને આંસુમાં દેહ લોટી;
પણ હજી માનવી હાસ્ય કંઈ કરી રહ્યો,
એ જ પ્રભુમહેર છે અજબ મોટી!

માનવીજીવનની કરુણતા કેવી આ!
કેવી આ છે વ્યવસ્થા જગતની!
સ્નેહ આનંદને તોડવામાં હશે
કો ગહન ચાલ વિધિની રમતની?
મર્ત્ય આ માટીમાં જેહ પ્રભુતા વસી,
તે જ એ સ્નેહ અહીં એમ રડતો:
પુષ્પનું પરમ સૌરભ લૂંટી તોડતાં
પુષ્પથી વધુ કશો સાર જડતો?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૩

છે વિસંવાદ દેખાય ચોપાસ, તે
માત્ર જીવનસપાટી ઉપરનો ;
અંતરે તો સદા શાંતિ આનંદ છે,
સૂસવાટો બધો છે શિખરનો ;
છે વિસંવાદ મસ્તાન મોજાં સમો,
જેહ પછડાય પ્રત્યેક પવને ;
શાંતિ છે સિંધુઊંડાણુની સ્વસ્થતા,
નવ ઊઠે ઊર્મિ ત્યાં અચળભવને.

ક્લેશ સંતાપ બાધા નડે જીવનમાં,
ત્યાં જ અંતર ભણી દૃષ્ટિ વાળો ;
જીવનતળ પર થતું છોડી દો દેખવું,
તોડી દો તુચ્છ એ સૌ ઉછાળો !
શક્તિ જે સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન કરે,
તે શું એ સૃષ્ટિથી છે ન મોટી ?
વ્યોમની શાંતિ નવ કો ચળાવી શકે,
છો જળે તારકો કોટિ કોટિ !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૪

અજબ પડદો બધે મોહમાયાતણો
    છે પડ્યો માનવીદૃષ્ટિ સામે;
માનવી ડહાપણે ગર્વ ધારણ કરે,
    ને ફરે ફૂલીફાલી દમામે;
પવન ફૂંકી બધે જેમ ધસતો રહે,
    તેમ ચોપાસ તે જાય ધસતો;
જીવનની ઊંડી જે સિદ્ધિ ને સત્યતા,
    અર્થ તેનો ન ઉર અંધ વસતો.

જીવનસુખ સ્વાર્થમાં શોધવા જાય, પણ
    શોધતાં શોધતાં જાય થાકી;
ક્ષિતિજમાં નિત્ય દેખાય સુખપોપટી,
    પણ જતી દૂર ને દૂર તાકી;
ઉમર ચાલી જતાં હાથ ખાલી રહે,
    માનવી આખરે આંખ ખોલે:
સુખ નથી ક્યાંહીં એ લાખ સંમોહમાં,
    એક કલ્યાણ અધ્યાત્મમોલે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૫

સુખ ન કો વસ્તુની રેલછેલે વસે,
સુખ નથી કર્મંજોખ્યા કુટુંબે ;
સુખ નથી કલ્પનાક્ષિતિજ પર તરલ કો
મૂર્ત્તિને દૂરથી વિફલ ચુંબ્યે ;
સુખ સમી વસ્તુ જો કો હશે, તો હશે
હૃદયકેરી મહત્તા વિષે તે :
જીવન સૌંદર્ય આનંદ પરમાર્થમાં
જ્યાં રહે ખીલતાં સુખ હલેતે.

અંતરાત્મા વસે અદીઠ ઊંડાણમાં,
નવ શકે કોઈ ત્યાં જોઈ એને ;
એ જ ઊંડાણમાં ખોળતાં ખોળતાં
થાય આનંદનાં દર્શ નેને ;
નથી જ આનંદ કંઈ પૂર્વ કે પશ્ચિમે,
અવનિમાં કે નથી અંતરિક્ષે ;
પણ જહીં સૂર્ય નિજ કિરણ ઊંડાં પૂરે,
ત્યાં જ તે ભવ્ય રંગો નિરીક્ષે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૬

અંતરાત્મા પડ્યો છે ગહન બંધને
  સ્થૂળ પંચેંદ્રિયોમાં જડાઈ;
પ્રકૃતિની શક્તિ ચોપાસ રહે નિરખતો
  ને રહે દેહછાયે ગૂંથાઈ;
ધૂળ ને મૃત્યુની તરફ ધસડાતી રહે
  વિશ્વની વસ્તુઓ સર્વ અંતે :
જાણ્યું નવ જાણ્યું જ્યાં એક કંઈ લાખમાં,
  ત્યાં પડી જાય પડદા દિગંતે.

સ્થૂળ એ તિમિરપટ જ્યાં જશે ઊતરી,
  જ્યાં જશે બંધનો સર્વ તૂટી ;
સ્થૂળ આ દેહના પ્રબળ અધિકાર સૌ
  આત્મસત્યે જશે જ્યાં વછૂટી ;
ત્યાં જ એ અંતરાત્મા ફરી ઝબકશે,
  વીંઝશે દિવ્યતાકેરી પાંખો ;
ભવ્ય નિજ મુક્તિ ને વિજયનાં દર્શને
  થાય આનંદમય જન્મ આખો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૪૭

શ્રવણજો પરમ સંવાદ અંતરતણો !
એ જ છે વિશ્વસંવાદદોરી ;
સ્નેહના સતત જ્યાં અમીફુવારા ઊડે,
છલકજો તે જ લોચનકટોરી !
ગૂઢ કો યજ્ઞ જળતો રહે અંતરે,
તે જ આ આંખમાં જ્યોતિ પૂરે :
હાસ્ય કરજો તદા જગત પર ઝલકતાં
વિરલ એ નયનના દિવ્ય નૂરે !

જીવન તો સર્વદા વ્યક્ત બનવા ચહે,
થાય આવિષ્કરણ રોજ એનું ;
ગુપ્ત અણદીઠ નિજ કેંદ્રમાંથી ફૂટી
ખૂલતું જાય નિત સત્ત્વ તેનું ;
નવનવા ઘાટ સુંદર રહે ધારતું,
વૃક્ષ ખીલી ઝૂલે ફાલ જેવો :
છોડઉરથી ઊગે ફૂલ ગુલનું અતુલ,
મનુજઉરથી ઊગે સ્નેહ તેવો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

21/50

૩૪૮

દ્વેષ કરનારનો દ્વેષ કરશો ન કો,
 દ્વેષ છે ક્ષણિક અંધારલીલા,
થાય પ્રતિકાર જો દ્વેષનો દ્વેષથી,
 તો વધે અધિક અંધારચીલા;
દ્વેષનાં ઝેર જે સ્વાત્મસ્નેહે રહે,
 તે પ્રતિદ્વેષથી નહિ જ તૂટે:
જે સમિધથી જળે અગ્નિ ધગધગ થતો,
 તે જ તેને દીધે તે ન ખૂટે.

દ્વેષ પણ સ્નેહનો કોઈ જડ સૂર છે,
 એકલો ઊઠતાં કર્ણ ત્રાસે;
સ્નેહના સર્વ સૂરો તહીં સાધતાં
 દ્વેષનો સૂર તેમાં સમાશે;
દ્વેષ કરનારનો દ્વેષ પાછો કરી
 આત્મને જ્યોતિથી દૂર ઠેલો:
આંધી સામે ચડાવે બીજી આંધી, તો
 વ્યોમ પોતે ખુએ તેજરેલો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૪૯

સર્વ આ તારકો ઘૂમતા વ્યોમમાં
    પોતપોતાતણાં જીવન જીવી ;
પોતપોતાતણા ચક્રમાં ચાલતા
    નાની કે મોટી નિજ રાખી દીવી ;
સર્વ અન્યોન્યને ખેંચતા નિજ ભણી,
    સ્નેહ આકર્ષણે નિત્ય રહેતા ;
પોતપોતાતણી જ્યોતિ સૌ વેરતા,
    સર્વ નિજ કાર્યમાં સતત વહેતા.

ક્રોડ આ તારકોનાં જીવન કંઈ મળી
    એક આકાશજીવન ખિલાવે ;
ક્રોડ આ માનવોનાં જીવન ત્યમ મળી
    માનવીજીવન જગમાં દીપાવે !
નાનું કે મોટું કયમ જીવન કો'નું કહો,
    માનવીજીવનના સર્વ તારા :
સ્નેહ આકર્ષણે સર્વ રહો ઝબકતા,
    માનવીજીવન દીપાવનારા !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૦

વિશ્વ છે સકળ અન્યોન્યને આશ્રયે,
ત્યાં નિરર્થક ગણો કેમ કાંઈ?
સર્વનું સ્થાન છે નિયત આ વિશ્વમાં,
છે જુદી વ્યકિત સૌની ઘડાઈ;
મૂળ તત્ત્વો રહ્યાં તારકોમાંહીં જે,
તે જ તત્ત્વો વસ્યાં સર્વ દેહે:
તારકો ભાવ ઉભરાવતા તેજથી,
વૃક્ષ ઉભરાય ત્યમ પુષ્પનેહે.

એક આ પુષ્પ પૃથ્વી પરે ખરી જતું,
એક તારો ગગનમાંહીં ખરતો;
એક પથ્થર ખસેડાય આ પૃથ્વીમાં,
સિંધુમાં એક મોજો ઊતરતો;
એક આંસુ પડે માનવીઆંખથી,
પર્વતે એક જળધોધ તૂટે:
જગતમાં છે જ સાપેક્ષતા સર્વની,
એક વિણ અન્યનું જીવન ખૂટે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૧

કોડજન મારીને લાખ કો જીવતા,
લાખને મારીને કો હજારો,
ને હજારો હણીને જીવે સેંકડો,
સેંકડો મારી રહે એક સારો :
માગતો જે દયા ને કૃપા નાથની,
તે દયા ને કૃપા સર્વ છોડે ;
હૃદય દાવો કરે નિત્ય જે સ્નેહનો,
સ્નેહ તે અન્ય ઉર કાજ તોડે !

છે કશી માનવીજીવનની અમરતા,
કે અહીં માનવી એમ ભૂલે ?
પાદ જેનો રહે કચડતો અન્યને,
શીશ તેનું છૂંદી અન્ય ફૂલે !
પૃથ્વીને છૂંદતો મહેલ ઊભો રહે,
મહેલને છૂંદતો કાળ ઊભે ;
માટી જિતાય નહિ માટીની શક્તિથી,
માનવી કેમ એ ગર્ત ડૂબે ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૨

માટી જિતાય નહિ માટીની શક્તિથી,
　　માટી જિતાય તો હૃદયસ્નેહે :
પૃથ્વી જિતાઇને પાક નિજ આપતી,
　　જો ભીંજાતી જ નિજ હૃદયમેહે ;
માટીની ઉષ્ણતા માટીની સાથ આ
　　જીવનને નિત્ય રાખે ઊકળતું,
સ્નેહનું વારિ છંટાય ત્યારે તહીં
　　જીવનને માટીનું સત્ત્વ મળતું.

માટીમાંથી ઉખેડી નજર માનવી
　　સ્નેહની જ્યોતને જોય ક્યારે ?
માટીમાં ખદબદી ભ્રમ વિષે ભટકતું
　　જીવન આ એક સ્નેહ જ ઉગારે :
સૂર્યની જ્યોતિ આ પૃથ્વીમાં પ્રસરતાં
　　જગતનાં દ્વારને દે ઉઘાડી,
પણ જુઓ સ્નેહની જ્યોતિ એ જગતના
　　સર્વ ભંડાર દે બહાર કાઢી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૩

આ બધી વસ્તુ વેરાઈ વિશ્વે પડી,
    આ પરસ્પર રહ્યા કલહ જગમાં;
આ બધાં યુદ્ધ અન્યોન્યને તોડતાં,
    આ અસૂયાતણાં ઝેર દગમાં;
આ બધા ભય, અને હાનિના શોર આ,
    આ બધી રક્તતૃષ્ણા ઉદરની :
જોઈ જોઈ બધું હૃદય આ ફાટતું,
    એક વિણ ખોટ એ વિશ્વભરની!

આ બધું વિશ્વ વેરાઇને છે પડ્યું
    તેજ અંધારની ખેંચતાણે :
વિશ્વમાળા વિખેરાઈ તૂટી પડી,
    સર્વ મણકા જીવન ભિન્ન માણે!
તેજ અંધારની પાર છે જે રહ્યો
    એ જ માળાતણો સ્નેહદોરો,
માનવી સ્નેહ તે નિજ જીવન પૂરશે,
    ત્યાં થશે વિશ્વ અમીનો કટોરો!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૪

જીવન જીવવા સમું સર્વનું છે જગે,
સર્વની પાસ છે મૂળ જ્યોતિ;
જીવનઆનંદ છે ઉચ્ચ આ જગતમાં,
કેમ એ માનવીદૃષ્ટિ ખોતી?
આંખ કે કલ્પના પૂગી શકતી જહીં,
તેથી યે પાર ઊંચાણ તેનાં;
જગતની ખીણમાં ધૂંધવાતા રહે,
કેમ ઊંચાણ તે જોય નેણાં?

જીવનઆનંદના માર્ગ બે મુખ્ય છે:
એક છે સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ બીજો:
સ્થૂળ આનંદ બાળે ત્વરિત દેહને,
સ્થૂળ આનંદનો એ નતીજો;
પલકભર તેજ જોવા ઊઠે ભભકી તે
મીણબત્તી બળી જાય પોતે;—
સૂક્ષ્મ આનંદઆસ્વાદ છે અમી સમો,
ચંદ્રિકા જયમ ઝળે ચંદ્રજ્યોતે!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૫૫

સ્થૂળ આનંદ શું આપશે આખરે,
　　માત્ર જે નિજ જીવનને જ જાણે?—
અન્યનાં દુઃખમાં જોય ઉલ્લાસ નિજ,
　　અન્યનાં આંસુમાં જીત માણે;
જે ગુલાબે વસ્યું પરમ સૌંદર્ય તે
　　દિવ્ય આનંદ આપે હૃદયને;
સ્થૂળ તેની સુગંધીથકી કચડી તે
　　પામશે કેમ સૌંદર્ય નયને?

અણુઅડ્યા જે ઉષાગાલ રંગો ઝળે,
　　તે ઊડે સૂર્યઅંગુલિ જ અડતાં;
વિશ્વસૌંદર્યના સૂક્ષ્મ આનંદ સૌ
　　ઝટ ઊડી જાય દેહે પકડતાં;
સ્થૂળ આનંદ લાગે ગળ્યો પ્રથમ, પણ
　　આખરે થાય સહુ સ્વાદ ફીકા;
તે જ કૂચા ફરીને ફરી ચાવતાં,
　　પામશે રસ અધિક શો પછી કો?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

29/50

૩૫૬

પરમ આનંદ ક્યમ પ્રભુતણો મેળવે
 જે જતો ઢૂંઢવા વ્યગ્ર દેહે ?
પરમ આનંદ છે હૃદયની શાંતિમાં,
 પરમ આનંદ છે વિશ્વસ્નેહે :
વીજ ગગડાટથી વાદળાં ખળભળે,
 ત્યાં ન કો શાંતિ આનંદ ભાસે ;
પણ ઝરે મેઘ જ્યાં કોડ ધારે અમી,
 ને ઉરે ધનુ ઠરે સૂર્યહાસે !

કેમ આનંદ એ અંતરે અનુભવો,
 જો વિમળતા ન પૂરી ફૂલે ત્યાં ?
જો ન આકાશઅંધાર નિર્મળ રહે,
 શુદ્ધ નવ સ્વર્ગગંગા ઝળે ત્યાં ;
પળપળે અંતરે વાસના જ્યાં ઊઠે,
 પરમ આનંદ ત્યાં કેમ ઝાંખે ?
પૃથ્વીનો ધુમસ જે વળગી રહે પૃથ્વીને,
 તે જ ત્યાં સૂર્યને ઢાંકી નાખે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૫૭

હોય છલછલ સરોવર ભર્યું આંસુથી,
પણ કમળ હાસ્યનાં ત્યાં ઉગાડો ;
હોય દુઃખકષ્ટથી વન ખીચોખીચ ભર્યાં,
દ્યો તહીં રોપી આનંદઝાડો ;
હોય સાગર વ્યથાથી ભર્યો ઊકળતો,
તોય ત્યાં ધૈર્યનૌકા ચલાવો :
હાસ્ય, આનંદ ને ધૈર્ય છે જીવનનાં ;
જીવનમાંથી જ લે જીવન લહાવો.

બીજમાંથી જ વૃક્ષો ઊગે ભૂમિમાં,
વૃક્ષમાંથી ઊગે મધુર ફૂલો ;
પવન ફૂંકાય ને કીટ કંઈ ખાય, પણ
ફૂલનો બહાર ફૂટે અમૂલો ;
જીવનઆનંદ પણ જીવનમાંથી જ એ
ક્લેશ ને શોક વચ્ચે વિકાસે :
અગ્નિને બુઝવવા વાયુ ફૂંકે, છતાં
અગ્નિ ભડકો કરીને પ્રકાશે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૫૮

અમર આનંદનું બીજ મોંઘું પડ્યું
માનવીઅંતરે છેક ઊંડું :
દુઃખ કે વેદનાથી મરે નવ કદી,
જાય તૂટી ભલે બાહ્ય ડૂંડું ;
જે અમર સ્નેહ છે જીવન સાથે જડ્યો,
તે જ એ બીજને અમર રાખે :
વાયુમાં અગ્નિનો અમર વાસો રહ્યો,
તે જ ઘનઘર્ષણે વીજ દાખે !

અમર આનંદ એ અંતરે જે વસે,
તે મહાદુઃખમાં પણ ઝબૂકે ;
માનવીજ્યોતિને જ્વલિત રાખે, ભલે
વિશ્વનાં સર્વ તોફાન ફૂંકે ;
મધુર આનંદનો આત્મ તો અમર છે,
જગત તેનું ભલે હાસ્ય ચૂંટે :
છોડથી ફૂલ ચૂંટો ગમે તેટલાં,
તોય બીજાં તહીં ફૂલ ફૂટે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

32/50

૩૫૯

કેક ઊંચાણુ આનંદનાં છે ઉરે,
　　ટોચ પાછળ અવર ટોચ ઊંચી ;
હૃદયઊંડાણુમાં ઊતરતાં ત્યાં મળે
　　પરમ આનંદની દિવ્ય કૂંચી ;
એક આનંદ માટે મથે જીવન આ,
　　તે મળ્યો કે અવર દૃષ્ટિ પડતો ;
ટોચની હાર પર હાર પાછળ રહી,
　　પૂર્ણ આનંદ નવ તો ય જડતો.

સર્વ કડકા પડ્યા બહાર આનંદના
　　દોરવા માનવીઆંખ ત્યાંહીં ;
મૂળિયું છે રહ્યું સર્વનું અંતરે,
　　તે જ રસ મૂળનો છાય માંહીં ;
હૃદયઊંડાણુમાં પરમ આનંદ છે,
　　ટોચ ત્યાં સૌ શમી જાય તેમાં :
પાસિફિક સાગરે ગૌરીશંકર શમે ;
　　શોધશો અવર ઊંડાણુ શેમાં ?

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૬૦

સ્નેહ આનંદસૌંદર્ય છે જગતનું,
સ્નેહ સૌંદર્યઆનંદ તેનો :
સર્વ સૌંદર્ય ને સર્વ આનંદને
છાઈ દે જ્યોતિથી સ્નેહનેનો ;
જીવનઆનંદને શોધવા ક્યાં જવું ?
જીવનઆનંદનો વાસ હૃદયે :
પૂર્વ ક્યાં શોધવા જાય નિજ જ્યોતિને,
જ્યોતિ પ્રસરે સ્વયં ભાનુઉદયે !

રત્નને શું કહો ખાણ નિજ શોધવા ?
શું કહો નભથકી તારલાને ?
કમળને શું કહો નિજ સરોવરથકી ?
વૃક્ષને શું ધરા ખોળવાને ?
વીજને શું કહો વાદળાં ગોતવા ?
જ્યોતિને શું કહો અગ્નિ માટે ?
જીવનઆનંદ છે જીવનને અંતરે,
સ્નેહની છે સુધા સ્નેહઘાટે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

34/50

4/25/2021

૩૬૧

સ્નેહ, સમભાવ ને પરમ દૈવી દયા :
    એ જ ચૈતન્યગુણ પુણ્યભીના ;
જગતના પ્રકટ સૌ જીવનકલહો વિષે
    ઉચ્ચ આનંદ એ માનવીના ;
જે મનુષ્યત્વ છે માનવીનું અહીં,
    જે પ્રભામાંહીં ઉત્કર્ષ તેનો,
જે ગુણોથી જ દૈવત્વ તે ખીલવે,
    તે જ નિર્મળ રહો હર્ષ એનો !

સ્નેહ, સમભાવ ને પરમ દૈવી દયા
    રાખજો સર્વ નિજ હૃદયમાંહીં ;
જે મહાજીવનનો રસ જગે રેલતો,
    તેથું સમરસ કરો જીવન આંહીં !
આંખમાં જો હશે આંખની જ્યોતિ, તો
    જગતની જ્યોતિ તે ઝીલી જોશે :
માનવીજીવનની તેમ ગુણજ્યોતિ એ
    વિશ્વની જ્યોતિશું જીવન પ્રોશે.

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
35/50

૩૬૨

આપવું, આપવું, ફરી ફરી આપવું,
ને હજી આપવું, એ જ રિદ્ધિ :
એક આનંદ એ પરમ છે જીવનનો,
આપવામાં પરમ જીવનસિદ્ધિ :
ફૂલને આપતાં મલ્લિકા માગશે,
મલ્લિકાથી કશું યે ન વળશે ;
આપવું તો બધી વાટિકા આપવી,
કે ન કંઈ માગવાનું જ મળશે !

આપનારો બધું આપીને છૂટશે,
આપતાં આત્મનું કંઈ ન ખૂટે ;
મેઘ આપી બધું ખાલી પોતે થતો,
તોય પાછો ગગન ગાજી ઊઠે ;
આપતાં આપતાં જીવન હેલાય, ને
આત્મ રેલાય નિજ દિવ્યતાથી :
સૂર્ય સર્વસ્વ આ જગતને આપતો,
રેલતો ત્યાં જ પ્રભુની પ્રભાથી !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૬૩

સ્નેહની વાત આ માનવી સૌ કરે,
　　તોય નહિ સ્નેહ કો શુદ્ધ પ્રીછે;
સ્થૂળ પ્રેમે રહી જાતિ આકર્ષણે
　　સર્વ નિજ દેહની તૃપ્તિ ઇચ્છે;
ફૂલને રંગ કે ફૂલની ગંધમાં
　　સ્નેહ વસતો નથી ફૂલ કાજે;
પણ રહ્યું તત્ત્વ એ સર્વની પાર જે,
　　તે જ જગવાટિકાને નવાજે!

સ્નેહના સિંધુને કો કિનારો નથી,
　　એક અવિરત સભર રહે ગરજતો;
સતત ભરતી ભરી છલકમાં છલકતો,
　　અગણ આનંદમોજાં સરજતો;
જેમ આકાશ દેખાય વિસ્તૃત થતું,
　　તેમ ફેલાય એ સ્નેહસિંધુ;
સર્વ આ વિશ્વને વીંટી લે ઊર્મિમાં,
　　તોય એ જઈ શમે સ્નેહબિંદુ!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

37/50

૩૬૪

સ્નેહ સૌંદર્ય છે સર્વને સ્પર્શતું,
સ્નેહ આનંદ છે વિશ્વભરતો ;
સ્નેહ સ્વાતંત્ર્ય છે સર્વ જીવનતણું,
સ્નેહ સંવાદ છે ભેદ હરતો ;
સ્નેહ છે સત્ય સંભાળતું સૃષ્ટિને
સ્નેહ છે આત્મની પરમ શક્તિ ;
સ્નેહ છે સ્વામી આ સૃષ્ટિને ધારતો,
સ્નેહમાં છે વસી સર્વ ભક્તિ !

સૂર્યને જોય તે સૂર્યકિરણો ગ્રહી
દેહ ને રૂપમાં દીપ્તિ ધારે ;
તેમ એ સ્નેહકિરણો ઉરે ધારતાં
માનવી સ્નેહજ્યોતે ઝગારે ;
સ્નેહ છે વિશ્વચૈતન્યની સાંકળી,
પરમ બંધુત્વમાં સર્વ સાંધે ;
સૃષ્ટિનો શ્વાસ એ, જીવન ઉલ્લાસ એ,
સેંકડો સ્વર્ગથી સ્નેહ વાધે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૬૫

માનવીહૃદય સંસ્કારવા, ઊંચકવા,
સ્નેહની શક્તિ છે બહુ પ્રતાપી ;
સ્નેહ આ જીવનના ભાર હલકા કરે,
સ્નેહ દે સતત શ્રમપીડ કાપી ;
સ્નેહ પૂરે નવી જ્યોતિ જડ આંખમાં,
ને ભરે રંગ ઓજસ કપોલે :
રજનિમાંથી ઉગાડી ઉષા આશભર
સ્નેહ અણુઅણુ વિષે પ્રાણ ખોલે !

સ્નેહનો ભાવ પ્રત્યેક માનવઉરે
પળપળે ધબકતો રહે છુપાયો ;
મૂર્ખમાં મૂર્ખ કે અધમમાં અધમ પણ
જાય સ્નેહે અજાણે તણાયો ;
સકળ બ્રહ્માંડની અજબ સમતોલતા
સ્નેહગુણ એ જ સર્વત્ર રાખે :
શક્તિની વ્યર્થ આસક્તિમાં સૌ ધસે,
સ્નેહની શક્તિ છે વિશ્વ આખે !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૬૬

કો ન જાણું જુદું જગતમાં સ્નેહથી,
સર્વને એકસરખાં નિહાળું :
માનવી હું મહાસ્નેહમાં સરી જતાં
માનવીરૂપ સૌ વિશ્વ ભાળું ;
વિશ્વના મગજમાં તારલા આ બધા
રહે વિચારો સમા નિત્ય સ્ફુરતા ;
બુદ્ધિનાં બિંદુ બોળાઈ એ સ્નેહમાં
વિશ્વની સાચવે સ્નેહસુરતા !

કે બધાં જ્યોતિરત્નો ન એ શું હશે
કો મહામાનવી નભ ઝગવતાં,
સ્નેહના અમૃતે સ્નેહમય સૌ બની
વિશ્વની બંધુતાને દીપવતાં ?
પૃથ્વી પર માનવી સ્નેહને ધારતો
સર્વ સાથે ન શું એમ રહેશે ?
માનવી હોય કે તારલા, તોય કો
સ્નેહમાં ભિન્ન છે કોણ કહેશે ?

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૬૭

માનવીરૂપ હું જોઉં આ સર્વને
દૃષ્ટિ વિસ્તૃત થતી જાય મારી :
સૃષ્ટિ સંકોચતી જાય મુજ દૃષ્ટિમાં,
લક્ષ્ય રૂપો બધાં દે ઉતારી !
જોઉં પડદા દિગંતે બધા સરી જતા,
દૃષ્ટિવિસ્તાર પળપળ વધે ત્યાં ;
સ્નેહનાં કિરણ સૌ રૂપને ભેદતાં
માનવીરૂપ દેખું બધે ત્યાં !

સૂર્ય ને ચંદ્ર, તારા અને વાદળી,
સર્વને માનવીરૂપ દેખું ;
ખડક, પર્વત વળી સિંધુ ને સરિત પણ
માનવીરૂપમાં મગ્ન લેખું ;
પક્ષી, પ્રાણી અને વૃક્ષ, ઉદ્‌ભિદ બધાં,
રેતીકણ પણ અરે ભૂમિમાંનો—
માનવી સર્વ નિજરૂપ જોશે જગે
અંતરે સ્નેહ સ્થાપી સદાનો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૬૮

આપણી ઉપર આકાશ આ છાઇને
    છે રહ્યું પૃથ્વીને ઘેરી પૂરું,
રજનિમાં તે દિસે શ્યામઘેરું અને
    દિવસમાં નીલવર્ણું સુભૂરું;
કોઈ પણ રંગ આકાશકેરો નથી,
    રવિકિરણ અનિલશું ઉપજાવે;
એક અણરંગી નિર્મળ મહાકાશ એ
    અંતરે ગોળ ક્રોડો હુલાવે!

એ મહાકાશ જેવો જ છાઈ રહ્યો
    સ્નેહ પણ સકળ આ વિશ્વમાંહીં,
એક અણરંગી નિજ સત્ત્વ જડચેતને
    નિત્ય ગૂંથી રહ્યો મહીં ગૂંથાઈ;
એ મહાકાશમાં રવિ, શશી, તારલા,
    પૃથ્વી, સાગર, હવા, મનુજ, પ્રાણી—
સૌ મહાજીવનની વેલ ગૂંથે, ભરી
    સ્નેહની સેર જાણી અજાણી!

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૬૯

સર્વે બદલાય ને સર્વ વહી જાય આ
વિશ્વના પાટ પરથી સદાનું ;
જીવન સૌ ઝબકી હોલાય ને ત્યાં લુહે
વિશ્વપાટે પડ્યું ચિત્ર નાનું ;
એક આ સ્નેહ એ સર્વને ધારતો
ટેકવે જીવનકલહે નિભાવી ;
જગતમાં સર્વ છાયા પડે ને ઊડે
અચળ એ સ્નેહજ્યોતિ જ બતાવી !

એ અનંતત્વ, એ સત્ય, એ પ્રભુ જ છે,
એ જ તત્ત્વાંશ છે વિશ્વકેરો ;
એ જ છે અંત્ય આશા સકળ વિશ્વની,
વિશ્વઆરામનો દિવ્ય ડેરો !
એ જ આકાશકેરું મહામૌન છે,
એ પરમ મોક્ષપદ માનવીનું :
આવજો, સ્નેહીઓ પરમ સ્નેહે ભર્યાં !
જીવન જીવીએ સદા સ્નેહભીનું !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૭૦

વિશ્વનો ધર્મ તો હોય એક જ બધે,
વિશ્વની એકતા સિદ્ધ કરવા;
કોઈ અળગું નથી, કોઈ અવળું નથી,
કોઈના પણ નથી આત્મ વરવા;
વિશ્વના ધર્મનું ગાન સુણતાં પરમ
સર્વ આત્મા બની એક ડૂલે :
અનિલ નિજ ગાન ફૂંકી રહે ત્યાં બધાં
ફરફરી વૃક્ષનાં પાન ઝૂલે !

વિશ્વનો ધર્મ આ એક છે સ્નેહનો,
સ્વર્ગ કે નરકનો નહોય કોઈ;
સ્નેહ છે શુદ્ધ દર્પણ બધા આત્મનું,
જીવન શણગારવા ત્યાં જ જોઈ;
ધર્મના ઘાટ વિધવિધ ભલે હો જગે,
ધર્મનો આત્મ છે સ્નેહ સાચો :
સ્નેહસ્વાતંત્ર્યને હોય બંધન કશાં ?
જીવનમાં સ્નેહધર્મે જ રાચો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૭૧

ભવ્ય ભાનુપ્રભાશો સભર ઊભરતો
　　સ્નેહસાગર રહ્યો સૃષ્ટિમાંહીં ;
છોળ પર છોળ એની સદા ઊછળતી,
　　છલકમાં છાંટતી સર્વ ત્યાંહીં ;
પળપળે ઊર્મિઓ ઊઠતી અંતરે,
　　અંતરે સર્વ પાછી સમાતી :
હોય મોજો અગર હોય લહરી ઝીણી,
　　સર્વની સાધના ત્યાં સધાતી.

સર્વ આ તેજગોળા નભે ઘૂમતા,
　　પૃથ્વી ને સર્વ ઉત્પત્તિ તેની ;
માનવી, પ્રાણીઓ સર્વ, પ્રત્યેક છે
　　ઊર્મિ એ સ્નેહસાગર વિષેની !
આવજો, સર્વ એ સાગરે ઊછળીએ,
　　કંઈ પરસ્પર હૃદયછોળ છાંટી !
જીવવું, તોય એ સાગરે ઊછળતાં ;
　　શમી જવું, તોય એમાં ગુલાંટી !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૭૨

માનવી લહરી હો સ્નેહસાગરતણી,
લહરી પણ છેક ઝીણીથી ઝીણી !
જેહ સાગર વિષે ઊઠીને વિહરતી,
તેહને તે ન કો રીત હીણી ;
ઊઠતાં, ઊછળતાં, કૂદીને કથળતાં,
જીવનનો કેમ ઉલ્લાસ હરીએ ?
સ્નેહમાં જન્મીને સ્નેહમાં શમી જવું :
તો જીવનમાં ન શેં સ્નેહ ભરીએ ?

આજ આ લહરીનું લઘુ જીવન લાગતું,
કાલ મોજાંતણું ભવ્ય બનશે ;
આજ બુદ્બુદ ઝીણા લહરી પર ફૂટતા,
કાલ ત્યાં ફીણગોટા ફફણશે !
આજ અલ્પાંશ જે જોતી સાગરતણો,
અમિત વિસ્તાર તેનો ઊઘડશે :
સ્નેહસાગર વિષે આખરે શમી જવું :
ત્યાં જ ભર શાંતિ આનંદ જડશે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

૩૭૩

વિશ્વનો ધર્મ તે જીવનનો ધર્મ છે,
જીવનનો ધર્મ છે સર્વ માટે ;
ભૂતમાં, ભાવિમાં, વર્તમાને રહ્યું,
તે સકળ જોગવે એક પાટે ;
એક આ સૂર્યથી જગત દેખે બધું,
શ્વાસ લે એક ફરતી હવાથી :
વિશ્વનો ધર્મ છે એક આ સ્નેહનો,
સ્નેહ વિણ જીવનરસવૃદ્ધિ ક્યાંથી ?

સ્નેહછાયા રહી સહજ સૌ પ્રાણીમાં,
તે જ એ પ્રાણીજીવન ટકાવે ;
જીવનનો કલહ છે જીવનના સ્વાર્થનો,
જીવનસમતોલતા સ્નેહ લાવે ;
દેશ ને કાળ ને જાતિથી અપરિમિત,
સ્નેહ સદ્‌ધર્મ છે વિશ્વકેરો ;
સર્વવ્યાપી સનાતન રહે પ્રકૃતિશો :
સ્નેહ છે અગમનો ગમ્ય દેરો !

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

47/50

૩૭૪

શુદ્ધ એ સ્નેહ સૌ હૃદયમાં ધારજો,
રેલજો સ્નેહ એ આસપાસે ;
સ્નેહનું તેજ જે પરમ આનંદ છે,
તે ભરી દ્યો સભર શ્વાસશ્વાસે ;
પરમ આનંદને તેજ વીંટાઇને
સૂર્યના હાસ્યશું તેજ રેડો ;
સ્નેહનાં કિરણ ચોપાસ રેલાવતાં
વિશ્વઅંધારનાં ક્ષેત્ર ખેડો !

પ્રકૃતિની શક્તિ જે વેદના સરજતી,
સ્નેહની શક્તિ આનંદ સરજે ;
જીવનપંથે સદા સ્નેહને ધારતાં
હૃદયને વેદનાડંખ વરજે ;
સર્વ આ ભિન્નતાની થશે એકતા,
કાયનાં કોટલાં સર્વ સરશે :
કૂટસ્વર્ગો બધાં વામતાં, જગતમાં
સ્નેહનું સ્વર્ગ સાચું ઊતરશે !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

૩૭૫

આવજો, સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા !
 આવજો, ગ્રહ મનુજજીવનજોડ્યા !
શક્તિઓ દીઠી અણદીઠી આકાશની !
 સૌ મહાત્મા જીવનબંધછોડ્યા !
પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, કીટ ને મચ્છ સૌ !
 વૃક્ષ ને વાયુના જંતુ સર્વે
આવજો, માનવી બંધુઓ, બહેનીઓ !
 આવજો, સર્વ આ સ્નેહપર્વે !

એક આશા અમર સર્વ અંતરતણી,
 એક શ્રદ્ધા બધાં જીવનકેરી ;
એક જ્યોતિ અચળ સકળ આત્માતણી,
 ભાવના એક મનની અનેરી :
જીવવું એટલે જળવું ને ઝબકવું :
 તો સદા હૃદયમાં સ્નેહ સ્થાપો !
આવજો સ્નેહજયકાર કરતાં અદલ :
 સ્નેહનું વિશ્વસામ્રાજ્ય વ્યાપો !

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

સમાપ્ત

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

4/25/2021

સમાપ્ત

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust

સૂચિ

(પહેલી લીટીઓની)

			મુક્તક
અકળ અંધારનું ઢાંકણું ઢાંકિયું	...	...	૧૯
અજબ અંતરનયન ખૂલશે જ્યાં ઉરે	...	...	૨૭૭
અજબ પડદા બધે મોહમાયાતણા	...	...	૩૪૪
અણગણ્યા યુગતણાં વર્ષ ક્રોડો ગયાં	...	...	૮૦
અણગણ્યાં વર્ષ પૂર્વે હતું કેવું આ	...	...	૨૦૭
અણહડચાં દુઃખને સહન કરવાં જગે	...	...	૧૧૭
અતલ અંધારસાગર ઉપર ઊડતા	...	...	૪૨
અંતરાત્મા પડ્યો છે ગહન બંધને	...	...	૩૪૬
અમર આનંદનું બીજ મોંઘું પડ્યું	...	...	૩૫૮
અમિત આ સાંકળી કાળ અવકાશની	...	...	૧૮૫
આજ અહીં આવતાં સ્વપ્ન આનંદનાં	...	...	૪
આજ આકાશમાં કનક રેલે બધે	...	...	૧
આજ ધર્માધિકારી ન ધર્મે રહે	...	...	૧૫૧
આજ વિજ્ઞાન મથતું રહે પરિશ્રમે	...	...	૧૭૬
આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવના	...	...	૧૫૦
આ તમારા ફિરસ્તા અને દેવ હો	...	...	૧૪૯
આ તમારા બધા દેવ શું આપશે	...	...	૧૪૮
આત્મનાં બંધનો આત્મને બાંધતાં	...	...	૧૭૦
આત્મ ને બુદ્ધિનાં ઢાંકણાં ઢાંકતી	...	...	૩૦૨
આત્મ પરમાત્મ તો જ્યાં પડ્યા છે જુદા	...	...	૪૮
આપણા આત્મનું કેંદ્ર જ્યાં શોધીએ	...	...	૨૬૬
આપણાં એહ પ્રભુરૂપનાં સ્વપ્નશો	...	...	૨૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

	મુક્તક
આપણા પૂર્વજો સૌ મહાજન હતા	૩૨૯
આપણી ઉપર આકાશ આ છાઇને	૩૬૮
આપણું ચાહ્યું નવ થાય કંઈ જગતમાં	૧૭૯
આપવું, આપવું, ફરી ફરી આપવું	૩૬૨
આ બધા ધર્મના મર્મ લાગે જુદા	૧૪૦
આ બધા ધર્મવાદે વસે ધર્મ નહીં	૧૫૭
આ બધા મશરૂના ગાદી તકિયા કશા	૩૦૦
આ બધાં રૂપ ને દૃશ્ય દેખાય તે	૨૧૬
આ બધી ધર્મની શી કચાકચી થતી	૧૩૯
આ બધી વસ્તુ વેરાઈ વિશ્વે પડી	૩૫૩
આ બધી સૃષ્ટિલીલા છવાઈ રહી	૩૫
આરસીમાં પડ્યું સૂર્યનું બિંબ તે	૨૨૬
આવજો સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા	૩૭૫
આવી આવી ફરી સ્વપ્ન ઊડી જતાં	૨૭૫
આ સકળ અણગણ્યાં જીવનનાં રૂપમાં	૮૧
આ સકળ વિકળતા, અકળ પરિવર્તનો	૫
આસપાસે દિવાલો કરીને થયો	૨૧૭
ઉગ્ર જ્વાલામુખી પહાડ જ્યાં ફાટતો	૨૫૫
ઉચ્ચ કો ભાવના હૃદયમાં રાખવી	૩૧૬
ઉપર આકાશવિસ્તાર અનહદ પડ્યો	૨૮
એ અનંતત્વસ્પંદનતણો બોધ જ્યાં	૨૬૭
એક છે નિયમ આ વિશ્વનો સત્ય તે	૨૫૭
એકમાંથી અનેક જ થયા જગતમાં	૨૩૩
એકમાંથી વહે અણગણ્યાં કિરણ તે	૨૩૪
એ ઘડીપળ વિષે તો અનંતત્વના	૧૯૦
એ જ ચૈતન્યને દિવ્યતાથી ઝીલ્યું	૨૪૫

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

એ પ્રભાદોરમાં ગુપ્ત અદ્‌ભુત રીતે ૨૭૯
એ બિચારું ગયું શાંતિમાં. એમ પણ ૫૬
કનકની ભૂમિમાં ઝલકતા થાંભલા ૩૦૩
કર્મથી જો મને જન્મ આ છે મળ્યો ૧૩૭
કાર્ય કર, કાર્ય કર, કાર્ય કર સતત તું ૩૨૬
કાર્ય વિણ જીવન નવ પલક ચાલી શકે ૩૩૦
કાળઅંધાર આ છે ગહન ને અમિત ૨૯૩
કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળે ૫૭
કિરણમાં જે વસે ઝળકતું તેજ તે ૩૪૧
કુસુમકળી તો પ્રભાતે ઊગી ખીલતી ૯૫
કેમ આ આપણાં દુઃખમાં ડૂબતાં ૧૦૯
કેમ આ જગતમાં જીવનને ગાળવું ૨૮૪
કેમ આ બાણ પાંપણતણાં એમ સૌ ૨૨૦
કેમ આ શબ્દથી અમિતને માપશો ૨૩૦
કેમ કહે કોઈ, મારી જ શ્રદ્ધા ખરી ૧૯૭
કેમ કહેવાય, નવ કોઇ સમજી શકે ૫૪
કેમ પ્રભુને કદી માનવી કલ્પશે ૨૩૧
કેમ સમજાવું સૌ સૂક્ષ્મની વાતને ૨૨૩
કૈક ઊંચાણ આનંદનાં છે ઉરે ૩૫૯
કૈક ધગતાં રણો નજર પાછળ પડ્યાં ૩૪૨
કૈક ભાંગ્યાંતૂટ્યાં સ્વપ્ન સરી ઊંઘમાં ૨૭૪
કૈં વિચારો નવા આવતા મગજમાં ૨૪૭
કૈં હજારો બીજાં વર્ષ વિશ્વે જતાં ૨૦૮
કોઇની પ્રાર્થનાથી નિયમ નહિ ચળે ૨૫૮
કોઈ પણ બહારનું રૂપ નવ કહી શકે ૨૪૧
કોક રેશમતણા કીટ જેવી જુઓ ૨૧૫

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

કોણ કૂંચી જગતભેદની પામિયાં ૨૧
કોણ ડાહ્યા અને કોણ જ્ઞાની જગે ૨૯૨
કોણ સૌંદર્ય એ મૃત્યુનું નિરખશે ૬૫
કો ન જાણું જુદું જગતમાં સ્નેહથી ૩૬૬
કો મહાશિલ્પીકેરા કળાભવન શું ૧૨૬
ક્યાંથી દર્શન મળે વિશ્વચૈતન્યનાં ૨૬૯
ક્યાંથી ? શા કાજ ? ક્યારે ? બન્યું કેમ ? ક્યાં ? ... ૮
ક્યાં સુધી સારું કહેવાય આ જીવનમાં ૧૩૫
ક્યાં હશે સુખ જગે, માનવી શોધતો ૧૦૬
ક્રોડ આવ્યાં અને ક્રોડ કંઇકો ગયાં ૨૮૭
ક્રોડ કંઈ તારકો વ્યોમમાં ચમકતા ૨૮૮
ક્રોડજન મારીને લાખ કો જીવતા ૩૫૧
ક્રોડ પર ક્રોડ વર્ષો ગયાં છે વહી ૧૯૩
ખાવું ને પીવું ને મોજ સૌ માણવી ૧૬૭
ખ્રિસ્તિઓ કહે, અમારો ગ્રહો ધર્મ તો ૧૪૧
ગાઉ ક્રોડો ઘૂમે દૂર આ ગ્રહ બધા ૨૫૦
ઘાટ આ જે ઘડાશે જીવન આખરે ૧૨૮
ચિત્તવ્યાપાર ચાલે ગમે તેટલા ૫૧
છે અનંતત્વને એક છેડે પ્રભુ ૧૮૨
છે ઘડીપળતણું એમ કહી કોઇને ૧૮૯
છે જુવાની દિવાની, બધા એમ કહે ૨૯૭
છે બન્યું જગત પ્રત્યેક જીવનથકી ૮૪
છો ગયા જે ગયા છે બધા ભૂતમાં ૧૮૧
છો બધાં દુઃખ ખાતાં હૃદય કોતરી ૧૨૯
જગતકરતારને છે જગતની પડી ૧૮૦
જગતની કદર માટે કશું ટવળવું ૩૩૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

જગતનું તંત્ર આ પૂર્ણ સમજાય નહિ ૨૨
જગતનો જન્મ અંધારમાં છે થયો ૨૦
જગતમાં અલ્પ આ માનવીજીવનનું ૩૨૪
જગતમાં કાંઇનો ગર્વ ધરશો ન કો ૨૯૯
જગતમાં જન્મતાં સર્વ આ માનવી ૧૯૫
જગતમાં ફૂંકતા તીવ્ર શીત વાયરા ૧૯૪
જગતમાં માત્ર આ તેજ જો હોત તો ૧૧૩
જગતમાં માનવી જ્ઞાનસીડી ચડી ૧૭૭
જગતમાયા બધી, જગતછાયા બધી ૧૬૫
જગતસૌંદર્ય ને જગતખંડેર પર ૧૦૪
જન્મ આ જે મળ્યો માનવીને જગે ૭૧
જન્મશું મૃત્યુને જોડતું જીવન આ ૪૭
જાણ્યું અણજાણ્યું જે નહિ કરી જાણતો ૩૨૨
જાતિનાં બંધનો, જ્ઞાતિનાં બંધનો ૧૩૮
જીંદગી મૃત્યુ શું, સુખ અને દુઃખ શું ૨
જીવતું મૃત્યુ છે જીવન આ તેહનું ૭૮
જીવન આ આપણું છે મળ્યું કહીંકથી ૮૯
જીવન આ એવું છે સર્વનું પૃથ્વીમાં ૧૮
જીવન આ કેટલું ટુંકું દેખાય પણ ૧૬
જીવન આ જે મળ્યું તે ભલું જીવવું ૨૮૨
જીવન આ ડૂબતાં જગત ડૂબે બધું ૫૫
જીવન આ તો બધું છે ઘડીવારનું ૯
જીવનઆનંદ છે એકસરખો બધે ૨૨૯
જીવન આ પળપળે લાગતું સરકતું ૨૧૮
જીવનકર્ત્તવ્ય જે આપણાં છે જગે ૩૨૮
જીવન ક્યાંથી મળ્યું એ પૂછ્યે સાર શો ૮૮

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

			મુક્તક
જીવન જીવવા સમું સર્વનું છે જગે	...	...	૩૫૪
જીવુન નહિ કોઇનું પણ નકામું દિસે	...	...	૨૯૧
જીવનના કલહને કો ન ડારી શકે	...	...	૧૨૦
જીવનના ચક્રથી નવ કશું યે ગયું	...	...	૭
જીવનના યુદ્ધથી દૂર હારી જવું	...	...	૩૦૬
જીવનની ઉચ્ચતા કેમ સાધી શકે	...	...	૩૧૯
જીવનની ઉચ્ચતા ધારવા મથી રહો	...	...	૩૧૮
જીવનની પૂંજી નવ લેખશો દોલતે	...	...	૯૧
જીવનની રમત આ કર્મશું ખેલવા	...	...	૧૦૦
જીવનનું મૂલ્ય નહિ કોઈ પણ કરી શકે	...	...	૯૦
જીવનનું મૂલ્ય માગે સદા જગત આ	...	...	૩૩૨
જીવનનું મૂળ અંધારમાં છે રહ્યું	...	...	૯૩
જીવનનું મૂળ વિધવિધ રૂપે જગતમાં	...	...	૭૬
જીવનનું યુદ્ધ આ કેવું અદ્‌ભુત દિસે	...	...	૩૧૧
જીવનનું યુદ્ધ એ ખેલતાં માનવી	...	...	૩૧૦
જીવનનું યુદ્ધ ખેલ્યા વિના શાંતિ નહિ	...	...	૩૦૮
જીવનનું રુદન છે બાલ્યની બોલી તે	...	...	૭૭
જીવનનું વહન આ એમ વહેતું રહે	...	...	૧૭
જીવન ને મૃત્યુના ખેલ ખેલાય ત્યાં	...	...	૭૨
જીવનનો અંત જો હોય બસ મૃત્યુમાં	...	...	૨૦૫
જીવનનો ઘાટ કેવો ઘડાશે હજી	...	...	૧૪
જીવનનો બોજ પણ કલેશપ્રદ શો રહ્યો	...	...	૩૨૭
જીવનમર્યાદ એ ગ્રહનિયમ દાખવે	...	...	૨૫૪
જીવન માયા સમું છે, થયું તેથી શું	...	...	૨૮૧
જીવનમાં કંઈક જે સર્વને છે મળ્યું	...	...	૨૯૦
જીવવું; જીવનનો શ્વાસ લેવો સતત	...	...	૩૩૬

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

	મુક્તક
જે અનંતત્ત્વની સાંકળીમાં ગૂંથ્યું	૧૮૩
જે ગયું તે ન આવે ફરી, તો પછી	૪૯
જે છૂપ્યું લાગતું ગહન અંધારમાં	૨૩૮
જે જતી સાંકળી એ વણાતી જગે	૧૮૪
જે જીવે તે ન જગમાં જીવે એકલું	૮૩
જે ભલાઈ વસે માનવીમાં જગે	૩૨૫
જેમ જેની રહે ભાવના જગતમાં	૩૧૭
જેમ નાટક વિષે હોય અંકો ઘણા	૧૮૭
જેમ વંટોળિયે ધૂળ ઘસડાય તે	૧૫
જે મહાત્મા થયા જગતમાં સર્વ તે	૨૪૪
જે રહી જગતની સ્થિતિ અહીં તે ખરી	૩૦૪
જે રહ્યો છે છુપાઈ જગત પાછળે	૨૩૭
જે વિચારો અને ભાવ છે આપણા	૩૧૨
જે વિચારો અને શબ્દ ને કાર્ય, તે	૨૩૯
જે વિચારો મૂકે કાર્યને ગતિ વિષે	૩૩૧
જે વિચારો વિષે માનવી જીવતો	૩૧૩
જે વિસંવાદ દેખાય ચોપાસ તે	૩૪૩
જેહ નરસું દિસે સ્પષ્ટ આ દૃષ્ટિએ	૧૩૩
જેહ પોતાનું 'હું' માનવીમાં રહ્યું	૨૬૧
જે હતું તે જતું, જે હશે તે જશે	૬૭
જોઈ કે જોઈ નહિ જગતલીલા જરા	૪૫
જો જુવાની ભલી જોગવી જગતમાં	૨૯૮
જ્ઞાનફળ આદમે ચાખતાં તેહને	૧૪૭
જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં ખીલવવું તેહને	૨૮૫
જ્યાં ગયા સર્વ ત્યાં છે જવું સર્વને	૫૮
જ્યાં લગી કાળના ગહન ઊંડાણમાં	૧૭૮

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

જ્યાં લગી દૃષ્ટિ નહિ પરમ નિર્મળ બને ૧૭૫
જ્યાં લગી સત્ય અંતરપ્રભા ખૂલી નહિ ૨૭૮
જ્યાં સુધી જગતને જીવન આપી શકે ૯૨
જ્યાં સુધી જાય અજ્ઞાન નહિ જીવનનું ૨૯૫
જ્યાં સુધી જીવનનો અગ્નિ જળતો રહે ૮૭
તેજ અંધારની પાર અવકાશમાં ૧૧૮
તેજ અંધારનું અજબ આ પૂતળું ૩૦
દિવસ આ રોજના રોજ જે આવતા ૯૪
દિવસ ઊગી પળે નિત્ય અસ્તાચલે ૩
દુઃખ દુનિયા વિષે ક્યાં નથી, દાખવો ૧૧૭
દુઃખનાં ઝાડ ઊગે બધે જગતમાં ૧૧૦
દુઃખ ને વેદનાથી કશું હારવું ૧૧૫
દુઃખમય હૃદયને જગત દુઃખી દિસે ૧૦૫
દૃશ્ય આ બહારનું જે દિસે તે ખરું ૨૬૪
દૃષ્ટિ સામે થતા કૈંક ઉત્પાત આ ૧૨૩
દૃષ્ટિ સામે દિસે જગત આ ચાલતું ૨૪૯
દેવ સૌ મૌન ધારી રહ્યા છે હજી ૪૦
દેહના ધર્મ ને જીવનનાં કર્મ સૌ ૧૬૬
દેહ ને આત્મની ખેંચતાણે સતત ૧૭૧
દ્વેષ કરનારનો દ્વેષ કરશો ન કો ૩૪૮
ધર્મ વિધવિધ થયા જગતમાં આદિથી ૧૫૮
ધૂમ રાખો કરી બંધ કો કુંભમાં ૬૦
નવનવા આશયો રોજ ઉરમાં ઊગે ૨૧૩
નહિ અનંતત્વમાં મૃત્યુ ક્યાંયે દિસે ૫૯
નહિ મહાકાળમાં રાત્રિ કે દિવસ છે ૧૯૨
નાની નાની બધી વ્યગ્રતા આજની ૨૧૨

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા
9/20

4/25/2021

			મુક્તક
પરમ આનંદ કયમ પ્રભુતણો મેળવે	…	…	૩૫૯
પંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો પંચ કર્મેંદ્રિયો	…	…	૨૮૦
પંડિતોના મહા વાદ પ્રતિવાદમાં	…	…	૪૪
પંડિતો મોલવીઓ બધે બેસીને	…	…	૪૩
પાટ પર સ્વર તણાં ચિહ્ન સૌ પાડીને	…	…	૨૫૧
પાદરીઓ કહે, હિંદુઓ સૌ તમે	…	…	૧૪૨
પાપ ને પુણ્યનાં જોડલાં જીવનમાં	…	…	૧૦૭
પાપ ને પુણ્યના દેશ જૂજવા દિસે	…	…	૧૧૧
પાપ બીબી હવાંએ કીધાં કંઈ હશે	…	…	૧૪૬
પુણ્ય કીધું ન ખોવાય જગમાં કદી	…	…	૫૦
પુણ્યવાને સદા દુઃખમાં ડૂબવું	…	…	૧૦૮
પૃથ્વી પર જીવન આ પ્રથમ છે આપણું	…	…	૭૯
પૃથ્વી પર પ્યાલું છે ઢાંકયું આકાશનું	…	…	૪૧
પોતપોતાતણા અવગુણો જગતમાં	…	…	૨૯૬
પ્રકટ આ ગહન અંધાર પાછળ રહ્યું	…	…	૨૭૫
પ્રકૃતિની શક્તિ આ સર્વને તોડતી	…	…	૧૨૨
પ્રકૃતિની શક્તિ જ્યાં વિકસવા જાય ત્યાં	..	…	૧૨૧
પ્રકૃતિની શક્તિનાં સર્વ સ્પષ્ટીકરણ	…	…	૧૨૪
પ્રભુતણી આશિષો વરસતી રહે સદા	…	…	૨૦૧
પ્રાણી ભૂચર બધાં ભૂમિ પર જે જીવે	…	…	૨૨૨
ફૂલ કે ફળ ગમે તેવું એ હોય પણ	…	…	૮૫
ફૂલ ખરતાં વસંતે ન ઝાંખપ પડે	…	…	૭૩
બાલ્યકાળે બધે 'બાઉ' દેખાઇને	…	…	૧૫૫
બીજના હૃદયમાં છોડ ને પુષ્પ છે	…	…	૧૦૧
બીજમાંથી ઊગે છોડ નાનો પ્રથમ	…	…	૨૦૬
બુદ્ધિની સાથ શ્રદ્ધા ઊગે ને ખીલે	…	…	૧૯૯

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

			મુક્તક
બ્રાહ્મણો, પાદરીઓ અને કાજીઓ	...	...	૧૪૩
ભવ્ય તે ભાવિનું માનવીજીવન એ	...	...	૨૧૪
ભવ્ય ભાનુપ્રભાશો સભર ઊભરતો	...	...	૩૭૧
ભાગ્ય, પ્રારબ્ધ કે નસીબ નામે કહો	...	...	૨૫૩
ભાવના જે રહી તે જ વાસ્તવિકતા	...	...	૩૧૫
ભાવ ને બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતાથી ભર્યા	...	...	૧૬૮
ભૂલનાં દ્વારને બંધ કરશો ન કો	...	...	૩૨૧
મનુજનું હો કિંવા હો પશુપ્રાણીનું	...	...	૯૬
મનુજનૌકા જતી ગહન સાગર ઉપર	...	...	૨૭
માટી જિતાય નહિ માટીની શક્તિથી	...	...	૩૫૨
માટીમાંથી ઘડાયો દિસે માનવી	...	...	૨૯
માનવીઅંતરે કંઈક દેશો વસે	...	...	૨૭૩
માનવીઆંખને દૂર લાગે બધું	...	...	૧૯૧
માનવીઆંખમાં ભાવિ જીવનતણું	...	...	૨૦૩
માનવી ! ઉચ્ચ કર ધ્યેય તારાં બધાં	...	...	૩૩૫
માનવી ! ઊઠીને થા ઊભો પૂર્ણ તું	...	...	૩૦૫
માનવીએ કીધો નિજ સમો ઈશ એ	...	...	૧૫૪
માનવી જગતમાં શું મનસ્વીપણે	...	...	૨૬૦
માનવીજીવન આ જગતમાં ઝબકતું	...	...	૯૭
માનવીજીવનનાં ત્રાજવાં જગતમાં	...	...	૨૦૨
માનવીજીવનની જાય નૌકા હજી	...	...	૩૧૭
માનવીજીવનની શક્તિ પરિમિત રહી	...	...	૧૭૨
માનવી જીવનને શું પિછાને પૂરું	...	...	૮૬
માનવીજીવનમાં દુઃખનાં વાદળાં	...	...	૧૧૪
માનવી જોય અંધાર આ જગતમાં	...	...	૧૧૯
માનવી જ્ઞાન પંચેન્દ્રિયોથી ગ્રહે	...	...	૨૨૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

મુક્તક

માનવી ઝેરને જોઈ જ્યાં ત્યાં રહ્યો ૧૩૨
માનવી નિજ વિચારો રૂપે જન્મ લે ૩૧૪
માનવીને જગતદ્વારમાં પેસતાં ૨૮૩
માનવીને અધું જાતથી જાણવું ૧૯૬
માનવીને મળ્યો આત્મ મોંઘો ઘણો ૧૬૯
માનવીબાળને વિધિ લઈ બેસતો ૩૯
માનવીબુદ્ધિ ને માનવીકલ્પના ૨૫૨
માનવી રૂપ જેવું દિસે આજ એ ૨૦૯
માનવીરૂપ પ્રભુ પુરુષ કલ્પો ભલે ૨૫૬
માનવીરૂપ હું જોઉં આ સર્ગને ૩૬૭
માનવી લહરી હો સ્નેહસાગરતણી ૩૭૨
માનવી સર્વ છે કર્મનાં પૂતળાં ૧૩
માનવી ! સ્થૂળ આ નયન તારાં કશું ૨૭૬
માનવીસિંધુ આ આપણો ઊકળતો ૩૩૩
માનવી સ્વર્ગને કલ્પનામાં ઘડી ૧૫૨
માનવીહૃદયમાં નાથનું બિંબ એ ૨૨૭
માનવી હૃદય સંસ્કારવા, ઊંચકવા ૩૬૫
માનવું હોય તે સર્વ માનો ભલે ૨૮૬
માલ મિલકત કહો, અખૂટ દોલત કહો ૩૪૦
મૃત્યુ આ એવું છે અન્યનું, આપણું ૫૩
મૃત્યુ જે સર્વને નિત્ય વીંટી રહ્યું ૫૨
મૃત્યુ જો મૃત્યુ જેવું જ દેખાય ને ૬૯
મૃત્યુ તો સર્વને માટ આખર રહ્યું ૧૪૫
મૃત્યુથી નવજીવન પામતું જગત આ ૬૧
મૃત્યુ નહિ હોય તો જીવન ક્યાં જીવન રહે ... ૬૨
મૃત્યુ નહિ હોય તો માનવી જગતમાં ૬૩

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

	મુક્તક
મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો	૭૦
મૃત્યુમાં અંત શું સર્વ આવી ગયો	૬૮
મેઘ વરસે કદી રાતદિન વર્ષભર	૧૧૨
રંગબેરંગી ઊડતાં પતંગો ફરે	૧૦
રાત ને દિવસ નિજ ચોપડો વિધિ લખે	૯૯
રાય ને રંક શું, ઊંચ ને નીચ શું	૩૨૦
રોજ પૈસાતણા ગંજ કરતા જગે	૪૬
લોક કેવોક ઇશ્વર હશે તેહની	૧૫૩
વર્ષ ક્રોડો સુધી કાળ અંધારમાં	૧૮૬
વર્ષ લાખો થયાં માનવી પૂછતો	૧૬૪
વસ્તુનો આત્મ જોતાં જડે ત્યાં થકી	૨૬૫
વાયુની લહર ફરી પોપચાં પર કહે	૨૬૩
વિધિ કિંવા ભાગ્ય કહો, કર્મ કે નસીબ કહો ...	૧૩૬
વિશ્વચૈતન્ય એ સર્વ ઠામે રહે	૨૭૦
વિશ્વચૈતન્ય છે તીવ્ર જ્વાળા સમું	૨૭૧
વિશ્વચૈતન્ય જે આત્મરૂપે રહ્યું	૨૪૨
વિશ્વચૈતન્ય જે સર્વ જીવને રહ્યું	૨૪૬
વિશ્વચૈતન્યની મૂર્ત્ત કવિતા સમું	૨૪૮
વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો પડી	૨૪૩
વિશ્વ છે સકળ અન્યોન્યને આશ્રમે	૩૫૦
વિશ્વજાળે પડ્યો ઝબકતો માનવી	૨૬૨
વિશ્વદરબારમાં વિશ્વપતિનો દિસે	૧૦૩
વિશ્વનાં કંઈક અગણિત રૂપોમાં રહી	૮૨
વિશ્વનિયમે બધું જે થતું જાય આ	૨૫૯
વિશ્વની ખાણ અંધારથી છે ભરી	૩૨
વિશ્વની વહેતી આ સભર સરિતા ઉપર	૭૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

વિશ્વનું વહાણ પૃથ્વીકિનારે રહી ૧૩૦
વિશ્વનો ધર્મ તે જીવનનો ધર્મ છે ૩૭૩
વિશ્વનો ધર્મ તો હોય એક જ બધે ૩૭૦
વિશ્વનો ભાવ તારકગણે ઊભરે ૨૦૦
વૃક્ષ જે નવ દીઠું તેહના પત્રને ૧૮૮
વેંતભર જીવનમાં મહાલતો માનવી ૨૧૦
શક્તિઓ કૈંક છે માનવીની હજી ૨૧૧
શુદ્ધ એ સ્નેહ સૌ હૃદયમાં ધારજો ૩૭૪
શું ગુલામો બની એહવા ઈશના ૧૫૬
શું થયું હોય અંધાર ધાડો ઘણો ૩૩
શું નહિ જ સ્નેહ એ જીવનનૌકાતણું ૩૮
શું હશે અચળ કંઈ ચલિત આ જગતમાં ૧૨
શ્રવણજો પરમ સંવાદ અંતરતણો ૩૪૭
સકળ આ સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન સતત ૨૩૬
સકળ બ્રહ્માંડમાં આત્મ એક જ રહે ૩૩૭
સતત શંકા અને નિત્યના ભય વિષે ૧૯૮
સત્ય એ બોધ જ્યાં માનવીને મળે ૨૬૮
સત્ય ને જૂઠની જાળ પળપળ જગે ૧૬૦
સત્યને પામવા પંથ વિધવિધ જગે ૧૬૩
સત્યને શોધતાં સતત રહેવું જગે ૩૨૩
સત્યનો છે ઈજારો ન કો ધર્મને ૧૫૯
સત્ય શું, જૂઠ શું, જીવન ને જગતમાં ૧૬૧
સભર સંસારસાગર ઉપર સરકતી ૨૬
સરિતના વહનશું માનવીજીવન પણ ૯૮
સરિતનાં મૂળ ને મુખ સમાં કંઈ દિસે ૬૪
સર્વ અજ્ઞાનને કાઢવું જગતથી ૨૯૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

મુક્તક

સર્વ આ આપણાં જીવનની જગતમાં ૧૭૭
સર્વ આ તારકો ઘૂમતા વ્યોમમાં ૩૪૯
સર્વ આ પ્રકૃતિ કો મહાકળા જેવી છે ૧૨૫
સર્વ આભાસ આનંદ ને સુખતણા ૩૦૧
સર્વ આ સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં વિલસતી ૩૪
સર્વ ધિક્કાર, ભય, દ્વેષ ને સ્વાર્થ આ ૩૩૮
સર્વ બદલાય ને સર્વ વહી જાય આ ૩૬૯
સર્વ બ્રહ્માંડનું કેંદ્ર અણદીઠ જે ૨૪૦
સાધુતા રાખજો સર્વ નિજ અંતરે ૩૦૭
સાધુસંતો અને ઋષિમુનિઓ બધા ૧૬૨
સારું કે નરસું નથી એક આ જગતમાં ૧૩૪
સિંધુનું નીર આકાશમાં જઈ ચડ્યું ૬૬
સુખ ન કો વસ્તુની રેલછેલે વસે ૩૪૫
સૂક્ષ્મ એ ઇન્દ્રિયો ખીલતાં હૃદયમાં ૨૨૫
સૂર્યથી છે સર્યું કિરણ સોના સમું ૧૧
સૂર્યનું કિરણ અંધાર બાઝી રહે ૧૦૨
સૃષ્ટિના, પૃથ્વીના. કાળના ચક્રશું ૬
સૃષ્ટિલીલા બધે લલિત લોલી રહી ૧૭૩
સ્થૂળ આ આંખ જે જીવનમાં અનુભવે ૨૭૨
સ્થૂળ આનંદ શું આપશે આખરે ૩૫૫
સ્થૂળ એ દેહ ને સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયો ૨૨૮
સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયોથી જગે માનવી ૨૨૧
સ્થૂળવાદી જગે કૈંક વિજ્ઞાનીઓ ૨૦૪
સ્નેહ આનંદસૌંદર્ય છે જગતનું ૩૬૦
સ્નેહની વાત આ માનવી સૌ કરે ૩૬૩
સ્નેહ ને શક્તિની હોય સમતોલતા ૩૩૯

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

			મુક્તક
સ્નેહ, સમભાવ ને પરમ દૈવી દયા	...	...	૩૬૧
સ્નેહ સૌન્દર્ય છે સર્વને સ્પર્શતું	...	...	૩૬૪
સ્વપ્ન છે જગત આ એમ ડાહ્યા કહે	...	...	૨૩
સ્વપ્ન જેવું જગત હોય આ તેથી શું	...	...	૨૫
સ્વર્ગ તે શું હશે, નરક તે શું હશે	...	...	૧૪૪
સ્વર્ગનો દૂત પણ માનવી એ જ છે	...	...	૩૧
સ્વાત્મપ્રેમે બધી જગતલીલા દિસે	...	...	૧૩૧
હૃદય ધબકાર કે હૃદય ઉદ્‌ગાર કહો	...	...	૨૩૨
હૃદયસરવર કદી સ્વચ્છ શું નવ થશે	...	...	૩૬
હાસ્યનાં ઝેર પર આંખ જે ઠરી ઝળે	...	...	૨૧૯
હો ભલે મારું આ જીવન અતિ સૂક્ષ્મ પણ		...	૨૮૯
હોય એવા જ બુદ્‌બુદ સમું જીવન આ	...	...	૭૫
હોય છલછલ સરોવર ભર્યું આંસુથી	...	...	૩૫૭
હોય નાનો ગમે તેટલો માનવી	...	...	૩૦૯
હોય પાસે છતાં કંઇ જ દેખાય નહિ	...	...	૧૭૪

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

‘ દર્શનિકા ’ માટેના કેટલાક અભિપ્રાયો

મારું પ્રિય પુસ્તક કયું એમ કોઈ મને પૂછે તો હું કહું કે રાસપંચાધ્યાયી (ભાગવતની), શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના ગ્રંથો, વિશ્વગીતા અને શ્રી. ખબરદારની ‘ દર્શનિકા ’ મને પ્રિય છે.

—**કવિશ્રી નાનાલાલ દલપતરામ**ના લગ્નસુવર્ણમહોત્સવ વેળા થયેલા વ્યાખ્યાનમાંથી.

*

‘ દર્શનિકા ’ કેવળ શુષ્ક હૃદય કે તર્કજાળમાં ગૂંથાયેલી બુદ્ધિમાંથી જ ઉદય પામી નથી. એ કવિની પુત્રીના અકાળ મરણના આઘાતથી ઉત્પન્ન થઈ છે. પણ એ આઘાતનો એ કેવળ કરુણ નાદ નથીઃ એમાંથી જ્ઞાનીના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતું જીવન અને મૃત્યુના ગંભીર પ્રશ્નનું ચિંતન છે. × × × આ કાવ્યમાં ઘણું આકર્ષે એવું મળી આવશે. રા. ખબરદારનાં સર્વ કાવ્યોમાં આ છેલ્લું કાવ્ય મૂર્ધાભિષિક્ત છે કે કેમ એ વળી જુદો પ્રશ્ન છે. પરંતુ એ સૌથી ગંભીરમાં ગંભીર છે, એની

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

તો કોઇથી ના કહેવાશે નહિ. અને જેનું હૃદય આવા વિષયોમાં સવિશેષ રાચે છે, તેને તો એ સૌથી વધારે હૃદયંગમ થઈ પડશે.

—શ્રી. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ
કાર્તિક સંવત ૧૯૮૮ના 'વસંત'માંથી

❋

ભાષ્યકારની પેઠે, ફિલસૂફની પેઠે જીવનના સર્વ મૌલિક પ્રશ્નોને ખબરદાર 'દર્શનિકા'માં છણે છે. × × તેના પાને પાને સચ્ચાઇનો રણકારો છે તે જાણવું તે તેને કવિતા તરીકે ઓળખવામાં પ્રથમ જરૂરનું છે. × × × માનવીના પરમ કર્ત્તવ્ય અને પરમ ભાવિ વિષેની ખબરદારની વિચારપરંપરા કરતાં મનુષ્યજીવનના કોયડાનું તેમનું આલેખન મનને ખૂબ હલમલાવે છે. મારા હૃદયમાં તો તે જ સોંસરું ઊતરી જાય છે. × × ×

વિષમતા, વિસંવાદ, ક્રૂરતા, અસ્થિરતા ને અજ્ઞાનતાથી ભરેલા મનુષ્યના અટપટા રંગોવાળા જીવનનો કોયડો જ રજૂ કરી કવિ ખબરદાર અટકતા નથી. સત્યાન્વેષી દૃષ્ટિથી તેમને જે ભેદ સમજાયો તે ઉચ્ચ કલાથી 'દર્શનિકા'માં તેમણે આલેખ્યો છે. × × ×

ઉજ્જવલ, પ્રતાપી, આશ્વાસક, આશાવાદી, ધર્મ અને પંથોથી અબાધિત છતાં શ્રદ્ધાગંભીર; શ્રદ્ધાગંભીર છતાં વ્યુત્પત્તિમત્, માનવીમાં કર્ત્તવ્યશીલતા પ્રેરતી કવિ ખબરદારની ફિલસૂફી તેમના હૃદયમાંથી ઊગી આવી રમણીય રૂપ 'દર્શનિકા'માં ધરે છે. એવી જીવનના મહા પ્રશ્નને વ્યાપકતાથી અને વિશદતાથી આલેખતી, એક રીતે ઉકેલતી, રમણીય તત્ત્વદર્શી કવિતા ગુજરાતે તો હજી નથી જોઈ—લાંબી પદ્ય-રચનામાં, એક જ છંદની ધૂન મચાવતી ને તે વડે એક વિશિષ્ટ

Gandhi Heritage Portal
© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust
Gandhi Heritage Portal
Fundamental Works: દર્શનિકા

4/25/2021

વાતાવરણ ઉપજાવતી પદ્યરચનામાં તો ગુજરાતે હજી નથી જ દીઠી.

—શ્રી. વિષ્ણુપ્રસાદ રણછોડલાલ ત્રિવેદીની ‘ વિવેચના ’માંથી

✻

તત્ત્વચિંતનને કવિતાના દિવ્ય મૃદુલ પ્રકાશથી વીંટી દેવામાં આવે ત્યારે એ અપૂર્વ સંસ્કારધન બની જાય છે. રા. ખબરદારને કવિતા તથા તત્ત્વદર્શનનો વિરલ સમન્વય સાધવામાં સારી સિદ્ધિ મળી છે એમાં શક નથી. × × × સાદી, સરળ અને પ્રવાહી વાણીમાં કવિતા રેલાતી જાય છે અને પોતાપણું ખોતી નથી. × × સરલ, વિશદ, ધોધબંધ ભાષા ને લય આ આખા ય કાવ્યને સર્વભોગ્ય બનાવી મૂકે છે.

જેવી છે તેવી ‘ દર્શનિકા ’ ગુજરાતી કવિતાસાહિત્યમાં ગણનાપાત્ર ફાળો છે, એમાં બે મત હોઈ શકે નહીં.

—શ્રી. અનંતરાય મ. રાવળના ‘ દર્શનિકાનો કવિ ’
નામે ઇ. સ. ૧૯૩૬માં અપાયેલા વ્યાખ્યાનમાંથી.

Gandhi Heritage Portal

© 2021 Sabarmati Ashram Preservation and Memorial Trust